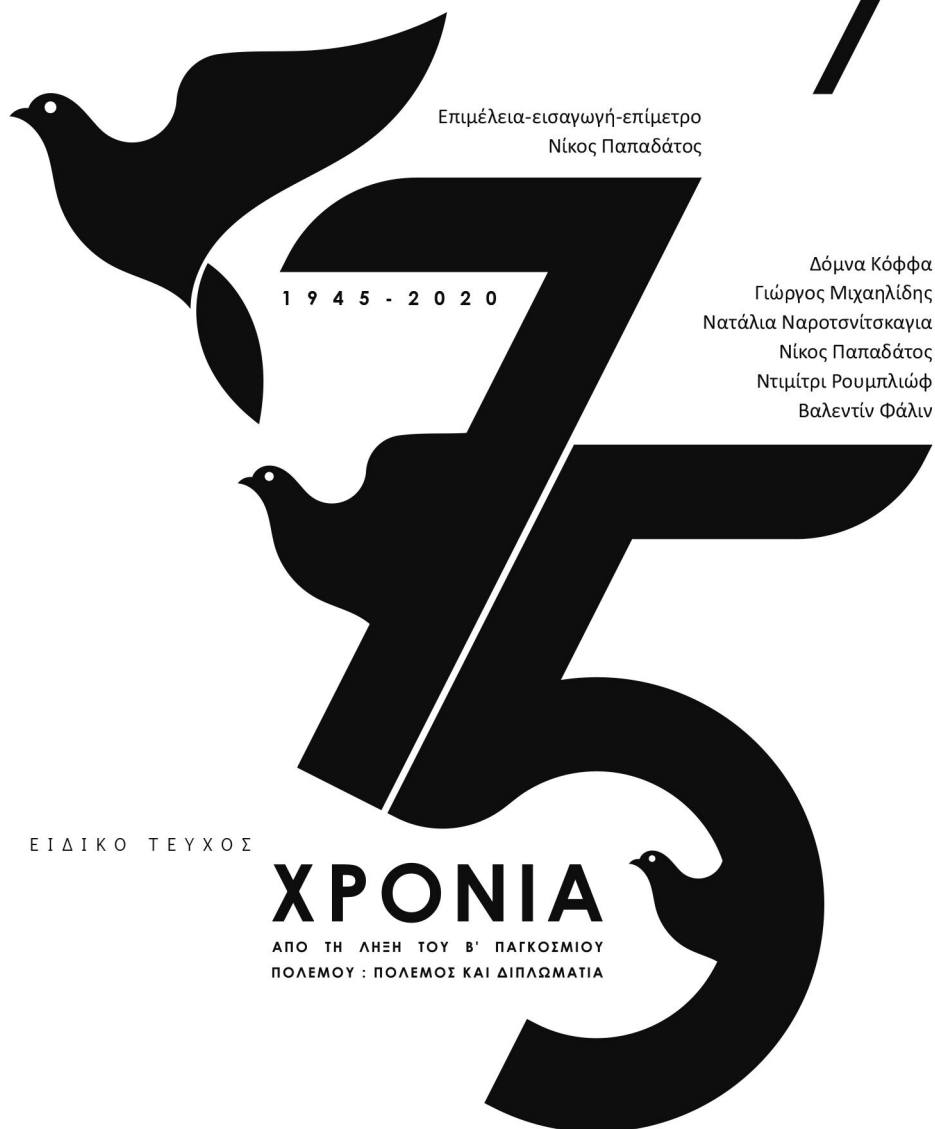

ΤΕΥΧΟΣ ΕΒΔΟΜΟ
2020 / 1

Επιμέλεια-εισαγωγή-επίμετρο
Νίκος Παπαδάτος

1945 - 2020

Δόμνα Κόφφα
Γιώργος Μιχαηλίδης
Νατάλια Ναροτσνίσκαγια
Νίκος Παπαδάτος
Ντιμίτρι Ρουμπλιώφ
Βαλεντίν Φάλιν

ΕΙΔΙΚΟ ΤΕΥΧΟΣ

ΧΡΟΝΙΑ

ΑΠΟ ΤΗ ΛΗΞΗ ΤΟΥ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ
ΠΟΛΕΜΟΥ : ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ

ΕΒΔΟΜΟ

ΤΕΥΧΟΣ

1

2020

ΕΒΔΟΜΟ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Τιμή €9

ΚΡΙΣΗ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΚΡΙΣΗ

Εξαμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση

KRISI

Biannual Scientific Review

Επικεφαλής σύνταξης

Θοδωρής Δημητράκος, Γιάννης Κοζάτσας, Κώστας Πασσάς

Συντακτική επιτροπή

Ελένη Βλάχου, Χριστίνα Δημακοπούλου, Θοδωρής Δημητράκος, Γιάννης Κοζάτσας
Νίκος Παπαδάτος, Κώστας Πασσάς, Αγγελική Πούλου, Κώστας Στεργιόπουλος
Μαρία Χολέβα

Επιστημονικοί συνεργάτες

Αραγεώργης Άρις (1961-2018), Γκιούρας Θανάσης, Jung Reinhard, Καλτσώνης Δημήτρης, Μαμουλάκη Έλενα, Μανιάτης Γιώργος, Ματθιόπουλος Ευγένιος, Μαυρουδέας Σταύρος, Μπάγκος Παντελής, Μπαλτάς Αριστείδης, Μυλωνάκη Ευγενία, Σακελλαρόπουλος Σπύρος, Σταυρίδης Σταύρος, Τύμπας Τέλης, Φαράκλας Γιώργος, Φουρτούνης Γιώργος, Χρύσης Αλέξανδρος, Ψύλλος Στάθης.

Επικοινωνία

www.e-krisi.gr

Υπεύθυνος επικοινωνίας

Γεράσιμος Χολέβας

Σελιδοποίηση-παραγωγή

Μοτίβο Α.Ε.

Σχεδίαση ιστοσελίδας

Γιάννης Σακελλαρίου

Τιμή τεύχους: 9 ευρώ

Ετήσια συνδρομή (ιδιώτες): 15 ευρώ

Ετήσια συνδρομή (ιδρύματα): 20 ευρώ

Κεντρική διάθεση

Εκδόσεις Τόπος

Πλαπούτα 2 & Καλλιδρομίου, 114 73 Αθήνα, Τηλ. 2108222835, info@motibo.com

Τεύχος 7– 2020/1

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση μέρους ή όλου του έργου, καθώς και η αναπαραγωγή ή μετάδοσή του με οποιοδήποτε οπτικοακουστικό, γραπτό ή άλλο μέσο χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη ή του συγγραφέα.

ISSN 2585-2124

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Της Σύνταξης	5
Προλεγόμενα	7
Η προϊστορία του Συμφώνου μη επίθεσης μεταξύ ΕΣΣΔ και Γερμανίας	15
B. M. Φάλιν	
«Το κονσέρτο των Μεγάλων Δυνάμεων» την παραμονή των κρίσιμων γεγονότων	87
N. A. Ναροτονίτσαγια	
Οι θέσεις των Ρώσων αναρχικών φυγάδων για τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο	113
Ντιμίτρι Ρουμπλιώφ	
Η επιχείρηση αντιδραστικής αναθεώρησης της ιστορίας του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στα Βαλκάνια: οι περιπτώσεις Σερβίας και Κροατίας	129
Γιώργος Μιχαηλίδης, Δόμνα Κόφφα	
Η σοβιετική πρόταση ειρήνης και η Δύση: 1938-1939	149
Νίκος Παπαδάτος	
ΕΠΙΜΕΤΡΟ	
Το Χρονικό του 1939: Η αρχή του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου	197
Αρχειακά ντοκουμέντα	207

Της Σύνταξης

Το παρόν, έβδομο, τεύχος της ΚΡΙΣΗΣ είναι το δεύτερο ειδικό τεύχος, του οποίου η γενική θεματική αφορά την ιστορία και την ιστοριογραφία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Σύμφωνα με την πάγια αρχή της Συντακτικής επιτροπής, τα ειδικά τεύχη συντάσσονται και εκδίδονται με αποκλειστική ευθύνη των επιμελητών/τριών τους, εφόσον η πρόταση για την έκδοσή τους έχει εγκριθεί από τη Συντακτική επιτροπή. Όπως πράττουμε με κάθε ευκαιρία, καλούμε ερευνητές και ερευνήτριες που δραστηριοποιούνται στα πεδία των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών να καταθέσουν τις προτάσεις τους για θεματικά τεύχη. Οι προτάσεις οφείλουν να περιλαμβάνουν μια περίληψη της θεματικής, μια λίστα με τους/τις συγγραφείς, καθώς και μια μικρή περίληψη των συμβολών τους. Κατόπιν έγκρισης της πρότασης, οι επιμελητές/τριες σχεδιάζουν και υλοποιούν την έκδοση του ειδικού τεύχους.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η γενική θεματική του παρόντος τεύχους είναι η ιστορία και η ιστοριογραφία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου με αφορμή και τη συμπλήρωση (στις 9 Μαΐου 2020) 75 χρόνων από τη λήξη του που σηματοδότησε τη μεγάλη αντιφασιστική νίκη των λαών. Την ευθύνη για τον σχεδιασμό και την έκδοση του εν λόγω τεύχους φέρει ο ιστορικός Νίκος Παπαδάτος (διδάκτωρ ιστορίας του Πανεπιστημίου της Γενεύης και επισκέπτης καθηγητής στο τμήμα Ιστορίας, Πολιτικών Κομμάτων και Κοινωνικών Κινήματων του Κρατικού Πανεπιστημίου της Μόσχας, Λομονόσοφ) και συγγραφέας του πρόσφατα εκδοθέντος βιβλίου *Άκρως Απόρρητο: Οι Σχέσεις ΕΣΣΔ-ΚΚΕ (1944-1952)*. Το τεύχος, ασφαλώς, δεν έχει αξιώσεις πληρότητας ως προς την ιστορία και την ιστοριογραφία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και πώς θα μπορούσε άλλωστε. Σημαντικό τμήμα του αφιερώνεται στη μεταφορά στο ελληνικό κοινό ενός μέρους της συζήτησης η οποία διεξάγεται αυτή τη στιγμή από ρωσόφωνους ιστορικούς και η οποία στηρίζεται σε πρωτότυπη αρχειακή έρευνα, μέρος της οποίας δημοσιεύεται για πρώτη φορά. Παρότι ορισμένες από τις μεθοδολογικές επιλογές, τις ενίοτε οξυμμένες υφολογικά εκφράσεις ή/και την ενδεχομένως ρωσοκεντρική οπτική ορισμένων ιστορικών ενδέχεται να ηχούν ανοίκεια στον ελληνόφωνο αναγνώστη, η Συντακτική επιτροπή εκτιμά πως η έκδοση των εν λόγω κειμένων καθιστά διαθέσιμο στην ελληνόφωνη ερευνητική κοινότητα και ευρύτερα στο ελληνόφωνο αναγνωστικό κοινό ένα υλικό και μια συζήτηση που διαφορετικά δύσκολα θα ήταν προσπελάσιμα. Υπό αυτήν την έννοια, θεωρούμε πως το παρόν τεύχος μπορεί να συμβάλει στη σημερινή ιστορική και ιστοριογραφική συζήτηση για τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Σφαιρικότερη εικόνα για το παρόν αφιέρωμα θα αποκομίσει ο αναγνώστης από την «Εισαγωγή» του επιμελητή που ακολουθεί.

Κατά τη διάρκεια των προετοιμασιών για την έκδοση του παρόντος τεύχους έφθασε η θλιβερή είδηση του θανάτου του Μανώλη Γλέζου. Όπως είναι ευρύτερα γνωστό, τη νύχτα της 30ής προς 31η Μαΐου 1941 ο Μανώλης Γλέζος μαζί με τον Λάκη Σάντα αφαίρεσαν τη Γερμανική σημαία του Γ' Ράιχ, που κυμάτιζε στην Ακρόπολη, πράξη η οποία καταγράφηκε ως η πρώτη αντιστασιακή ενέργεια στην κατεχόμενη από τους Ναζί Ευρώπη. Πέραν τούτου, ο Γλέζος συμμετείχε ενεργά στην αντίσταση από τις γραμμές του ΕΑΜ και για τον λόγο αυτό καταδικάστηκε τρεις φορές σε θάνατο από τις κατοχικές δυνάμεις. Καταδικάστηκε, φυλακίστηκε, εξορίστηκε, βασανίστηκε και από το μετεμφυλιακό ελληνικό κράτος, αγωνιζόμε-

νος για τη δημοκρατία και την κοινωνική δικαιοσύνη. Η δράση του αναγνωρίστηκε από την ΕΣΣΔ, η οποία τον τίμησε με το βραβείο Λένιν, αλλά και από τη μεγάλη πλειοψηφία του ελληνικού λαού. Υπήρξε ενεργός πολιτικά αγωνιστής έως το τέλος της ζωής του. Για αυτούς και άλλους πολλούς λόγους, η Συντακτική επιτροπή υποδέχθηκε ένθερμα την εισήγηση του επιμελητή να αφιερωθεί το παρόν τεύχος στη μνήμη του «πρώτου παρτιζάνου της Ευρώπης».

Προλεγόμενα

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος αποτελεί ένα σημείο καμπής στην ιστορία του 20ού αιώνα: Έχει συνταχθεί στην πορεία των ετών ένα τεράστιο συγγραφικό έργο, όλων των ειδών –πραγματείες, απομνημονεύματα, αναλύσεις, μελέτες– από ιστορικούς, στρατιωτικούς και πολιτικούς. Στη διάθεση των μελετητών βρίσκεται πλειάδα συνθετικών εργασιών τόσο στις χώρες της Δύσης όσο και στην πρώην Σοβιετική Ένωση. Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, οι διαστάσεις του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου αναδείχτηκαν βαθμιαία εκ νέου, αναζητώντας, πλέον, όχι απλά το πώς διεξήχθησαν τα γεγονότα σε στρατιωτικό και πολιτικό επίπεδο, αλλά, το γιατί η ανθρωπότητα αποδείχτηκε ανέτοιμη για να αποφύγει τη μεγαλύτερη καταστροφή από τη χρήση συμβατικών όπλων σε ολόκληρη την ιστορική της πορεία, τόσο σε επίπεδο έμφυχου όσο και υλικού δυναμικού. Με άλλα λόγια, αναζητείται ακόμα η ερμηνεία της αλληλουχίας των γεγονότων που οδήγησαν σε ένα σημείο μη επιστροφής τους κρατικούς δρώντες της εποχής εκείνης. Οι ανωτέρω σύγχρονοι προβληματισμοί παραπέμπουν ευθέως και στην ευθύνη των κρατικών ηγετών, εκείνης της περιόδου. Στην παρούσα ιστορική συγκυρία, το ζήτημα των πολιτικών ευθυνών και χειρισμών αναδεικνύεται με νέα μορφή και ιδιαίτερη ένταση στον βαθμό όπου αποτελεί ένα από τα κεντρικά θέματα συζήτησης, τόσο στους κόλπους της ακαδημαϊκής κοινότητας όσο και μεταξύ των σύγχρονων πολιτικών υποκειμένων, ακτιβιστών και στοχαστών.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να επισημανθεί ότι η ελληνική βιβλιογραφία περί του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ιδιαίτερα μετά την πτώση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, κατακλύζεται από μελέτες, ως επί το πλείστον, αγγλοσαξωνικής προέλευσης¹ και κατεύθυνσης οι οποίες επιδίδονται σε μια μονοσήμαντη σταχυολόγηση των συμβάντων, επιρρίπτοντας την ευθύνη έναρξης των εχθροπραξιών αποκλειστικά στις χώρες με καθεστώς «ολοκληρωτικών» κυβερνητικών δομών, τα οποία είχαν προκύψει ως αποτέλεσμα κοινωνικών συγκρούσεων και μετασχηματισμών με διαφορετικούς προσανατολισμούς και πολιτικοκοινωνικές σκοπιμότητες. Σπάνιες εξαιρέσεις, όπως η μονογραφία του Ρώσου ιστορικού, Όλεγκ Χλεβνιούκ, σχετικά με τον βίο του Ιωσήφ Στάλιν,² δεν αναιρεί την ως άνω διαπίστωση. Είναι αναγκαίο να τονίσουμε ότι η μονομερής και σχεδόν απόλυτη αναγωγή στο επιχείρημα του «ολοκληρωτισμού», που τελευταία τείνει να καθιερωθεί ως η κυρίαρχη αιτία έναρξης του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, εντασσόμενη στα πλαίσια μιας μεταμοντέρνας αντίληψης περί σύγχρονης θεώρησης, άλλως εξιστόρησης, των γεγονότων, επί τη βάσει ελλειπών και ατεκμηρίωτων πραγματολογικών στοιχείων, δημιουργεί περισσότερα προβλήματα από όσα επιλύει, δοθέντος ότι ο σημερινός κόσμος, απαλλαγμένος βεβαίως από την παραδοσιακή ιδεολογική αντιπαράθεση μεταξύ «κεφαλαιοκρατικών» και «σοσιαλιστικών» αντιλήψεων, δεν έγινε διόλου ειρηνικότερος: Τουναντίον, αποδεικνύεται περιπλοκότερος, εξαιρετικά πιο απρόβλεπτος, και ανα-

1 Θα ήταν ωστόσο τουλάχιστον παρακινδυνευμένο να ισχυριστεί κανείς ότι ακόμα και η αγγλοσαξωνική βιβλιογραφία διακρίνεται από μια γραμμική οργανική ενότητα. Μια προσεκτική αντιστικτική ανάγνωση επί παραδείγματι του συνόλου των ιστορικών έργων του Άγγλου ιστορικού Alan Bullock και του Αμερικανού Stephen Kotkin, αναφορικά με τα γεγονότα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, είναι αρκετή για να αναδειχτεί η ετερότητα της μεθοδολογίας και της πρόσληψης των ίδιων ακριβώς γεγονότων από τους εν λόγω συγγραφείς.

2 Oleg. V. Khlevniuk. 2018. *Στάλιν, Μια νέα βιογραφία*, Αθήνα: Πατάκης.

ντίρρητα πολυμερής υπερακοντίζοντας την επιφανειακή διπολική συγκρουσιακή πραγματικότητα της ψυχροπολεμικής εποχής.

Επιπλέον, οι σύγχρονες μελέτες επί της ανωτέρω θεματικής που αναδεικνύονται στην Ελλάδα, συγγράφονται, κατά συντριπτική πλειοψηφία, δίχως την παράθεση πρωτογενών αρχειακών τεκμηρίων, προερχόμενων από την πρώην Σοβιετική Ένωση, δηλαδή τη σημερινή Ρωσική Ομοσπονδία και τις δεκατέσσερις (14) πρώην σοβιετικές Δημοκρατίες. Αυτό το αντικειμενικό κενό καλείται να καλύψει, εν μέρει, η παρούσα έκδοση του περιοδικού *Κρίση*. Ο σκοπός του ανά χείρας τεύχους είναι κατά συνέπεια να αποτελέσει, πρωτίστως, ένα εγχείρημα για την έναρξη ενός γόνιμου διαλόγου γύρω από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Είναι ευνόητο, ότι μια ολιστική ακαδημαϊκή προσέγγιση, στο βαθμό που κάτι τέτοιο είναι εφικτό, σχετικά με τα ερωτήματα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, τα οποία εξακολουθούν να βασανίζουν κάθε ειλικρινή και ανήσυχο ερευνητή, θα απαιτούσε μια ακόμα πιο λεπτομερή ανάλυση των κομβικών γεγονότων που περιγράφονται στον ανά χείρας τόμο.

Η συμβολή των λαών της Σοβιετικής Ένωσης στη συμμαχική νίκη κατά του φασισμού είναι ένα αναντίρρητο γεγονός. Οι ηρωικές μάχες της Μόσχας, του Στάλινγκραντ, του Λένινγκραντ και άλλων πόλεων της Σοβιετικής Ένωσης αποτελούν σταθμό στην παγκόσμια, οικουμενική ιστορία της ανθρωπότητας. Είναι επίσης γεγονός ότι η Ευρωπαϊκή Ρωσία υπέστη ανυπολόγιστες καταστροφές από τη ναζιστική θηριωδία. Ο φόρος αίματος που κλήθηκε να πληρώσει ο ρωσικός λαός είναι ένα γεγονός που δεν δύναται να αμφισβητηθεί από κανένα σοβαρό μελετητή και στοχαστή. Το αυτό, όμως, δεν μπορεί να ειπωθεί για τις ευθύνες αναφορικά με την έναρξη των εχθροπραξιών. Για τούτο ακριβώς τον λόγο αποφασίσαμε να μην εστιάσουμε στην αμιγώς στρατιωτική πτυχή του πολέμου αλλά σε όλες τις διπλωματικές διεργασίες που προηγήθηκαν και διαδραματίστηκαν κατά την πρώτη περίοδο της σύγκρουσης. Οι πραγματικά απλοϊκές και ιδεολογικά φορτισμένες αντιλήψεις περί της αποκλειστικής σοβιετικής ευθύνης για τη σύναψη του «Συμφώνου Μόλοτωφ – Ρίμπεντροπ», και για τα όσα διαδραματίστηκαν στη μετέπειτα πορεία, αποτελεί περισσότερο τμήμα μιας στείρας πολιτικής αντιπαράθεσης μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων της σημερινής εποχής –επαναπροσφεύγοντας μάλιστα στο παραδοσιακό ψυχροπολεμικό οπλοστάσιο του «διπολισμού»– και λιγότερο μια αμιγώς επιστημονική θέση. Πολλώ δε μάλλον όταν τα επιχειρήματα αυτού του επιπέδου αποτυπώνονται επί τη βάσει επιλεκτικών «μνημονικών αξόνων», οι οποίοι προσπαθούν να ισχυριστούν ότι η ιστορία του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ξεκίνησε την 23η Αυγούστου του 1939. Η πραγματικότητα, όπως αποδεικνύεται –κατά την κρίση μας– από το ανά χείρας αφιέρωμα, είναι εξαιρετικά πιο σύνθετη και οι απλουστεύσεις τέτοιου είδους συσκοτίζουν αντί να αναδεικνύουν και να αποσαφηνίζουν, τεκμηριώνοντας σαφώς, τα όσα πραγματικά συνέβησαν την περίοδο 1933-1945. Επιπλέον, θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι η παρούσα ερευνητική προσπάθεια, θα μπορούσε να ενταχθεί στον χώρο των πηγών της ιστορίας και ότι αποσκοπεί επιπλέον στο να βοηθήσει τους μελετητές και τους ερευνητές της συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου να εμπλουτίσουν τις αρχειακές και βιβλιογραφικές αναφορές τους προκειμένου να καταλήξουν σε σαφή και συνθετικά συμπεράσματα.

Λίγα λόγια ως προς τη δομή των άρθρων του αφιερώματος: Αρχικά θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τον εκδοτικό οίκο Вече και την ιστορικό Ν.Α. Ναροτσνίτσαγια (Н.А. Нарочницкая), οι οποίοι μας επέτρεψαν να δημοσιεύσουμε για πρώτη φορά στην Ελλάδα, αποκλειστικά για τις ανάγκες του ελληνικού αναγνωστικού κοινού, δύο σχετικά πρόσφατες ρωσικές ακαδημαϊκές μελέτες που δημοσιεύτηκαν στο συλλογικό ρωσικό έργο «Партиугра Второй мировой»³. Ειδικότερα, το άρθρο του ιστορικού και διπλωμάτη της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, Βαλεντίν Φάλιν, πραγματεύεται την ιστορική αποτίμηση των γεγονότων που οδήγησαν στην υπογραφή του Συμφώνου μη επίθεσης μεταξύ Γερμανίας και ΕΣΣΔ, αναλύοντας πληθώρα στοιχείων τα οποία είναι σε μεγάλο βαθμό άγνωστα στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό. Το άρθρο της Νατάλια Ναροτσνίτσαγια αναφέρεται στις διπλωματικές διεργασίες πριν και κατά την υπογραφή της συνθήκης του Μονάχου. Τα έτερα κείμενα των συγγραφέων, ήτοι Ντιμίτρι Ρουμπλιώφ (μελέτη για το αναρχικό κίνημα στην ΕΣΣΔ κατά την περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου), Γιώργου Μιχαηλίδη και Δόμνας Κόφφα (μελέτη για την επιχείρηση αντιδραστικής αναθεώρησης της ιστορίας του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στα Βαλκάνια) και του γράφοντος (μελέτη για τις διπλωματικές διεργασίες μεταξύ Δύσης και Σοβιετικής Ένωσης κατά το διάστημα 1938-1939), συμπληρώνουν την παρούσα έκδοση.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα, ως επιμελητής του τεύχους, να αναλάβω όλη την ευθύνη για την επιλογή και τον χαρακτήρα του αφιερώματος, διατηρώντας αποστάσεις και επιφυλάξεις σε σχέση με το χωρίο του αρχικού εισαγωγικού σημειώματος (editorial) το οποίο σχολιάζει το ύφος γραφής, τις μεθοδολογικές προκείμενες και την κατεύθυνση ορισμένων άρθρων. Είναι ευνόητο ότι η αξιολόγηση του περιεχομένου των συγγραφέων είναι ένα ζήτημα που θα κριθεί πρωτίστως από το αναγνωστικό κοινό.

Τέλος, το ειδικό αυτό τεύχος, 75 χρόνια μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, αφιερώνεται στη μνήμη του «Πρώτου Παρτιζάνου της Ευρώπης», στη μνήμη του αγωνιστή της Ελευθερίας και Εθνικής Ανεξαρτησίας Μανώλη Γλέζου, ο οποίος απεβίωσε μόλις πρόσφατα, την 30η Μαρτίου 2020. Ο Μανώλης Γλέζος, από κοινού με την Απόστολο Σάντα, κατέβασαν τη χιτλερική σημαία από την Ακρόπολη τη νύχτα της 30ής προς 31η Μαΐου του 1941 αποδεικνύοντας, πρακτικά και συμβολικά, τις θυσίες των Ελλήνων εναντίον του δωσιλογισμού, του φασισμού και του ναζισμού.

Ο επιμελητής του τεύχους,
Νίκος Παπαδάτος

3 Нарочницкая Н. (επιμ). 2009. *Партиугра Второй мировой. Кто и когда начал войну*, Μόσχα: Вече.

Η προϊστορία του Συμφώνου μη επίθεσης μεταξύ ΕΣΣΔ και Γερμανίας¹

Β. Μ. Φάλιν* (Валентин Михайлович Фалин)

Περίληψη

Περιοδολόγηση στο Σύμφωνο μη επίθεσης μεταξύ Σοβιετικής Ένωσης και ναζιστικής Γερμανίας: Έχοντας επικυρώσει το Σύμφωνο μη επίθεσης με τη Γερμανία στις 23:55 της 31ης Αυγούστου 1939, η ΕΣΣΔ απέφυγε την 1η Σεπτεμβρίου μια ολοσχερή καταστροφή. Ωστόσο, το νέο στρατιωτικό-πολιτικό τοπίο δεν προμήνυε τίποτα το ευνοϊκό για τη Μόσχα – ούτε μεσοπρόθεσμα. Η εναπομένουσα ελευθερία ελιγμών εξανεμίστηκε πριν ακόμα παραχθούν σημαντικά οφέλη, και το μόνο πρακτικό αποτέλεσμα που απέμενε στη Σοβιετική Ένωση ήταν η χρονική καθυστέρηση – ο ζωτικός αναγκαίος χρόνος προετοιμασίας της χώρας για τον επικείμενο πόλεμο που θα επακολουθούσε. Δεν υπήρχαν πλέον αμφιβολίες ότι το μοιραίο ήταν αναπόφευκτο. Ένας αντικειμενικός ερευνητής μπορεί να αντλήσει συγκεκριμένα συμπεράσματα από την ομιλία του Μόλοτωφ στη Σύνοδο του Ανώτατου Σοβιέτ της ΕΣΣΔ, στις 31 Αυγούστου του 1939. «Η απόφαση, σχετικά με τη σύναψη του Συμφώνου μη επίθεσης ανάμεσα στην ΕΣΣΔ και τη Γερμανία», δήλωσε ο πρόεδρος του Συμβουλίου των Λαϊκών Επιτρόπων, όντας ο ίδιος Λαϊκός Επίτροπος επί των Εξωτερικών Υποθέσεων, «ελήφθη όταν οι στρατιωτικές διαπραγματεύσεις με τη Γαλλία και την Αγγλία είχαν φτάσει πλέον σε αδιέξοδο. Εφόσον οι διαπραγματεύσεις αυτές έδειξαν ότι δεν μπορούσαμε να υπολογίζουμε στη σύναψη του Συμφώνου Αλληλοβοήθειας, δεν μας έμενε παρά να αναζητήσουμε άλλους τρόπους για την εξασφάλιση της ειρήνης και την εξάλειψη της απειλής του πολέμου ανάμεσα στη Γερμανία και την ΕΣΣΔ». Ο Μόλοτωφ διατύπωσε ως εξής την ουσία του Συμφώνου της 23ης Αυγούστου: «Η ΕΣΣΔ δεν υποχρεούται να εμπλακεί στον πόλεμο ούτε στο πλευρό της Αγγλίας κατά της Γερμανίας, ούτε στο πλευρό της Γερμανίας κατά της Αγγλίας».

* Ο Βαλεντίν Φάλιν (Валентин Михайлович Фалин, 1926-2018) ήταν διδάκτωρ Ιστορίας του Πανεπιστημίου ΜΓΙΜΟ της Μόσχας (Московский государственный институт международных отношений – Κρατικό Πανεπιστήμιο Διεθνών Σχέσεων της Μόσχας). Υπήρξε ανώτατος σοβιετικός διπλωμάτης ο οποίος άσκησε τα καθήκοντά του κατά τη σοβιετική περίοδο, από την εποχή του Στάλιν ως τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης (ΕΣΣΔ). Συνεργάστηκε στενά με τον Σοβιετικό διπλωμάτη και μετέπειτα υπουργό Εξωτερικών της ΕΣΣΔ, Αντρέι Γκρομικό (Андрей Андреевич Громыко). Την περίοδο 1976-1979 διετέλεσε μέλος της Κεντρικής Επιτροπής (Κ.Ε.) Οικονομικού Ελέγχου της ΕΣΣΔ. Την περίοδο 1986-1989 ήταν αναπληρωματικό μέλος της Κ.Ε. του Κομμουνιστικού Κόμματος Σοβιετικής Ένωσης (ΚΚΣΕ). Την περίοδο 1989-1991 έγινε μέλος της Κ.Ε. του ΚΚΣΕ και εξελέγη βουλευτής. Μετά το πέρας του σπουδών του στο ΜΓΙΜΟ μετέβη στη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας (ΛΔΓ) όπου εργάστηκε στη Σοβιετική Επιτροπή Ελέγχου της ΛΔΓ. Μεταξύ των επαγγελματικών και διπλωματικών θέσεων του ξεχωρίζουν οι κάτωθι: Από το 1971 έως το 1978 διετέλεσε πληρεξούσιος πρεσβευτής της ΕΣΣΔ στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας. Από το 1978 έως το 1982 εργάστηκε ως αναπληρωτής επικεφαλής του Διεθνούς Τμήματος Πληροφόρησης του ΚΚΣΕ. Από το 1988 έως το 1991 διετέλεσε επικεφαλής του Διεθνούς Τμήματος του ΚΚΣΕ (Международный отдел ЦК КПСС).

1 Το εν λόγω άρθρο δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στον ακόλουθο συλλογικό τόμο Нарочницкая Наталия Алексеевна, Фалин Валентин Михайлович. 2009. *Партитура Второй мировой. Кто и когда начал войну?*, Μόσχα: Вече: 32-101. Μεταφράστηκε από τη ρωσική γλώσσα από την Ξένια Στεφανίδου. Η μεταφραστική επμέλεια έγινε από τον Νίκο Παπαδάτο.

Abstract

Periodisation of the 1939 Soviet-German Non-Aggression Pact: Having ratified at 11:55 pm of August 31, 1939, the Soviet-German Non-Aggression Pact, the USSR avoided being drawn into a total disaster on September 1st. The new military-political landscape, however, promised no good news to Moscow – not even in the mid-term. The residual freedom for maneuver evaporated before it could generate sizable benefits, and the only practical result left to the Soviet Union was the delay which it desperately needed for its preparation for the imminent war. There were no doubts left that the inevitable was unavoidable. An unbiased scholar can draw certain conclusions from Molotov's August 31, 1939 speech at the session of the USSR Supreme Soviet. The chief of the Soviet diplomacy said: "The decision to sign the Non-Aggression Pact with Germany was made after the military talks with Great Britain and France ended in a stalemate. Since the talks showed that there was no hope of signing a mutual assistance pact, we had no other choice but to look into other possibilities for maintaining peace and eliminating the threat of war between Germany and the USSR". Molotov's interpretation of the August 23rd deal was that "the USSR is under no obligation to get involved in a war against Germany on Great Britain's side, or against Great Britain on Germany's side".

Το προελούδιο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Τον Οκτώβρη του 1998, το επίσημο Λονδίνο προέβη σε δήλωση μετανοίας. Πρόκειται για μια παλιά αμαρτωλή ιστορία: την παραμονή της παράδοσης της ναζιστικής Γερμανίας, στη συνεδρίασή του, το μεικτό επιτελείο κοινού στρατιωτικού σχεδιασμού του Υπουργικού Συμβουλίου της Μεγάλης Βρετανίας, εκτελώντας την εντολή του προέδρου Γουίνστον Τσώρτσιλ, σχεδίαζε στην πραγματικότητα επίθεση κατά της Σοβιετικής Ένωσης. Ο σκοπός της «έκτακτης» αυτής «επιχείρησης», που έλαβε το κωδικό όνομα «Το Αδιανόητο», προσδιορίστηκε ως εξής: «Να εξαναγκάσουμε τη Ρωσία να υποκύψει στη θέληση των Ηνωμένων Πολιτειών και της Βρετανικής Αυτοκρατορίας». Μέσο επίτευξης αυτού του σκοπού αποτελούσε η «εξόντωση της Ρωσίας σε έναν ολοκληρωτικό πόλεμο. Η 1η Ιουλίου του 1945 είχε οριστεί ως ημερομηνία έναρξης της επίθεσης από τις ηνωμένες δυνάμεις των ΗΠΑ, της Αγγλίας, των βρετανικών κρατών της κοινοπολιτείας, του πολωνικού Εκστρατευτικού Σώματος και του 10ου Τάγματος της Βέρμαχτ, με την προοπτική της ενίσχυσης του γερμανικού στρατού, ενδεχομένως με επιπλέον δύναμη έως και 40 στρατιωτικών μονάδων.

Η Γηραιά Αλβιών κράδαινε τα όπλα: σύμφωνα με τα κριτήρια του Τσώρτσιλ, είχαν ωριμάσει οι συνθήκες για την πραγματοποίηση εκείνου, που επί αιώνες επιβουλεύονταν η Μεγάλη Βρετανία – να στερήσει από τους «Ρώσους βάρβαρους» το οξυγόνο. Ο πρωθυπουργός θεωρούσε ότι η ΕΣΣΔ, εξαντλημένη από την υπεράνθρωπη προσπάθειά της στον αγώνα κατά της ναζιστικής επέλασης, δε θα κατάφερε να αποκρούσει μια νέα απειλή, που ως προς τις διαστάσεις της και ως προς την κατανάλωση των πόρων, θα επισκίαζε ο,τιδήποτε άλλο παρόμοιο είχε γνωρίσει έως τότε ο κόσμος.

Δε θα αρχίσω εδώ να αναλύω τους λόγους, σχετικά με το πώς και το γιατί οι πατέρες της «δημοκρατίας» και οι οπαδοί των «ανθρωπίνων δικαιωμάτων» δεν κατάφεραν αμέσως να μετατρέψουν τον Β΄ Παγκόσμιο σε Γ΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Μια πιο σημαντική πτυχή του θέματος αποτελεί να εξακριβώσουμε εάν η πρόθεση του Λονδίνου για μια γενικευμένη σύρραξη υπήρξε μια αυθόρμητη αντίδραση στην πορεία ανάπτυξης της Ευρώπης, που ξεγλιστρούσε από τα δίχτυα της, ή εάν για άλλη μια φορά αναδυόταν στην επιφάνεια η κτηνώδης φύση της Αγγλίας, που δεν αναγνωρίζει ούτε αιώνιους φίλους, ούτε αιώνιους εχθρούς, και που θέτει το συμφέρον της πάνω από κάθε ηθική, με τη χριστιανική ή οποιαδήποτε άλλη έννοια του όρου.

Ας εξετάσουμε με προσοχή τη στρατηγική και την τακτική της Γηραιάς Αλβιώνος κατά τις μοιραίες φάσεις του πρώτου μισού του 20ού αιώνα. Όσον αφορά στο ανατολικό ημισφαίριο, σε όλες σχεδόν τις κρίσεις διαγράφεται αδρά το βρετανικό αποτύπωμα, είτε με τη μορφή σχεδιασμού είτε εκτέλεσης του δικού του σεναρίου. Δυστυχώς, η ώρα των υπέρμετρων αποκαλύψεων δε σήμανε ακόμα από το Μπιγκ Μπεν. Ποιος ξέρει, πόσα κρυφά μυστικά, πέρα από «Το Αδιανόητο», θα μας είχαν αποκαλυφθεί ακόμα, όπως για την αδελφοποίηση του Λονδίνου με το Τόκιο το 1900-1939, για τις βρετανικές «αναταραχές», με τον τίτλο «Βαλκανικοί Πόλεμοι», που προκάλεσαν τη λαίλαπα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, για το κανάκεμα από πλευράς των «δημοκρατών» του εξτρεμισμού στη Γερμανία και στην Ιταλία, που

έστρωσε τον δρόμο για τον Β΄ Παγκόσμιο. Όχι, η σιωπή δεν είναι πάντα χρυσός, ιδίως αν έχουμε κατά νου, ότι οι σπόροι του πολέμου, ακόμα και όταν ρίχνονται ακούσια, διατηρούν για μεγαλύτερο διάστημα την ικανότητα της βλάστησης από τους κοινούς σπόρους, που περιμένουν δεκαετίες ολόκληρες για μια σταγόνα δροσιάς μέσα στην καυτή έρημο.

Για όσους ασχολούνται με τη συστηματική ανάλυση της διαμόρφωσης των μετώπων του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, το ιδεολογικό υπόβαθρο της επιχείρησης «Το Αδιανόητο» δεν αποτελεί και καμιά σπουδαία έκπληξη. Δεν ήταν η πρώτη φορά που ο Τσώρτσιλ λογάριζε πώς να προδώσει τον «Ρώσο σύμμαχο» κατά την περίοδο 1941-1945. Πρώτα απ' όλα, για να μη φτάσει καθυστερημένος στη μοιρασιά μιας κληρονομιάς, που στη συνείδησή του ήταν καταδικασμένη από την τύχη. Στη συνέχεια όμως, η παράταση του πολέμου του έγινε έμμονη ιδέα, ώστε τελικά η Ρωσία, αντί να συμμετάσχει στο συμπόσιο των νικητών, να καταλήξει στη Μονάδα Εντατικής Θεραπείας.

Ας στραφούμε, όμως, στην κατά τον Τσώρτσιλ ερμηνεία του Σοβιετικο-Βρετανικού Συμφώνου στις 12 Ιουνίου του 1941. Είχαν περάσει ήδη δυο μήνες από την υπογραφή του, όταν ο πρωθυπουργός προβλημάτισε τους συναδέλφους του στο Πολεμικό Συμβούλιο των Υπουργών, κάνοντας την ακόλουθη δήλωση: «Η δυνατότητα μιας επιμέρους διμερούς ειρήνης δεν μπορεί να αποκλειστεί». Τη στιγμή που μαινόταν η μάχη της Μόσχας, η οποία έκρινε την έκβαση ολόκληρου του πολέμου, ο Τσώρτσιλ ανέπτυξε την ιδέα του: «Κάναμε μια δημόσια δήλωση –κατά αυτόν τον τρόπο, η διακρατική συμφωνία της 12ης Ιουλίου του 1941 υποβιβάστηκε σε απλή δήλωση– ότι δε θα διεξάγουμε διαπραγματεύσεις με τον Χίτλερ ή με το ναζιστικό καθεστώς... Θα πηγαίναμε όμως πολύ μακριά, αν δηλώναμε ότι δε θα προβούμε σε διαπραγματεύσεις με μια Γερμανία, που θα βρίσκεται υπό τον έλεγχο του στρατού της. Είναι αδύνατον να προβλέψουμε ποια μορφή κυβέρνησης θα υπάρξει στη Γερμανία, όταν η αντίστασή της θα έχει καμφθεί και η ίδια θελήσει να διαπραγματευτεί». Τον Οκτώβρη του 1942, τρεις εβδομάδες πριν ο Κόκκινος Στρατός περάσει σε αντεπίθεση στο Στάλινγκραντ, ο Βρετανός ηγέτης αποκάλεσε καθήκον της «δημοκρατίας» «να κρατήσει τους Ρώσους βάρβαρους όσο πιο μακριά γίνεται στην Ανατολή». Με τη βοήθεια της ναζιστικής Βέρμαχτ, όπως γίνεται αντιληπτό.

Το Λονδίνο ακολουθούσε αυτήν τη γραμμή μέχρι την ημέρα της συνθηκολόγησης του Τρίτου Ράιχ. Το 1941-1944, προσπαθούσε με κάθε τρόπο να συμπαρασύρει σε αυτήν και τις Ηνωμένες Πολιτείες (και όχι χωρίς αποτέλεσμα). Η αθέτηση από τους Αγγλοσάξονες των δεσμεύσεων που είχαν αναλάβει απέναντι στη Σοβιετική Ένωση και η ρήξη ανάμεσα στα λόγια και στα έργα παρέτειναν την αιματοχυσία στο ευρωπαϊκό «θέατρο των πολεμικών επιχειρήσεων», τουλάχιστον κατά δυο-δυόμισι χρόνια, γεγονός που κόστισε στους λαούς πολλά εκατομμύρια θύματα επιπλέον. Η διπρόσωπη πολιτική των «δημοκρατών» έγινε τελικά η γηραιά μαμή του «Αδιανόητου».

Ας αφήσουμε, όμως, κατά μέρος το χρονολόγιο. Εκ παραδρομής, δημοσιεύθηκαν αποσπάσματα του Πρωτοκόλλου «Εκτιμήσεις όσον αφορά τις στρατιωτικές σχέσεις με τη Ρωσία», που συνοψίζουν το περιεχόμενο των συνομιλιών μεταξύ των ηγετών των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρετανίας, καθώς και των στρατιωτικών αξιωματούχων τους, στο Κεμπέκ. Όπως προκύπτει από το πρωτόκολλο, στις 20 Αυγούστου

του 1943, ναύαρχοι και στρατηγοί συζητούσαν το εξής θέμα: «Πώς θα βοηθούσαν οι Γερμανοί» στην απόβαση του στρατού των ΗΠΑ και της Αγγλίας στην επικράτεια της Γερμανίας, «ώστε να αποκρούσουν από κοινού τους Ρώσους». Σχετικά με την επικείμενη συμμαχία των «δημοκρατών» με τη Βέρμαχτ, ο πρόεδρος Ρούσβελτ και ο πρωθυπουργός Τσώρτσιλ ενέκριναν στο Κεμπέκ το σχέδιο «Ράνκιν», με σκοπό να αναχαιτίσουν την προέλαση της Σοβιετικής Ένωσης στις απομακρυσμένες περιοχές της κεντρικής Ευρώπης. Το περιβόητο δεύτερο μέτωπο μετεξελισσόταν σε πόλεμο δυο μετώπων. Στο σημείο αυτό αξίζει να αποσαφηνίσω ότι η πιο σκληρή μάχη στην ιστορία της ανθρωπότητας που τσάκισε τον αυχένα του ναζιστικού Κακού –η μάχη του Κουρσκ– τελείωσε στις 23 Αυγούστου.

Γιατί, όμως, ως σημείο έναρξης του «Αδιανόητου» θεωρήθηκε η 1η Ιουλίου; Αν κρίνουμε από τα έγγραφα, την Άνοιξη του 1945, οι Αγγλοαμερικάνοι προφήτες υπολόγιζαν ότι η Βέρμαχτ θα κρατούσε το μέτωπο κατά του Κόκκινου Στρατού περίπου για μισό χρόνο ακόμα, αν όχι για περισσότερο. Παράλληλα υπολόγιζαν με μια δεύτερη ευκαιρία να κάνουν «ροκέ» στις δομές εξουσίας της Γερμανίας και να υλοποιήσουν το σχέδιο «Ράνκιν»: υπό τον έλεγχο της Ουάσινγκτον και του Λονδίνου, εκτός από την Αυστρία, την Τσεχοσλοβακία, τη Γιουγκοσλαβία, την Αλβανία και την Ελλάδα, θα έπρεπε να περάσουν η Βουλγαρία, η Ρουμανία, οι χώρες της Βαλτικής και η Πολωνία. Κατά αυτόν τον τρόπο θα συντελούσαν η επαναλειτούργια του «υγειονομικού φράγματος», που θα απέκοπτε τους «Ρώσους βάρβαρους» από τον «ακτινοβόλο δυτικό πολιτισμό».

Θα μπορούσε κανείς να αναρωτηθεί για ποιον λόγο ξεθάβουμε τις ιστορίες της βρετανικής ανηθικότητας και της «πλέον ανάγωσης παραπλανητικής προκλητικότητάς της, που σπέρνει τη σύγχυση», όπως χαρακτήρισε τις ενέργειες του Τσώρτσιλ ο υπουργός Πολέμου της κυβέρνησης Ρούσβελτ, Γ. Στίμσον; Υπάρχουν πολλοί βάσιμοι λόγοι για κάτι τέτοιο. Η επιλεκτική προσέγγιση των τραγικών περιπετειών του πρόσφατου παρελθόντος δε μας επιτρέπει να συλλάβουμε την αλληλοσύνδεση των εποχών και την αλληλεξάρτηση μεταξύ πολιτικών δογμάτων και ιστορικών εξελίξεων. Επαναλαμβάνω ότι το Λονδίνο και η Ουάσινγκτον δε φλέγονται ιδιαίτερα από την επιθυμία να ανοίξουν διάπλατα τις θύρες των αρχείων με τα ντοκουμέντά τους. Προφανώς, διότι έχουν κάτι να κρύψουν από τα βλέμματα τρίτων, γεγονός που με κανέναν τρόπο δεν τιμά τους προφήτες του φιλελευθερισμού, και αν ακόμα κάνουν εκατό μετάνοιες από εκατό φορές στην εικονική δημοκρατία τους. Ωστόσο, για να αντιταχθούμε στην αποσιώπηση των καλοθελητών της Μεγάλης Βρετανίας και της Ουάσινγκτον, μπορούμε –αν θέλουμε– να διαπιστώσουμε με βεβαιότητα ποιος ήταν ποιος στον 20ό αιώνα, και ποιος είναι τι, τούτη τη στιγμή.

Ας μου επιτραπεί μια τολμηρή σύγκριση. Θα επιχειρήσουμε να αποκαλύψουμε τις θεμελιώδεις συμπτώσεις στα γεγονότα του Α΄ και του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, καθώς και στους «ψυχρούς πολέμους» που ακολούθησαν.

Με μια επιφανειακή ματιά, η βρετανική πολιτική γραμμή πλεύσης φαίνεται να στερείται λογικής μέχρι σημείου παραλογισμού. Σε κάποιους όμως θα μπορούσε να φανεί ρεαλιστική, σε βαθμό χαμαιλεοντισμού. Εντούτοις, και στις δυο περιπτώσεις η εντύπωση αυτή είναι λανθασμένη. Οι θεμελιώδεις αρχές της στρατηγικής της Γηραιάς Αλβιώνος, που ασκούσε επιρροή στην ευρωπαϊκή –και εν μέρει– στην παγκόσμια πολιτική ως τα μέσα του 20ού αιώνα, προήλθαν από

ένα μόνο κέντρο, και σε αρκετές περιπτώσεις, συντάχθηκαν από ένα μόνο αξιωματούχο. Ο υπουργός Πολέμου, Γ. Τσώρτσιλ, από κοινού με τον υπουργό Εξωτερικών Υποθέσεων, Ε. Γκρέι, σχεδίαζε να οργανώσει μια ένοπλη σύγκρουση της Γερμανίας και της Αυστρίας από τη μια πλευρά και της Ρωσίας και της Σερβίας από την άλλη, που εξελίχθηκε αργότερα σε μια παγκόσμια σύρραξη. Ο ίδιος ο Τσώρτσιλ υπήρξε υποκινητής της εκστρατείας των Δαρδανελίων (Φεβρουάριος 1915-Ιανουάριος 1916), με σκοπό τον βρετανικό αποκλεισμό των στενών της Μαύρης Θάλασσας, ενώ οι ίδιοι οι Βρετανοί υπόσχονταν στον Ρώσο τσάρο Νικόλαο Β΄ ότι οι αποφάσεις σχετικά με τα στενά θα αφεθούν στη δικαιοδοσία της Ρωσίας.

Αλλά ακολούθησαν και χειρότερα: οι Άγγλοι, και στη συνέχεια μιμούμενοι το παράδειγμά τους και οι Γάλλοι, μηχανεύονταν πώς και πού θα μπορούσαν να πλήξουν την ασφάλεια της Ρωσίας, στις περιοχές που γειτνιάζαν με τα σύνορα της αυτοκρατορίας της. Η Γερμανία ήταν ο εχθρός και ερωτοτροπούσε με τα αυτονομιστικά κινήματα της Γεωργίας, οι δε μηχανορραφίες της στις χώρες της Βαλτικής, στην Πολωνία, στη Λευκορωσία και την Ουκρανία έχουν μια κάποια λογική εξήγηση. Ωστόσο, μαζί με τις δραστηριότητες των Γερμανών στον Καύκασο και στη συνέχεια, χωρίς τους Γερμανούς πλέον, στην περιοχή της κεντρικής Ασίας οι «δημοκρατικές» χώρες κατάφεραν να επιβάλουν την παρουσία τους. Πώς θα μπορούσε να το εξηγήσει κανείς αυτό;

Όπως και το άλλο: το Λονδίνο δέχτηκε αγόγγυστα την παραίτηση του Νικολάου Β΄. Όμως το κυριότερο από όλα ήταν ότι οι Ρώσοι στρατιώτες συνέχιζαν να θυσιάζουν τη ζωή τους για τα συμμαχικά χαρακώματα στο δυτικό μέτωπο. Το νέο σχίσμα στο εσωτερικό της Ρωσίας τους εξυπηρετούσε ακόμα περισσότερο: εφόσον δεν υπήρχε τσάρος, δεν υπήρχαν και οι ασφυκτικές δεσμεύσεις απέναντι στην Πετρούπολη. Και όσο βαθύτερα βυθιζόταν στο χάος η Ρωσία, τόσες περισσότερες ευκαιρίες εμφανίζονταν για να ολοκληρώσουν εκείνο που μηχανεύονταν να κάνουν από τα χρόνια του Κριμαϊκού πολέμου στην Ευρώπη και στην Ασία. Τότε λοιπόν, ακριβώς πάνω στην ώρα, ήρθε ο Οκτώβρης του 1917. Βρέθηκε το φόβητρο που τους επέτρεψε να καλύψουν τους κλασικούς ιμπεριαλιστικούς τους πόθους και να παρουσιάσουν τη ρωσοφοβία τους ως κάποια «προστατευτική αποστολή στο όνομα της σωτηρίας» από την απειλή, που αιωρείται πάνω από τον συνηθισμένο για τους «πολιτισμένους» Ευρωπαίους τρόπο ζωής.

Αυτοί που πρωτοστάτησαν στον αναθεματισμό του νόθου τέκνου της κοινωνικής αλλαγής, με την Επανάσταση στη Ρωσία, ήταν ο Γάλλος πρόεδρος, Ζ. Κλεμανσώ, και ο Βρετανός υπουργός Πολέμου, Γ. Τσώρτσιλ. Ο τελευταίος απαίτησε να «δαμάσουν την Επανάσταση με τον πόλεμο», «να απομονώσουν τη Σοβιετική Ρωσία από τη δυτική Ευρώπη με σύνορα κρατών, που θα μισούν θανάσιμα τους Μπολσεβίκους». Το Ανώτατο Συμβούλιο της Αντάντ έλαβε την απόφαση για στρατιωτική επέμβαση στα ρωσικά δρώμενα. Στις 23 Δεκεμβρίου του 1917, πραγματοποιήθηκε η σύναψη μιας συνθήκης για τη διαίρεση της Ρωσίας σε «σφαίρες επιρροής». Στους Άγγλους ανατέθηκαν ο Καύκασος, οι κοζάκικες περιοχές στον Ντον και στην Κουμπάν, καθώς και οι περιοχές της Κασπίας. Οι Γάλλοι εξασφάλιζαν την επιρροή τους στη Λευκορωσία, την Ουκρανία και την Κριμαία. Οι Ηνωμένες Πολιτείες, που τυπικά δεν είχαν υπογράψει τη σύμβαση, κατάφεραν να πείσουν τους υπόλοιπους να τους παραχωρηθεί η Σιβηρία και η Άπω Ανατολή.

Την ίδια εποχή, τον Δεκέμβρη, οι Αγγλοσάξονες ήρθαν σε επαφή με τους Αυστριακούς, για το ζήτημα της δημιουργίας μιας ζώνης αποκλεισμού, που θα περιλάμβανε τις χώρες της Αντάντ και της Τετραπλής Συμμαχίας (Γερμανία, Αυστρο-Ουγγαρία, Βουλγαρία και Τουρκία), που θα λειτουργούσε εις βάρος της Ρωσίας και θα ήταν καθαρά εναντίον της. Αυτή ήταν η απάντηση των «δημοκρατών» στη σοβιετική πρόσκληση για ειρήνη (21 Νοεμβρίου του 1917) προς όλες τις αντιμαχόμενες πλευρές. Αλλά και οι προσπάθειες της Σοβιετικής Δημοκρατίας να πείσει τα ουδέτερα κράτη να μεσολαβήσουν για την καθιέρωση ενός ειρηνικού διαλόγου δεν αποδείχτηκαν καρποφόρες.

Η Πετρούπολη προειδοποιούσε ότι εάν το σαμποτάζ της Αντάντ καταστήσει αδύνατη την αμοιβαία συμφωνία για τα θεμέλια της μεταπολεμικής παγκόσμιας τάξης, θα αναγκαστεί να ενεργήσει κατά την κρίση της. Τα Σοβιέτ δεν είχαν την πρόθεση να βλάψουν τα συμφέροντα των πρώην συμμάχων της Ρωσίας. Στις διαπραγματεύσεις μεταξύ Σοβιετικής Ένωσης και Γερμανίας, που άρχισαν στις 3 Δεκεμβρίου στο Μπρεστ-Λιτόβσκ, οι σοβιετικοί εκπρόσωποι επέμεναν να συμπεριληφθεί στην απόφαση ανακωχής ο εξής όρος: τα στρατεύματα του Κάιζερ, που τίθεντο εκτός μάχης στην Ανατολή, δεν έπρεπε να μεταφερθούν στο δυτικό μέτωπο.

Τεντωμένοι στην προκρούστεια κλίνη του 20ού αιώνα συνειδητοποιούμε την απατηλή φύση των επικλήσεων στην κοινή λογική και στη στοιχειώδη ηθική, που αντηχούσαν όταν έπεφτε η αυλαία τόσο του Α΄ όσο και του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Δεν ήταν το Καταστατικό της Κοινωνίας των Εθνών, ούτε το Καταστατικό του ΟΗΕ –οι μακρόσυρτες αυτές ωδές που εξυμνούν την ευημερία της ειρήνης–, δεν ήταν η διαθήκη των διαφόρων ονειροπόλων, στους οποίους κατατάσσονται αβάσιμα ο Μπριάντ (μετά τη Συνθήκη των Βερσαλλιών) και ο Φ. Ρούσβελτ (μετά τη Γιάλτα), που καθόρισαν την επόμενη τροχιά που ακολούθησε ο κόσμος. «Αν υπάρχει κάτι το αναπόφευκτο σε αυτή τη ζωή, τότε αυτό το αναπόφευκτο είναι ο πόλεμος μεταξύ ΗΠΑ και Ρωσίας, και θα πρέπει να τον ξεκινήσουμε όσο το δυνατόν συντομότερα» αναφέρει το έγγραφο του Υπουργείου Εξωτερικών των ΗΠΑ στις 19 Μαΐου του 1945. Εξάλλου, το 1946 η κυβέρνηση του Τρούμαν αποφάσισε αμετάκλητα –τόσο για τον εαυτό της όσο και για τους άλλους– ότι ανεξάρτητα από την πολιτική που θα ακολουθούσε η Μόσχα, η ίδια η ύπαρξη της Σοβιετικής Ένωσης ήταν ασυμβίβαστη με την ασφάλεια των ΗΠΑ, και έτσι κατευθύνθηκε σε νέους γύρους σατανικού τυχοδιωκτισμού.

Γιατί, άραγε, ενόχλησε την ιμπεριαλιστική άρχουσα τάξη η αλλαγή του κοινωνικού γίνεσθαι σε μια μεμονωμένη χώρα; Τα Σοβιέτ ζητούσαν έναν «δίκαιο και δημοκρατικό κόσμο, χωρίς εισβολές και πολεμικές αποζημιώσεις», τον περιορισμό της στρατιωτικοποίησης, την αναγνώριση του δικαιώματος όλων των εθνών, τόσο των μεγάλων όσο και των μικρών για αυτοδιάθεση, καθώς και την ανάπτυξη οικονομικών δεσμών μεταξύ των χωρών επί τη βάσει του αμοιβαίου συμφέροντος. Τα διατάγματα για τις εθνικοποιήσεις, που αφορούσαν σε διεθνή περιουσιακά στοιχεία, και για την καθιέρωση του κρατικού μονοπωλίου, που αφορούσαν στο διεθνές εμπόριο, εκδόθηκαν πολύ αργότερα. Οι εσωτερικές αναταραχές εντός της Ρωσίας δεν είχαν εξελιχθεί ακόμα σε αδελφοκτόνα σύγκρουση. Η εκλογή του νέου Πατριάρχη, 200 χρόνια μετά την κατάργηση της πατριαρχίας ως θεσμού από τον Μ. Πέτρο, υποσχόταν φαινομενικά την εναρμόνιση των κοσμικών και πνευματικών

πτυχών στη χώρα. Η νέα Ρωσία δεν μπορούσε να επιτεθεί σε κανέναν οικονομικά. Οι στρατιώτες επέστρεφαν στα σπίτια τους: τους αγρότες, τους περίμενε η γη που λαχταρούσε αλέτρι, ενώ οι εργάτες έμελλε να ξαναδώσουν ζωή στα παρηκμασμένα εργοστάσια.

Μια αντικειμενική προσέγγιση θα απαιτούσε να μην παραβλέψουμε τις απόπειρες του Ντ. Λούντ-Τζωρτζ και του Γ. Γουίλσον να κατευνάσουν το μένος των Κλεμανσώ, Φος, Τσώρτσιλ και Λάνσινγκ. Ο Βρετανός πρωθυπουργός έπειθε τους εταίρους του: «Οι Μπολσεβίκοι, ό,τι κι αν σκεφτεί κανείς γι' αυτούς, παρασέρνουν με το μέρος τους, καθώς φαίνεται, την πλειονότητα του πληθυσμού. Αυτό αναμφίβολα είναι ένα θλιβερό γεγονός, όμως δε θα πρέπει να αγνοούμε τα γεγονότα, απλά και μόνο επειδή αυτά είναι δυσάρεστα». Ο πρόεδρος των ΗΠΑ, με τη σειρά του, εξέφραζε τις αμφιβολίες του σχετικά με μια νίκη των αγγλικών και των αμερικανικών στρατευμάτων στη Ρωσία, δεδομένων των «φόβων, ότι οι προσπάθειές τους θα οδηγούσαν στην αποκατάσταση της παλαιάς τάξης, που υπήρξε χειρότερη ακόμα και από την τωρινή. Η απειλή της ξένης επέμβασης θα ενίσχυε μονάχα τον Μπολσεβικισμό».

Στα τέλη του Ιανουαρίου του 1919, ο Γουίλσον πρότεινε στο Συμβούλιο των Συμμάχων να ξεκινήσει διαπραγματεύσεις με την κυβέρνηση του Λένιν. Εξαιτίας των κατηγορηματικών αντιρρήσεων του Κλεμανσώ, η πρόταση αυτή απορρίφθηκε. Παρ' όλα αυτά, στις 21 Ιανουαρίου του 1919, ο επικεφαλής του Λευκού Οίκου απευθύνθηκε προς όλες τις αντιμαχόμενες φατρίες στη Ρωσία, καλώντας τες να στείλουν τους εκπροσώπους τους στη διάσκεψη, που είχε ως στόχο την αποκατάσταση της ειρήνης στο εσωτερικό της χώρας. Το Συμβούλιο των Λαϊκών Επιτρόπων εξέφρασε την προθυμία του για άμεσες διαπραγματεύσεις τόσο με τα κράτη της Αντάντ, όσο και με τις τοπικές «κυβερνήσεις» της Λευκής Φρουράς. Οι «Λευκοί» αρνήθηκαν να παρακαθίσουν στο ίδιο τραπέζι με τους Μπολσεβίκους. Το Συνέδριο στα Πριγκιποννήσια δεν πραγματοποιήθηκε.

Τον Μάρτιο του 1919, με τις ευλογίες του Γουίλσον και του Λούντ-Τζωρτζ, κατέφθασε στη Μόσχα ο Γ. Μπούλιτ, μέλος της αμερικανικής αντιπροσωπείας στη Διάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων. Κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεών του με τον Β.Ι. Λένιν και τον Γ.Β. Τσιτσέριν εκπονήθηκε ένα σχέδιο διευθέτησης, το οποίο σε συνδυασμό με την απανταχού παύση των εχθροπραξιών, καλούσε σε ειρηνευτικό διάλογο με βάση τους ακόλουθους όρους: όλες ουσιαστικά οι κυβερνήσεις που υπάρχουν στην επικράτεια της πρώην Ρωσικής Αυτοκρατορίας και της Φινλανδίας, διατηρούν την εξουσία τους και αναγνωρίζουν τις οικονομικές υποχρεώσεις της πρώην αυτοκρατορίας προς τις άλλες χώρες και τους υπηκόους αυτών, αίρεται ο οικονομικός αποκλεισμός της Ρωσίας, ανανεώνεται η ανταλλαγή των επίσημων εκπροσώπων (αποκατάσταση διπλωματικών σχέσεων) μεταξύ Σοβιετικής Δημοκρατίας και ξένων κρατών, χορηγείται αμνηστία σε όλους τους πολιτικούς κρατούμενους. Η σοβιετική πλευρά επέμεινε να συμπεριληφθούν στη συνθήκη δυο επιπλέον θέσεις, που προέβλεπαν την άμεση απόσυρση των στρατευμάτων «των Συμμάχων και των ηνωμένων τοπικών κυβερνήσεων της Λευκής Φρουράς, καθώς και όλων των άλλων, μη ρωσικών κυβερνήσεων» από τη Σοβιετική Δημοκρατία και τη διακοπή της στρατιωτικής βοήθειας προς τις αντισοβιετικές δυνάμεις εντός της Ρωσίας. Η αποστολή του Μπούλιτ δεν έτυχε αποδοχής από το Παρίσι. Ο Γουίλ-

σον απαγόρευσε τη δημοσίευση του εκπονημένου σχεδίου της Συμφωνίας, ενώ ο Λούντ-Τζωρτζ αρνήθηκε ότι είχε οποιαδήποτε ανάμειξη στη διοργάνωση των διαπραγματεύσεων με τη Σοβιετική Ρωσία.

Τι ήταν, όμως, εκείνο που υποκινούσε τις μανούβρες του Γουίλσον και του Λούντ-Τζωρτζ; Ο περιβόητος ιδεαλισμός, οι βλαστοί της νηφάλιας λογικής που άνοιγαν δειλά τον δρόμο μέσα από τον απολιθωμένο συντηρητισμό ή η επιθυμία τους, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, να διαμελίσουν τη Ρωσία, αναθέτοντας προσωρινά τη διοίκηση ορισμένων τμημάτων της στους κάθε λογής βοεβόδες; Αυτό ίσως να μην το μάθει ούτε και η επόμενη γενιά των ιστορικών. Βλέπετε, οι πολιτικοί δεν εμπιστεύονταν όλες τους τις προθέσεις στο χαρτί.

Το προτεινόμενο από τους Μπολσεβίκους πρόγραμμα, που συμπεριλάμβανε την καταδίκη της βίας, την απελευθέρωση όλων των λαών, την αποδοχή του κοινωνικού και του Διεθνούς Δικαίου ως βασική προϋπόθεση της καλής γειτνίασης και της ομονοίας – η «βαρβαρική» αυτή «πρόκληση» – απειλούσε να προκαλέσει πανδημία. Οι συζητήσεις γύρω από τις πιθανές αντιδράσεις των «δημοκρατικών» χωρών κατέληγαν στην ίδια απaráλλαχτη νότα: Η «μόλυνση» έπρεπε να εξαλειφθεί, ει δυνατόν, μαζί με την εστία της, τη Ρωσία. Ο Κλεμανσώ ζητούσε την ανέγερση ενός «υγειονομικού φράγματος» κατά της «λοιμώξης» του μπολσεβικισμού. Οι εχθροί των εχθρών μετατρέπονταν σε φίλους. Άλλωστε, το ίδιο ακριβώς σενάριο επαναλήφθηκε και το 1941-1945, στον πόλεμο ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση και τη Γερμανία.

Η πολιτική πορεία των ηγετών της Αντάντ και η πολιτική κατεύθυνση των κυβερνητών της Γερμανίας το 1917-1919 σε σχέση με τη Ρωσία συμπλήρωναν σε γενικές γραμμές η μια την άλλη. Η διάλυση της Ρωσικής αυτοκρατορίας συνέφερε και τα δυο αντιμαχόμενα στρατόπεδα. Τουλάχιστον δημόσια, οι «δημοκράτες» δεν άρθρωσαν φωνή υπέρ της εδαφικής ακεραιότητας του «συμμάχου», όταν, πριν ακόμη την Οκτωβριανή Επανάσταση, οι Γερμανοί οικειοποιούνταν τις Βαλτικές χώρες και την Πολωνία ως λάφυρα πολέμου. Με την αλλαγή των κοινωνικών δεδομένων στην Πετρούπολη, η καταπάτηση των εθνικών συμφερόντων των Ρώσων εθεωρείτο ως αυτονόητη. Αν δεν ήταν η πρωσική δοκησιοφία, η αχαλίνωτη βρετανική αλαζονεία και η δίψα για εκδίκηση των Γάλλων για την ήττα τους το 1870-1871, όλοι αυτοί θα ήταν δύσκολο να ενωθούν σε μια γροθιά. Και πάλι, προκύπτει η αναλογία με την αποτυχία των υπερπροσπαθειών των «δημοκρατών» να συνωμοτήσουν με τους «αρίστους των Γερμανών» στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.²

Οι αξιώσεις του Βερολίνου για ξένα εδάφη αντικατοπτρίζονται στις στενογραφίες των διαπραγματεύσεων του Μπρεστ. Μικρότερη δημοσιότητα, ωστόσο, γνώρισαν τα προσχέδια των «καλοθελητών», που «κόπτονταν» για ένα αξιοπρε-

2 Ο Κ. Χαλλ, υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ από το 1933 ως το 1944, άφησε στους απογόνους την ακόλουθη ρήση: «Θα πρέπει πάντα να θυμόμαστε ότι με τον ηρωικό αγώνα τους κατά της Γερμανίας, οι Ρώσοι προφανώς έσωσαν τους Συμμάχους από μια περιορισμένη διμερή ειρήνη. Μια τέτοια ειρήνη θα ήταν ταπεινωτική για τους Συμμάχους και θα άνοιγε την πόρτα σε έναν νέο Τριακονταετή Πόλεμο». Ο Χαλλ δε συνδέει αυτή τη διαπίστωση με κάποιο συγκεκριμένο γεγονός ή ημερομηνία. Όλα συνηγορούν υπέρ της άποψης, ότι η ιδέα μιας επιμέρους διμερούς συμφωνίας πλανώταν για πολύ καιρό στον αέρα, βρήκε όμως εμπόδια στην αντοχή της ναζιστικής «Νέας Τάξης» και στις αποτυχημένες απόπειρες δολοφονίας κατά του Φύρερ.

πές μέλλον για τη Ρωσία. Το «Ειρηνευτικό Πρόγραμμα» που παρουσίασε στις 8 Ιανουαρίου του 1918 στο Κογκρέσο ο πρόεδρος των ΗΠΑ, Γ. Γουίλσον, αναγνώριζε (παρ. 6) στη νέα Ρωσία το δικαίωμα να καθορίζει τόσο την πολιτική της όσο και την αναπτυξιακή της πορεία. Το πώς έβλεπαν την εφαρμογή αυτού του «δικαιώματος» οι Αμερικανοί, προκύπτει από τα σχόλια του Συνταγματάρχη Α.Μ. Χάους, ενός από τους δημιουργούς του «Προγράμματος». Ως βέλτιστο μοντέλο για την επίλυση του «ρωσικού ζητήματος» εθεωρείτο ο διαμελισμός της πρώην Ρωσικής Αυτοκρατορίας σε σειρά μεμονωμένων κρατιδίων και περιοχών, εξαρτημένων από τη Δύση. Προκειμένου να γίνει αυτό, προτεινόταν να τεθούν υπό κηδεμονία οι «δημοκρατικές δυνάμεις» στο εσωτερικό της Ρωσίας, στις οποίες τα Σοβιέτ προφανώς και δε συγκαταλέγονταν.

Το υπουργείο Εξωτερικών των ΗΠΑ εφοδίασε την αμερικανική αντιπροσωπεία, που συμμετείχε στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων, με έναν γεωγραφικό χάρτη, στον οποίο είχαν σχεδιασθεί τα «ανακαινισμένα» σύνορα του Ρωσικού κράτους. Η Μόσχα διατηρούσε την οροσειρά της κεντρικής Ρωσίας, ενώ οι χώρες της Βαλτικής, η Λευκορωσία, η Ουκρανία, ο Καύκασος, η κεντρική Ασία και η Σιβηρία αποκόπτονταν από την επικράτειά της. Τα διατάγματα των Γουίλσον-Χάουζ-Λάνσινγκ είναι τα πρώτα (και δυστυχώς, όχι τα τελευταία) έγγραφα, στα οποία αναγράφεται ξεκάθαρα ότι η Ρωσία θα πρέπει να «συρρικνωθεί» αρκετά, εις το όνομα της θριαμβευτικής επικράτησης της *Pax Americana*.

Στο αρχικό στάδιο, προτιμήθηκε κυρίως η χρήση της μεθόδου των μισθοφόρων, τους οποίους οι «δημοκράτες» εφοδίαζαν με όπλα και με χρήματα. Στις 10 Δεκεμβρίου του 1917, ο υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ Λάνσινγκ, σε υπόμνημα που είχε υποβάλει προς τον πρόεδρο Γουίλσον, του συνιστούσε να εγκαθιδρύσει στη Ρωσία στρατιωτική δικτατορία. Με τις ευλογίες του προέδρου, του δόθηκε η εντολή «να ενεργήσει χωρίς καθυστέρηση», προκειμένου να παράσχει άμεσα και εν κρυπτώ υποστήριξη στο «κίνημα του Καλέντιν». Και στην περίπτωση που τυχόν θα διέρρεε η αλήθεια, σχετικά με αυτή τη «συμπάθεια» και την οικονομική βοήθεια προς τον αρχηγό των Λευκών από πλευράς των ΗΠΑ, τότε θα τα έριχναν όλα στην Αγγλία και στη Γαλλία, που κι εκείνες με τη σειρά τους χρηματοδοτούσαν τους Κοζάκους για να διεξάγουν αγώνα κατά της σοβιετικής εξουσίας.

Πέρα από τον Καλέντιν, τον Ντούτοβ και τους λοιπούς οπλαρχηγούς των Κοζάκων, οι Δυτικές Δυνάμεις είχαν στη δούλεψή τους, μεταξύ άλλων, τον επικεφαλής του Ρωσικού Στρατού, Ντουχόνιν, τους στρατηγούς Αλεξέγιεβ και Σερμπατσιόφ (υπό τις διαταγές του οποίου βρίσκονταν τα μεικτά ρωσικά και ρουμανικά στρατεύματα) και τον Αρχηγό του Σώματος των Πολωνών Αξιωματικών, τον Γιόζεφ Ντομπρόβ-Μουσνίσκι. Εξάλλου, πολλές ελπίδες είχαν εναποτεθεί και στην Ουκρανική Βουλή. Η τελευταία δεν επωφελοούνταν μόνο από την επιχορήγηση που έπαιρνε από τη Δύση, αλλά παράλληλα εισέπραττε και από τους Γερμανούς αμοιβή για τις υπηρεσίες που τους παρείχε. Η μόνη αρχή που υιοθετήθηκε από τη δέσμη των ετερόκλητων αυτών δυνάμεων ήταν: το δίκαιο του ισχυρού, επιβεβαιώνοντας έτσι την αντίληψη του Μ. Βέμπερ, ότι η πολιτισμένη θηριωδία είναι η χειρότερη από όλες τις θηριωδίες που έχει ποτέ εμφανισθεί.³ Πώς όμως όλοι αυτοί που μισούσαν

3 Μ. Βέμπερ, Γερμανός φιλόσοφος και συγγραφέας (1864-1920).

τη Ρωσία κατάφεραν να συνενώσουν τις ενέργειές τους σε έναν κοινό παρονομαστή; Ορισμένα παραδείγματα θα μας αποσαφηνίσουν το σημείο αυτό, καλύτερα από κάθε επιχείρημα.

Έχουμε ήδη μνημονεύσει τις κρυφές μηχανορραφίες των Δυτικών Δυνάμεων για εισβολή σε όμορες περιοχές με τη Ρωσία. Δεν άργησαν, λοιπόν, να φανούν και οι αξιώσεις τους για τις καθαυτές ρωσικές περιοχές. Στις 18 Φεβρουαρίου του 1918, τα αυстро-γερμανικά στρατεύματα εξαπέλυσαν επίθεση καθ' όλη τη γραμμή του μετώπου – από τη Βαλτική ως τη Μαύρη θάλασσα. Η επικύρωση (15.03.1918) της Ειρήνης του Μπρεστ από την IV Έκτακτη Σύνοδο των Σοβιέτ, δεν κατάφερε να κατευνάσει τις ορέξεις των εισβολέων. Η Πετρούπολη ζήτησε από την Ουάσινγκτον τη διαβεβαίωση σχετικά με το αν η Ρωσία θα μπορούσε να βασιστεί στην υποστήριξη των ΗΠΑ, της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας, σε περίπτωση που θα συνεχίζονταν οι εχθροπραξίες από πλευράς των Γερμανών. Παράλληλα, η σοβιετική πλευρά επεδίωκε να γνωρίσει την αντίδραση των πρώην συμμάχων στις ενέργειες της Ιαπωνίας, η οποία σχεδίαζε, σε συνεννόηση με το Βερολίνο, να υφαρπάξει το Βλαδιβοστόκ και την Κινεζική Σιδηροδρομική Γραμμή στην Ανατολή. Το ερώτημα έμεινε αναπάντητο. Οι Γάλλοι, βέβαια, όντως επιχείρησαν να εκμαιεύσουν πληροφορίες σχετικά με το αν οι Αμερικανοί ήταν διατεθειμένοι να βοηθήσουν τη Σοβιετική Ρωσία στον αγώνα της κατά της Γερμανίας. Ο Λάνσινγκ όμως είχε διατυπώσει την ετυμηγορία του: «Όσο γι' αυτό, δεν μπορεί καν να γίνεται λόγος».

Η λογική της Αντάντ στηριζόταν στο ότι όσο περισσότερα προβλήματα αντιμετώπιζε η Ρωσία τόσο μεγαλύτερες θα έπρεπε να ήταν οι ασκούμενες σε αυτήν πιέσεις από το εξωτερικό. Το Λονδίνο ετοίμαζε εισβολή στις βόρειες περιοχές της Ρωσίας και η Ουάσινγκτον ήταν γνώστης αυτών των προθέσεων. Δυστυχώς, όσο κι αν αυτό είναι θλιβερό, στα σχέδια αυτά συνεργούσε κρυφά και ο Γιούριεβ, πρόεδρος του Συμβουλίου των Σοβιέτ του Μούρμανσκ. Με εντολή του Τρότσκι, ο Γιούριεβ είχε συνάψει μια «προφορική συμφωνία» με τους Άγγλους και τους Γάλλους, για την απόβαση «συμμαχικών» δυνάμεων στο Μούρμανσκ. Για να προσδώσουν μεγαλύτερη πειστικότητα στην πρόθεσή τους για μια σοβαρή και μακροχρόνια φιλία, οι «δημοκράτες» ήταν διατεθειμένοι να στείλουν επίσης ένα «συμμαχικό εκστρατευτικό σώμα» 15.000 ατόμων και στην περιοχή του Αρχάγγελσκ. Η επίθεση των Γερμανών στο δυτικό μέτωπο ανάγκασε τους Άγγλους και τους Γάλλους να αναστείλουν προσωρινά τις στρατιωτικές τους επιχειρήσεις. Ωστόσο, από τις 3 Ιουνίου, το Συμβούλιο της Αντάντ είχε ήδη αποφασίσει να γίνει εισβολή στη χερσόνησο Κόλσκι και στον παραπόταμο της Βόρειας Δβίνης. Για την απόβαση αυτή είχαν επιστρατευτεί βρετανικές (28 χιλ. στρατιώτες), αμερικανικές, γαλλικές και ιταλικές μονάδες (πάνω από 13 χιλ. στρατιώτες).

Η προσωρινή νηνεμία που επικράτησε στον βορρά από τον Μάρτιο ως τον Ιούνιο, χαρακτηρίστηκε από την ενθάρρυνση της Ιαπωνίας να καταλάβει την περιοχή της σοβιετικής Άπω Ανατολής. Στις 5 Απριλίου του 1918, τα ιαπωνικά στρατεύματα κατέλαβαν το Βλαδιβοστόκ. Οι Αμερικανοί και οι Άγγλοι θεώρησαν αμέσως ότι αναλογούσε και σε αυτούς ένα μερίδιο από τους πλουτοπαραγωγικούς πόρους της περιοχής αυτής. Οι διαμαρτυρίες της σοβιετικής κυβέρνησης, ως συνήθως, αγνοήθηκαν. Αυτά συνέβαιναν μόνο προς το παρόν, ενώ έπονταν κι άλλα. Στις 16 Μαρτίου, μια μέρα μετά την επικύρωση της Συνθήκης του Μπρεστ, ο πρέσβης

των ΗΠΑ στη Ρωσία, Φράνσις, κάλεσε τις αντεπαναστατικές δυνάμεις σε μια από κοινού λυσσαλέα εξέγερση για την ανατροπή του σοβιετικού καθεστώτος. Ο ίδιος υποσχόταν «άμεση βοήθεια» –οποία έκπληξη!– για τη συνέχιση του αγώνα κατά της Γερμανίας έως την τελική νίκη. Χωρίς, ωστόσο, να διευκρινίζει ποιος επρόκειτο να είναι ο νικητής και ποιος ο ηττημένος.

Ας στρέψουμε τώρα την προσοχή μας στην Ανακωχή που υπογράφηκε στο δάσος της Κομπιένης. Οι ιστορικοί δε δίνουν συνήθως προσοχή στους όρους εκείνης της συνθήκης, που αντικατοπτρίζουν τα σχέδια των νικητών να μετατρέψουν τη Γερμανία σε έναν «προμαχώνα κατά του ρωσικού μπολσεβικισμού» (η θέση αυτή υποστηριζόταν από τον λόρδο Μίλνερ, υπουργό Πολέμου της Αγγλίας). Σύμφωνα με αυτούς, τα στρατεύματα του Κάιζερ θα έπρεπε να αποσυρθούν από όλες τις περιοχές της Γαλλίας, του Βελγίου, του Λουξεμβούργου, της Αυστρο-Ουγγαρίας, της Ρουμανίας, της Τουρκίας και της ανατολικής Αφρικής. Οι Γερμανοί στρατιώτες υποχρεώνονταν να αποσυρθούν από την Αλσατία και τη Λωρραίνη, καθώς και από την αριστερή όχθη του ποταμού Ρήνου. Ωστόσο, σύμφωνα με το άρθρο 12, από τη Ρωσία επρόκειτο να αποχωρήσουν μόνο όταν «οι σύμμαχοι, λαμβάνοντας υπόψη την εσωτερική κατάσταση σε αυτές τις περιοχές», θα έκριναν «ότι είχε φτάσει η ώρα για αυτό». Οι σύμμαχοι εξασφάλισαν για τον εαυτό τους το δικαίωμα της ελεύθερης πρόσβασης στα κατεχόμενα από τη Γερμανία εδάφη της Ρωσίας (άρθρο 16), προκειμένου να μπορούν να εποπτεύουν τη συμμόρφωση των Γερμανών ως προς τις οδηγίες τους.

Αν συγκρίνουμε τους όρους της Συνθήκης του Μπρεστ με τους αντίστοιχους της Εκεχειρίας της Κομπιένης, θα δυσκολευθούμε να αποφανθούμε, από τη σκοπιά της Ρωσίας, ποια από τις δυο είχε πιο επιθετικό χαρακτήρα. Ένα, πάντως, είναι βέβαιο: παρά τις επενδυμένες με ρωσοφοβικό μανδύα προσπάθειές του, ο Γερμανός υπουργός, Ματίας Έρτσμπεργκερ, δεν κατάφερε να διαπραγματευτεί αξιοπρεπείς όρους για τη χώρα του. Παράλληλα, κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει το γεγονός ότι οι Γερμανοί παρέσυραν τη Φινλανδία, τη Λιθουανία, τη Λετονία και την Εσθονία σε μια αντισοβιετική ατραπό. Η Γερμανία ανεχόταν καρτερικά τον ρόλο του υποτακτικού που της αποδιδόταν, επειδή βοήθησε σε κάποιο βαθμό να απομονωθεί η Ρωσία του Μεγάλου Πέτρου από την υπόλοιπη Ευρώπη. Η Δημοκρατία της Βαϊμάρης έκανε τα πάντα για να μην προκαλεί.

Και φτάνουμε στο σημείο όπου η Αντάντ σκηνοθέτησε την «εκστρατεία του Αβάλοβ» κατά της Αγίας Πετρούπολης. Τα γερμανικά στρατεύματα, που είχαν σταθμεύσει στις περιοχές της Βαλτικής, σύμφωνα με το άρθρο 433 της Συνθήκης των Βερσαλλιών, προορίζονταν να παίξουν τον πρωταγωνιστικό ρόλο σε αυτή την άθλια επιχείρηση. Ωστόσο, το Βερολίνο είχε αρκετό σθένος για να αρνηθεί τη συμμετοχή του σε αυτήν. Αυτήν την άρνηση, όμως, την πλήρωσε ακριβά: Οι Γερμανοί εκδιώχθηκαν από τη Λιθουανία, τη Λετονία και την Εσθονία. Τον Απρίλιο του 1922, η Βαϊμάρη απογοήτευσε σχεδόν ανεπανόρθωτα αυτές τις «Δημοκρατίες». Η Συνθήκη του Ραπάλλο απετέλεσε ένα ρήγμα στον κλοιό της διπλωματικής απομόνωσης των Σοβιέτ. Επιπλέον, η Συνθήκη με τρόπο απόλυτα κατανοητό, ακόμη και για τους πλέον βραδύνους, τοποθέτησε ανοιχτά και με σαφήνεια σε νομική βάση τη φιλοσοφία του Διατάγματος των Σοβιέτ για την Ειρήνη που εκδόθηκε τον

Οκτώβριο του 1917, και το οποίο διακήρυττε, στο πνεύμα της καλής γειτνίασης, τη συνύπαρξη των χωρών χωρίς διακρίσεις και προνόμια.

Από την οπτική της Ουάσινγκτον, του Λονδίνου και των Παρισίων, οι Γερμανοί είχαν διαπράξει μια ιεροσυλία. Δεν ήταν, δα, και λίγο! Πόσα δισεκατομμύρια λίρες, δολάρια και γαλλικά φράγκα είχαν δαπανήσει, πόσες ανθρώπινες ζωές είχαν θυσιάσει, προκειμένου να ξεμπερδέψουν με τη Ρωσία! Ο συνολικός αριθμός των ξένων στρατιωτών και αξιωματικών, που το 1918-1922 πολιορκούσαν, κάτω από τις σημαίες της Αντάντ και των συμμάχων της, τη Σοβιετική Δημοκρατία, ανερχόταν στις 320-330 χιλιάδες άτομα. Στην Άπω Ανατολή και στη Σιβηρία είχαν «εξαπολυθεί» πάνω από 150 χιλιάδες εισβολείς· στον νότο, στην κεντρική Ασία και στον Καύκασο γύρω στις 130 χιλιάδες· στις βόρειες περιοχές πάνω από 40 χιλιάδες. Κι όλα αυτά, χωρίς να συνυπολογίσουμε το ένα εκατομμύριο σχεδόν των στρατιωτών από τις δυνάμεις της Γερμανίας και της Αυστρο-Ουγγαρίας, που κυριαρχούσαν στη Λευκορωσία και στην Ουκρανία από την άνοιξη του 1918 ως τα μέσα του 1919. Σαν επιστέγασμα των ανησυχιών της Δύσης, επήλθε βεβαίως και το πληγωμένο κύρος των «συμμάχων»...

Το πολωνικό ζήτημα και η ΕΣΣΔ

Η περιπέτεια που χαρακτηρίζει την ιστορία της Πολωνίας αποτελεί μια ιδιόζουσα περίπτωση. Η Πολωνία, που επανασυστάθηκε σαν κράτος με «αρχηγό» τον Πίλσούντσκι την ίδια ακριβώς ημέρα που συντελούταν η παράδοση του Ράιχ στην Κομπιένη (11.11.1918), κέρδισε αμέσως τη φήμη του ταραξία της ευρωπαϊκής γαλήνης. Δε θα αναλύσουμε εδώ τις πιρουέτες των «δημοκρατικών» χωρών προς χάριν του πολωνικού εξτρεμισμού, που είχαν ως συνέπεια, μεταξύ άλλων, να χάσει η μεν Λιθουανία το Βίλνους, η δε Γερμανία την πλούσια σε άνθρακα Άνω Σιλεσία. Ωστόσο, για να είμαστε ακριβείς, όλα αυτά δεν αποτελούσαν μεμονωμένα επεισόδια, αλλά ορόσημα στην κατάρρευση της πυραμίδας που είχε κατασκευαστεί από τη συνθήκη των Βερσαλλιών. Ας επικεντρωθούμε σε ένα θέμα, περισσότερο οικείο για εμάς, τους Ρώσους: Στο πως «ακόνιζαν» οι «δημοκράτες» το σχετικά σκουριασμένο «πολωνικό δόρυ», το οποίο από καταβολής κόσμου ήταν στραμμένο κατά του μόνιμου εξ ανατολών «εχθρού».

Τα δυτικά κράτη είχαν οργανώσει τρεις εκστρατείες κατά της Σοβιετικής Δημοκρατίας. Κατά τη διάρκεια της πρώτης, την κύρια δύναμη αποτελούσε ο στρατός με επικεφαλής τον Κολτσάκ ο οποίος –με την ευλογία της Ουάσινγκτον– ανακηρύχθηκε σε «ανώτατο κυβερνήτη της Ρωσίας». Αυτή η «αποφασιστική» –σύμφωνα με τη διαπίστωση του στρατάρχη Φος– επίθεση κατέληξε σε μια εντυπωσιακή αποτυχία. Η δεύτερη παρέμβαση, την οποία ο Τσώρτσιλ χαρακτήρισε ως την «εκστρατεία των 14 κρατών», διήρκεσε από τον Ιούλιο του 1919 μέχρι τον Φεβρουάριο του 1920. Ο βασικός ρόλος είχε ανατεθεί στον στρατηγό Ντενίκιν, ο οποίος υποτίθεται έπρεπε να υποστηριχθεί από τις όμορες με τη Σοβιετική Ρωσία χώρες. Ωστόσο, με εξαίρεση τους Πολωνούς, τα μικρά κράτη δεν εξεδήλωσαν ιδιαίτερο ζήλο να υποστηρίξουν την εκστρατεία. Και πάλι, η επιχείρηση κατέληξε σε φιάσκο. Κατά την τρίτη επίθεση, η οποία έλαβε χώρα τον Απρίλιο-Νοέμβριο του 1920, τη

ραχοκοκκαλιά συναποτελούσαν ο Πολωνικός Στρατός και ο Στρατός της Λευκής Φρουράς του Βράνγκελ.

Πριν ακόμη την αναγνώριση της Πολωνίας ως εθνικά κυρίαρχου κράτους, το «Πολωνικό Εθνικό Συμβούλιο», που είχε την έδρα του στο Παρίσι, παρέδωσε στους προστάτες του ένα Μνημόνιο, με το οποίο ζητούσε να τεθούν το Κάμενετς-Ποντόλσκ, το Μπρεστ-Λιτόβσκ και το Κόβνο υπό τον έλεγχο του στρατηγού Χάλλερ, ο οποίος συγκροτούσε επειγόντως τον στρατό του στη Γαλλία. Όπως διαβάζουμε στο Μνημόνιο, «η κατοχή αυτή, θα αποτελούσε για την Πολωνία εγγύηση όσον αφορά στην ασφάλεια των συνόρων της από ανατολάς, και θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως βάση για τις μελλοντικές στρατιωτικές επιχειρήσεις των Συμμάχων στο εσωτερικό της Ρωσίας».

Κατά την εξέταση αυτού του πολωνικού αιτήματος στη διάσκεψη των Συμμάχων, ο υπουργός Εξωτερικών Υποθέσεων της Γαλλίας, Πισόν, πρότεινε στους συμμετέχοντες να επιδείξουν πνεύμα γενναιοδωρίας και να το εκλάβουν ως βάση για τη μελλοντική εδαφική ρύθμιση των συνόρων της Πολωνίας, σύμφωνα με εκείνα που είχε «το Πολωνικό Βασίλειο πριν από την πρώτη του διάσπαση το 1772». Παρά τις αντιρρήσεις των ΗΠΑ και της Αγγλίας, οι οποίες υιοθετούσαν γενικά την ιδέα των εθνικών συνόρων, ο Γάλλος πρόεδρος Κλεμανσώ προωθούσε, σύμφωνα με τη ναπολεόντειο κληρονομιά, το μοντέλο της «Πολωνίας του 1772». Η διαμάχη τελείωσε με τη χειρότερη δυνατή επιλογή: το ζήτημα των ανατολικών συνόρων της Πολωνίας και κατ' επέκταση των δυτικών συνόρων της Ρωσίας παρέμεινε ανοιχτό. Ο συγγνός υπολογισμός ανάγκαζε τους «δημοκράτες» να χαράξουν τη γραμμή Κάρζον (08.12.1919), που θα εγγυάτο ένα «λαμπρό μέλλον» στις πρόσφατα ανεξάρτητες πλέον Λευκορωσία και Ουκρανία.

Καθώς ο Ντενίκιν είχε τεθεί εκτός μάχης, οι Γάλλοι και οι Αμερικανοί αποφάσισαν –ελλείψει κάποιας καλύτερης ιδέας– να χρησιμοποιήσουν τον πολωνικό στρατό ως εφεδρεία. Οι «δημοκράτες» καταπίστηκαν με τη συγκρότησή του την άνοιξη του 1919. Οι ΗΠΑ, η Αγγλία και η Γαλλία εφοδίασαν τους Πολωνούς με 1.500 κανόνια και 10 εκατομμύρια οβίδες, 2.800 πολυβόλα, γύρω στις 400 χιλ. τουφέκια και 576 εκατομμύρια σφαίρες, 700 περίπου αεροπλάνα⁴ [στη μοίρα Κοστιούσκο (Kostiushko), την οποία διοικούσε ο Συνταγματάρχης του Αμερικανικού Στρατού Φοντλερόϊ (Fauntleroy), υπηρετούσαν κυρίως Αμερικανοί πιλότοι], 200 τεθωρακισμένα οχήματα, μέσα μεταφοράς και επικοινωνίας, φάρμακα και 3 εκατομμύρια στρατιωτικές στολές. Υπάρχει και μια φαιδρή λεπτομέρεια σε αυτή την ιστορία: προκειμένου να εξοπλίσουν την «ελεύθερη Πολωνία», οι «σύμμαχοι» δε δίστασαν να χρησιμοποιήσουν ακόμη και αυτό το οπλοστάσιο της εξαναγκασμένης σε αφοπλισμό Γερμανίας. Χάρης στα γερμανικά αποθέματα, οι Πολωνοί απέκτησαν 1.200 πολυβόλα, 360 κανόνια και μπαζούκας, που κάλυπταν τις ανάγκες 30 τμημάτων βαρέως πυροβολικού και 1.100 κανόνια, που αντιστοιχούσαν σε 63 μονάδες πεδινού πυροβολικού.

Ο επιτελικός σχεδιασμός των προγραμματισμένων πολωνικών επιχειρήσεων καταρτιζόταν κυρίως από τους Γάλλους στρατιωτικούς επιτελείς. Ο «στρατός του Χάλλερ», που αριθμούσε 70.000 στρατιώτες, εγκαινίασε τη δράση του με την κατάληψη του Μινσκ από τους Πολωνούς, στις 8 Αυγούστου του 1919, ενώ στη συνέχεια δοκιμάστηκε και σε άλλα πολυάριθμα «συνοριακά» επεισόδια. Από το

4 Μόνο οι Αμερικανοί πιλότοι υπηρέτησαν στη μοίρα Κοστιούσκο υπό τη διοίκηση του Φοντλερόϊ (Cedric Fauntleroy).

καλοκαίρι του 1919, η έρπουσα επιθετικότητα άρχισε πλέον να κλιμακώνεται. Ως επίσημη όμως ημερομηνία έναρξης του πολέμου ανάμεσα στην Πολωνία και τη Σοβιετική Ένωση θεωρείται η 25η Απριλίου του 1920. Πρόκειται για την ημέρα, κατά την οποία ο Πιλσούντσκι προέβη στη διακήρυξη «για την αποκατάσταση των ιστορικών συνόρων της Πολωνίας». Στις 7 Μαΐου 1920, ο πολωνικός στρατός κατέλαβε το Κίεβο. Ο «ηγέτης» της Πολωνίας ονειρευόταν ήδη τον γύρο του θριάμβου που θα έκανε στη Μόσχα, στολισμένος με το στεφάνι του Στέφαν Μπάτορυ (Stefan Batory).⁵ Η Τύχη, όμως, είναι ένα ιδιαίτερο παίγνιο: η αντεπίθεση του Κόκκινου Στρατού έτρεψε τους εισβολείς σε φυγή και οι φιλοδοξίες του Πιλσούντσκι δεν έγιναν ποτέ πραγματικότητα. Η πορεία των Πολωνών προς το Κίεβο και στη συνέχεια η φυγή τους από το Κίεβο σημαδεύτηκε με πογκρόμ και βιαιοπραγίες κατά του ανυπεράσπιστου άμαχου πληθυσμού. Ξεσπούσαν με ιδιαίτερη μανία στα χωριά της Λευκορωσίας και της Ουκρανίας, που κατοικούνταν κυρίως από Εβραίους (Николай Стариков 2014: 235-236). Πολύ σύντομα, οι δημιουργοί της «μεγάλης Πολωνίας» θα ξεσπούσαν το μένος τους και στους αιχμάλωτους στρατιώτες του Κόκκινου Στρατού. Οι δυτικές «Δημοκρατίες» ενεργοποίησαν όλους τους μοχλούς και τις διασυνδέσεις τους προκειμένου να εξασφαλίσουν τη σωτηρία της μαριονέτας τους –ασκώντας απειλές για μια νέα επέμβαση κατά της Σοβιετικής Ένωσης– φθάνοντας μέχρι τον «κατευνασμό» της Μόσχας. Όσο όμως οι Άγγλοι παραπλανούσαν τους Σοβιετικούς με την υπόσχεση της κατοχύρωσης της γραμμής Κάρζον ως συνόρου ανάμεσα στην Πολωνία και τη Σοβιετική Ρωσία, υπό την προϋπόθεση να μην προχωρήσουν τα στρατεύματα του Τουχατσέβσκι πέρα από αυτήν, οι Γάλλοι ενεργούσαν με μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση, «πιάνοντας τον ταύρο από τα κέρατα». Χωρίς να χάνουν ούτε στιγμή, διοργάνωσαν μεγάλης κλίμακας επιχείρηση εφοδιασμού της Πολωνίας (μέσω της Γερμανίας) σε όπλα, πυρομαχικά και τεχνικό εξοπλισμό, προκειμένου να αντισταθμίσουν τις πολωνικές απώλειες. Οι Γάλλοι αξιωματικοί ανέλαβαν de facto τη διοίκηση των στρατευμάτων του Πιλσούντσκι, προκαλώντας το λεγόμενο «θαύμα στον ποταμό Βιστούλα». Έτσι, τμήματα του Κόκκινου Στρατού εξαναγκάστηκαν να αποσυρθούν στις αρχικές τους θέσεις.

Ο στρατάρχης Φος, ο εμπνευστής αυτού του «θαύματος», προέτρεπε τους πολιτικούς της Δύσης να συγκροτήσουν ένα στράτευμα 2 εκατομμυρίων κατά της Ρωσίας. Η επέλαση από τα δυτικά θα έπρεπε να συνδυαστεί με την έκρηξη της ιαπωνικής επιθετικότητας στα ανατολικά. Ας μην ξεχνάμε ότι το ίδιο διάστημα τεράστιες εκτάσεις της Άπω Ανατολής παρέμεναν υπό τον έλεγχο της Ιαπωνίας. Η σοβιετική πολιτική ηγεσία θορυβήθηκε. Προκειμένου να αποφευχθούν τα χειρότερα, στις 18 Μαρτίου του 1921, δέχτηκε να υπογράψει τη Συνθήκη Ειρήνης της Ρίγας, η οποία «ακρωτηρίασε χωρίς αναισθητικό» την Ουκρανία και τη Λευκορωσία, αφήνοντας τις διαμελισμένες για χρονικό διάστημα περισσότερο από δεκαοκτώ χρόνια.

Το «θαύμα στον Βιστούλα», που τόσο γενναιόδωρα χάρισαν οι Γάλλοι στον Πιλσούντσκι, έγινε η κατευθυντήρια αρχή πλεύσης του⁶. Τον Μάιο του 1926, επέ-

5 Βασιλιάς της Πολωνίας και Μέγας Δούκας της Τρανσυλβανίας (1576-1586), Σ.τ.Μ.

6 Στο πρωτότυπο ρωσικό κείμενο αναφέρεται επί λέξη «το Άστρο της Βηθλέεμ». Ο συγγραφέας κάνει ένα αλληγορικό συλλογισμό ο οποίος στην ελληνική γλώσσα δεν αποδίδει επαρκώς το νόημα των λεγομένων του συγγραφέα. Προτιμήσαμε στο σημείο αυτό να αποδώσουμε το απόσπασμα με ελεύθερη μετάφραση, έτσι ώστε να διατηρηθεί το περιεχόμενο και όχι η μορφή του πρωτότυπου ρωσικού κειμένου. Σ.τ.Ε.

βαλε στην χώρα την προσωπική του δικτατορία αναγνωρίζοντας το καθήκον του αποκλειστικά και μόνον «απέναντι στον Θεό και στην Ιστορία». Οι συναισθηματικοί κλυδωνισμοί του Πολωνού «ηγέτη» ήταν αδιάκοποι. Απαιτούσε την αναγνώριση της Πολωνίας ως Μεγάλη Δύναμη, η οποία θα διέθετε, στο ίδιο επίπεδο με τη Γαλλία και την Αγγλία, το δικαίωμα του βέτο, τουλάχιστον στα πλαίσια της ανατολικής ή –ακόμα καλύτερα– και της κεντρικής Ευρώπης. Οι αξιώσεις των Πολωνών περιέπλεκαν την πορεία της Διάσκεψης του Λοκάρνο, το 1925, οι αποφάσεις της οποίας ενίσχυσαν μονάχα τα μελανά σημεία του κατασκευάσματος της Συνθήκης των Βερσαλλιών, της οποίας σκοπός ήταν να εξασφαλίσει ευημερία στη Δύση και άφθονο χώρο και ελευθερία για πολιτικό και στρατιωτικό τυχοδιωκτισμό στην Ανατολή.

Η διπλωματία του Λοκάρνο και του Ραπάλλο

Ο υπουργός Εξωτερικών της Γαλλίας, Α. Μπριάν, έκανε μια προσπάθεια να υποστηρίξει το απαραβίαστο των καθιερωμένων ευρωπαϊκών συνόρων, αναγκάστηκε όμως αμέσως να σιωπήσει, έχοντας εισπράξει τον χλευασμό των Άγγλων και των Γερμανών. Έτσι επιτεύχθηκε ένας οιονεί συμβιβασμός κατά κάποιο τρόπο όσον αφορά στα σύνορα της Γερμανίας με την Πολωνία και την Τσεχοσλοβακία: οι πιθανές διαφωνίες θα επιλύονταν μέσω διαιτησίας, με τη διαμεσολάβηση τρίτων χωρών. Όσο δε για τη Λιθουανία και τη Ρωσία, αυτές δεν κρίθηκαν άξιες ούτε για αυτό. Ο επικεφαλής διπλωμάτης της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, Γ. Στρέζεμαν, δήλωσε, συνοψίζοντας: «Στο Λοκάρνο αντισταχθηκε ο ακρογωνιαίος λίθος ολόκληρου του κατασκευάσματος των Βερσαλλιών». Ο υπουργός είχε την ελπίδα ότι η Γερμανία θα «επανακτούσε» τα γερμανικά εδάφη στα ανατολικά, χωρίς όμως την αποκατάσταση της εθνικής κυριαρχίας της στην περιοχή του Ρήνου. Ο επικεφαλής του Βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών Ν. Τσάμπερλεϊν φάνηκε περισσότερο διορατικός. Δημιουργούσε μια ασφαλή Ευρώπη «χωρίς τη Ρωσία και ενάντια στη Ρωσία». Στο πλέγμα των συμφωνιών του Λοκάρνο έβλεπε μια νέα «ιερή Συμμαχία», που θα παραχωρούσε στη Γερμανία τον ρόλο του «προμαχώνα του δυτικού πολιτισμού». Την ίδια στιγμή, ο Λόρδος Μπάλφουρ εισήγαγε την έννοια του «κατευνασμού». Στη βρετανική έκκληση για περίσφιξη του ρωσοφοβικού κλοιού ανταποκρίθηκε η ευαίσθητη Πολωνία. Το Λοκάρνο απέδειξε για άλλη μια φορά ότι η Μεγάλη Αντάντ ήταν πλέον θέμα του παρελθόντος, ενώ η Μικρή βρισκόταν ήδη υπό διάλυση. Καθώς το περίγραμμα των νέων στρατιωτικών και πολιτικών συνδυασμών άρχισε να προβάλλει σταδιακά στον καμβά της Ιστορίας, η Βαρσοβία έπρεπε να είναι προσεκτική για να κάνει τη σωστή επιλογή στη διαδικασία αναζήτησης ενός νέου προστάτη. Σε ποιον θα έπρεπε να στηριχτεί αυτή τη φορά: στο Λονδίνο ή στο Βερολίνο, που ανακτούσε σταδιακά τις δυνάμεις του; Ο Πίλσούντσκι θα κατέληγε στην οριστική του επιλογή στα τέλη του 1933 – αρχές του 1934.

Εν τω μεταξύ, ο Α. Μπριάν, ο οποίος αναζητούσε έναν τρόπο για να αποκαταστήσει κάπως το καλό όνομα της Γαλλίας, τον Απρίλιο του 1927, πρότεινε να τεθεί ο πόλεμος εκτός νόμου και να κατοχυρωθεί νομικά η ιδέα της «αιώνιας ειρήνης», μέσω ενός Συμφώνου μεταξύ Γαλλίας και Ηνωμένων Πολιτειών. Η Ουάσινγκτον επέμεινε να καταστεί η συμφωνία πολυμερής. Έτσι, 15 χώρες έδωσαν τη

συναίνεσή τους για να έλθει στη ζωή το Σύμφωνο Μπριάν-Κέλογκ (που ονομάζεται επίσης Σύμφωνο του Παρισιού), αφού, στις 27 Αυγούστου του 1928, έβαλαν σε αυτό τις υπογραφές τους. Η Μόσχα είχε αποκλειστεί από την εν λόγω συμφωνία. Αυτό οδηγούσε στο σκεπτικό, όπως δήλωσε ο Γ.Β. Τσιτσέριν, ότι για πολλοστή φορά ακονιζόταν «το όπλο της πολιτικής απομόνωσης στον αγώνα ενάντια στην ΕΣΣΔ». Ο λαϊκός επίτροπος Εξωτερικών Υποθέσεων είχε πληθώρα βάσιμων λόγων για να κάνει μια τέτοια εκτίμηση της κατάστασης. Η Αγγλία, όπως άλλωστε και η Πολωνία, αντιτάχθηκε στη συμμετοχή της Σοβιετικής Ένωσης στο Σύμφωνο, υποστηρίζοντας ότι η καταδίκη του πολέμου και η απόρριψή του ως μέσον διεθνούς πολιτικής είναι δύσκολο να καταστούν «καθολικές» ή «εφαρμόσιμες» αρχές σε περιπτώσεις χωρών, που δεν έχουν ευρεία αναγνώριση και συν τοις άλλοις δεν είναι σε θέση «να εξασφαλίσουν την ευνομία και την ασφάλεια εντός των συνόρων τους». Οι Γάλλοι παρέμεναν αναποφάσιστοι. Υπέρ της πρόσκλησης προς την ΕΣΣΔ, προκειμένου να ενταχθεί στην ομάδα των ιδρυτικών-χωρών του Συμφώνου τάχθηκαν οι ΗΠΑ. Τελικά, οι «δημοκράτες» κατέληξαν στον εξής συμβιβασμό: Οι Σοβιετικοί εκπρόσωποι δε θα παρίσταντο στην τελετή υπογραφής του εγγράφου στο Παρίσι, την ίδια μέρα όμως η γαλλική πρεσβεία στη Μόσχα θα πρότεινε επίσημα στη Σοβιετική Ένωση να προσχωρήσει στο Σύμφωνο.

Τελικά, στο «Σύμφωνο Μπριάν-Κέλογκ» προσχώρησαν 63 κράτη. Ωστόσο, το εύρος της συναίνεσης δεν μπορούσε να αντισταθμίσει τις θεμελιώδεις ελλείψεις που χαρακτήριζαν το Σύμφωνο. Η παγκόσμια κοινότητα εμπλουτίστηκε με μια επιπλέον διακήρυξη αγνών προθέσεων. Το ίδιο διάστημα ο Μπριάν, έχοντας πλήρη επίγνωση του γεγονότος, τάχθηκε υπέρ της δημιουργίας μιας «Ομοσπονδιακής Ευρωπαϊκής Ένωσης», ως ενός μόνιμου ενεργού θεσμού, επιφορτισμένου με εκτελεστικές αρμοδιότητες (προπομπός του Οργανισμού για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη Ο.Α.Σ.Ε.). Η σοβιετική Ρωσία αποκλείστηκε εκ των προτέρων από αυτήν την «Ένωση». Ο εμπνευστής του σχεδίου ανέμενε να ανατεθεί στην «Ένωση» και το καθήκον για την επίλυση των κοινωνικών εντάσεων, για την πρόληψη των επαναστατικών εκρήξεων και την αντιμετώπιση των οικονομικών προβλημάτων με μηχανισμούς της αγοράς. Ενάντια σε αυτή την πρωτοβουλία των Παρισίων τάχθηκαν η Αγγλία και η Ισπανία, η δε Δημοκρατία της Βαϊμάρης έθεσε ως προϋπόθεση για την ένταξή της στην «Ένωση», την καθιέρωση της «πλήρους ισότητας» των μελών της Ομοσπονδίας.

Η βράβευση των δημιουργών των Συνθηκών του Λοκάρνο –των Α. Μπριάν, Ν. Τσάμπερλεϊν και Γ. Στρέζεμαν – με το Νόμπελ Ειρήνης προσέδιδε σε αυτή τη βραδυφλεγή βόμβα την εντύπωση εγγύησης μελλοντικής ασφάλειας. Η κατάσταση δεν αποσαφηνίστηκε ούτε με τον «διεθνή ασπασμό», όπως σαρκαστικά χαρακτήρισε το «Σύμφωνο Μπριάν-Κέλογκ» ένας Αμερικανός. Ουσιαστικά, τίποτα δεν είχε αλλάξει και οι μεγάλες δυνάμεις παρέμεναν με την εμμονή στην ιδέα ότι: ο κόσμος έπρεπε πάση θυσία να αποκαθαρθεί σε παγκόσμια κλίμακα από το «μiasμα», το οποίο αποκαλούσαν «μπολσεβικισμό», κολλώντας αυτή την ταμπέλα σε οτιδήποτε έμπαινε εμπόδιο στον δρόμο τους.

Οι αναγνώστες μπορούν εύκολα να κρίνουν από μόνοι τους αν υπήρχε κάποια σχέση, και τι είδους σχέση, ανάμεσα στις υποσχέσεις προς τους Γερμανούς για επιστροφή των «εδαφών στην Ανατολή», στη διακοπή από πλευράς του Λον-

δίνου των διπλωματικών σχέσεων με τη Μόσχα (το 1927) και στις προσπάθειες των Βρετανών να παρασύρουν σε μια νέα αντισοβιετική συμμαχία τη Γερμανία, τη Γαλλία, την Πολωνία, την Ιαπωνία και τις ΗΠΑ. Οι «δημοκράτες» μετέτρεψαν τις συνομιλίες στη Γενεύη για τον αφοπλισμό σε ματαιοπονία. Ματαίωναν τις όποιες απόπειρες εξουδετέρωσης της αρνητικής δυναμικής που δημιουργούσαν οι συνθήκες του Λοκάρνο, από όπου και αν αυτές προέρχονταν. Φανταστείτε, λοιπόν, τον εκνευρισμό που προκάλεσε στους φανατικούς «εκπολιτιστές», η σύναψη του «Συμφώνου περί ουδετερότητας» ανάμεσα στην ΕΣΣΔ και στη Γερμανία, στις 24 Απριλίου του 1926. Σύμφωνα με αυτό:

1) Ως θεμέλιο των αμοιβαίων σχέσεων μεταξύ των δυο χωρών παρέμενε η Συνθήκη του Ραπάλλο.

2) Σε περίπτωση μη προκληθείσης επίθεσης από πλευράς τρίτου κράτους ή συνασπισμό τρίτων δυνάμεων, η άλλη πλευρά θα τηρούσε ουδετερότητα.

3) Οι πλευρές δε θα προσχωρούσαν σε συνασπισμό τρίτων χωρών, που θα είχε ως στόχο να θέσει σε οικονομικό και χρηματιστηριακό αποκλεισμό τη μια από τις δυο συμμετέχουσες πλευρές στην υπογραφείσα συμφωνία.

Επιπλέον, η Μόσχα κατάφερε να πείσει τις χώρες της Βαλτικής, τη Ρουμανία, ακόμα και την Πολωνία να υπογράψουν το λεγόμενο «Πρωτόκολλο Λιτβίνωφ», το οποίο έθετε σε ισχύ την αρχή της απόρριψης του πολέμου ως μέσου επίλυσης των διακρατικών διαφορών, χωρίς να περιμένει την ολοκλήρωση της διαδικασίας κατοχύρωσης του Συμφώνου Μπριάν-Κέλογκ από τις άλλες χώρες. Στη συνέχεια, η ΕΣΣΔ κατέληξε σε συμφωνία με τη Λιθουανία, την Τσεχοσλοβακία, τη Γιουγκοσλαβία, τη Ρουμανία και την Τουρκία σχετικά με τον ορισμό της έννοιας της «επιθετικότητας». Το ίδιο διάστημα, οι Άγγλοι επαναλάμβαναν σε κάθε ευκαιρία ότι η Μεγάλη Βρετανία, ως αυτοκρατορία, δε θα μπορούσε να είναι επιθετική. Αυτές οι προληπτικές ενέργειες αποτελούσαν αναπόσπαστο μέρος του σοβιετικού προγράμματος για τη δημιουργία ενός συστήματος ενιαίας διεθνούς ασφάλειας. Το χάσμα ανάμεσα στην αύξηση των εξοπλισμών και στο καθεστώς –σαφώς ανεπαρκών– διεθνών κανόνων, μεγάλωνε χρόνο με τον χρόνο. Το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου δε σήμανε και το τέλος της «πανώλης» του милитарισμού. Η μέθη του πολέμου δεν υποχωρούσε με πράξεις δολιοφθοράς και με επιδρομές κατά της Σοβιετικής Ένωσης. Εξάλλου, ο διαχωρισμός της παγκόσμιας κοινότητας σε νικητές και ηττημένους, σε υγιείς και μολυσμένους, δεν αντανάκλούσε τις ιδιομορφίες της νέας επικείμενης ανακατανομής των σφαιρών κυριαρχίας. Η γεωπολιτική υπαγόρευε μια νέα διάσταση στο χωροχρόνο.

Η Γερμανία, σύμφωνα με την εκδοχή της Βαϊμάρης –το επαναλαμβάνουμε– δε βιαζόταν να υποκύψει στις ορέξεις των υποδειγματικών «δημοκρατιών». Όπου έβρισκε ευκαιρία, εκμεταλλευόταν επιδέξια τις αδυναμίες των επίδοξων παγκόσμιων καθοδηγητών, μερικές φορές μάλιστα, με σοβαρή επιτυχία. Η Συνθήκη του Ραπάλλο του 1922 και η Συνθήκη του Βερολίνου του 1926 μπορούν να αναφερθούν ως παραδείγματα αυτής της της πρακτικής. Επιπρόσθετη ανησυχία προκαλούσαν στο Λονδίνο, στο Παρίσι και στην Ουάσινγκτον οι παλινωδίες στα ανώτατα κυβερνητικά κλιμάκια της Γερμανίας: μέσα σε 14 χρόνια είχαν πραγματοποιηθεί 14 κοινοβουλευτικές εκλογές για τη Ράιχσταγκ (αριθμός διπλάσιος από τον προβλεπόμενο υπό του Συντάγματος), με 14 καγκελάριους να διαδέχονται ο ένας τον άλλον. Οι

«δημοκράτες» δυσκολεύονταν όλο και περισσότερο να αποφασίσουν σε ποιον θα μπορούσαν να επενδύσουν οικονομικά, χωρίς από την άλλη να είναι σίγουροι ότι στο επόμενο ταξίδι η Γερμανία δε θα έκανε στάση αλλού. Γενικά επικρατούσε χάος, το οποίο μόνο ένα «στιβαρό χέρι» θα μπορούσε να καταστείλει.

Όσον αφορά στις ΗΠΑ, είναι γνωστό ότι παρακολουθούσαν με ενδιαφέρον τη ναζιστική δραστηριότητα ήδη από το 1922. Ο βοηθός του Αμερικανού ειδικού συμβούλου του Αμερικανικού Στρατού, Τ. Σμιθ, δεν παρέλειψε να συμπεριλάβει στην αναφορά του για την συνάντησή του με τον Χίτλερ, την αναφορά που έκανε ο Φύρερ κομπάζοντας: μην περιμένετε τη στιγμή που θα συγκρουσθείτε με τους κομμουνιστές στο πεδίο της μάχης – αφήστε το πάνω μας, και θα λογαριαστούμε εμείς μαζί τους. Η δήλωση του Φύρερ δεν πέρασε απαρατήρητη στην Ουάσινγκτον. Έτσι, πέρα από τα «ελβετικά» κεφάλαια, άρχισαν να εισρέουν και γνήσια αμερικάνικα δολάρια στους τραπεζικούς λογαριασμούς των Ναζί. Και για να βεβαιωθούν ότι τα χρήματα αυτά δε θα πήγαιναν χαμένα, οι Αμερικανοί τοποθέτησαν τον Ε. Χανφστένγκλ (E. Hanfstaengl) στον εσωτερικό κύκλο του Χίτλερ. Ο Χανφστένγκλ, γόνος Γερμανού και Αμερικανίδας, απόφοιτος του Πανεπιστημίου του Χάρβαρντ, είχε ελεύθερη πρόσβαση στον κύκλο, όπου σφυρηλατούταν η πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών. Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ο Χανφστένγκλ επέστρεψε στη Γερμανία, όπου απόκτησε διασυνδέσεις με τους αριστοκρατικούς και καλλιτεχνικούς κύκλους του Μονάχου. Στη συνέχεια, άνοιξε διάπλατα τις πόρτες των σαλονιών του και στους Ναζί.

Οι προσπάθειες για την καλλιέργεια του Χίτλερ, που ήταν η δουλειά του Χανφστένγκλ, δεν απέβησαν άκαρπες. Κάποιες από αυτές τις προσπάθειες βρήκαν την έκφρασή τους στις σελίδες του «Ο αγών μου» (Mein Kampf), πάνω στις οποίες το 1924 έσταζε ο ιδρώτας του νεαρού τότε Φύρερ. Τα δάνεια του Αμερικανού φίλου μπόρεσαν να μεταμορφώσουν την άθλια φυλλάδα του «Völkischer Beobachter» στο παγγερμανικό φερέφωνο του Εθνικοσοσιαλιστικού Γερμανικού Εργατικού Κόμματος Εργατικού (Ε.Σ.Γ.Ε.Κ). Οι υπηρεσίες του Χανφστένγκλ θα ανταμειφθούν πλουσιοπάροχα. Έγινε γραμματέας του ξένου Τύπου του κόμματος (Ε.Σ.Γ.Ε.Κ) και επικεφαλής του Τμήματος Ξένου Τύπου στο επιτελείο του αναπληρωτή του Φύρερ. Ο Χανφστένγκλ διοργάνωσε, επίσης, και την επαφή του Χίτλερ με την οικογένεια Τσώρτσιλ, έξι μήνες περίπου πριν ο Φύρερ ανακηρυχθεί καγκελάριος της Ράιχσταγκ.⁷ Το 1937, ο Χανφστένγκλ διέφυγε από τη Γερμανία και εγκατέλειψε τον Φύρερ. Εξαφανίστηκε αθόρυβα, επειδή ανησυχούσε, σύμφωνα με τις φήμες, για την ασφάλειά του. Μήπως ο Χίτλερ είχε αρχίσει να παρεκκλίνει από την πορεία που του είχαν χαράξει, και ξαφνικά από φίλος έγινε εχθρός; Ή μήπως το Κέντρο θεώρησε ότι η αποστολή του Χανφστένγκλ είχε ολοκληρωθεί; Το φινάλε της εκπληκτικής σταδιοδρομίας του Αμερικανού μιλάει από μόνο του: σε σύντομο χρονικό διάστημα, ο συμφοιτητής του Φρ. Ρούσβελτ στο Χάρβαρντ θα γίνει σύμβουλος του προέδρου των ΗΠΑ.

Ας συνοψίσουμε τα όσα έχουμε αναφέρει μέχρι στιγμής. Το ναζιστικό κίνημα δεν έλαβε διαστάσεις ξαφνικά εκ του μηδενός, και ο ηγέτης του δεν κατέκτησε τις κορυφές της εξουσίας χωρίς ταμειακά διαθέσιμα. Θα ήταν λάθος να αποδώσουμε

7 Οι μαρτυρίες, που διατύπωσε ο Έρνστ Χανφστένγκλ στα βιβλία του Hanfstaengl 2011 και 1994 επιβεβαιώνονται και από άλλες πηγές.

το κατακρήμνισμα στην άβυσσο της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης και την αντικατάστασή της από το Τρίτο Ράιχ στη λαϊκή δυσαρέσκεια, που είχαν προκαλέσει η υποτονική κυβέρνηση του ολιγαρχικού κεφαλαίου της Γερμανίας, οι αριστοκρατικές παρατάξεις και οι απόγονοί τους, ή στην παγκόσμια οικονομική κρίση. Τα τέλη της δεκαετίας του 1920 σηματοδοτήθηκαν από την κλιμάκωση της διεθνούς έντασης. «Η ανάσα του ερχόμενου πολέμου γίνεται αισθητή παντού» τόνιζε η διακήρυξη της αντιπροσωπείας της ΕΣΣΔ, που εκφωνήθηκε στις 30 Νοεμβρίου του 1927 στο συνέδριο της προπαρασκευαστικής επιτροπής της Κοινωνίας των Εθνών για τον αφοπλισμό. Οι Βρετανοί συντηρητικοί, από κοινού με την Κυβέρνηση των ΗΠΑ, σχεδίαζαν μια «αποφασιστική» εισβολή κατά της Σοβιετικής Ρωσίας, για την οποία προβλεπόταν από τη Δύση η επιστράτευση της Γαλλίας, της Γερμανίας, της Πολωνίας, της Λετονίας, της Εσθονίας, της Ρουμανίας, της Ουγγαρίας, της Γιουγκοσλαβίας, των υπολειμμάτων των οπαδών του Ντενίκιν, του Βράνγκελ και των αρχηγών των Κοζάκων, και από την Ανατολή η επιστράτευση της Ιαπωνίας και του Τσιανγκ Κάι-Σεκ.

Οι ενδοϊμπεριαλιστικές διαμάχες ανέτρεψαν τα σχέδιά τους. Η ρήξη των διπλωματικών σχέσεων με την ΕΣΣΔ από την πλευρά του Λονδίνου δε βρήκε μιμητές (με εξαίρεση τον Καναδά). Στο μεταξύ, οι Γερμανοί εξακολουθούσαν να εκταμιεύουν με μεγάλη προθυμία την προκαταβολή για τους μελλοντικούς τους «άθλους». Μέχρι το 1930, είχαν απορροφήσει από το εξωτερικό 28-30 δις. δολάρια ξένων επενδύσεων για την αποκατάσταση και τον εκσυγχρονισμό της γερμανικής οικονομίας, με την εισαγωγή των τεχνολογιών στον στρατιωτικό-βιομηχανικό τομέα. Το ίδιο διάστημα, οι Γερμανοί αποπλήρωσαν τις υποχρεώσεις τους για τις πολεμικές αποζημιώσεις, ύψους 10-11 δις. μάρκων. Καθόλου κακό αντιστάθμισμα, δε συμφωνείτε; Ο ρόλος των σκλάβων στις γαλέρες δεν αποτελούσε δέλεαρ, ιδιαίτερα για τη νέα γενιά των Γερμανών που διαδέχθηκαν τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης, όπως αποδεικνύεται από την ιστορία της υποκίνησης για την κατάληψη του Κινέζικου Ανατολικού Σιδηρόδρομου από τον Τσιανγκ Κάι-Σεκ, μετά από προτροπή των Ηνωμένων Πολιτειών, το 1928. Το επεισόδιο αυτό, θα το εξετάσουμε αναλυτικότερα παρακάτω.

Η άνευ προηγουμένου σοβαρή οικονομική «μεγάλη κρίση», που ξέσπασε στα τέλη του 1929, απομυθοποιούσε αυτό καθαυτό το καπιταλιστικό σύστημα. Η Ουάσινγκτον, το Λονδίνο και το Παρίσι προσπαθούσαν να δαμάσουν την καταιγίδα, ικανοποιώντας τις ορέξεις των αρπακτικών με τις τύχες των άλλων λαών. Οι ΗΠΑ βρέθηκαν στο επίκεντρο της κρίσης και είδαν τη βιομηχανική τους παραγωγή να μειώνεται κατά 46,2%, το δε εθνικό εισόδημα (Α.Ε.Π.) να πέφτει κατά το ήμισυ. Πάνω από 17 εκατομμύρια άνθρωποι στις ΗΠΑ έχασαν τις δουλειές τους. Για λόγους σύγκρισης αξίζει να αναφερθεί ότι στη Γερμανία η πτώση της παραγωγής άγγιξε το 40,6%, στην Ιαπωνία το 36,7%, ενώ στη Γαλλία η παραγωγή μειώθηκε κατά το ένα τρίτο. Ο αριθμός των ανέργων αυξήθηκε κατά 7,5 εκατ. στη Γερμανία και περίπου 3 εκατ. στην Ιαπωνία. Στην Αγγλία, όπου η κρίση δεν είχε λάβει τόσο μεγάλες διαστάσεις, η παραγωγή μειώθηκε κατά το ένα τέταρτο.

Το πολιτικό στερέωμα καλύφθηκε από σύννεφα καταιγίδας. Για πρώτη φορά μετά τον εμφύλιο πόλεμο ανάμεσα στον βορρά και τον νότο, το σύστημα της κρατικής εξουσίας στις ΗΠΑ κρεμόταν από μια κλωστή. Ωστόσο, οι ΗΠΑ γλύτωσαν,

καθώς οι συνωμότες δεν κατάφεραν να συνεννοηθούν μεταξύ τους. Ειδικά, οι Δυνάμεις Ασφαλείας θα είχαν καταλάβει τον Λευκό Οίκο, με απρόβλεπτες συνέπειες ενός τέτοιου πραξικοπήματος για το δυτικό και το ανατολικό ημισφαίριο. Ας μην ξεχνάμε ότι το ίδιο το ξέσπασμα της κρίσης αποδιδόταν στις μηχανορραφίες της Μόσχας και στο «ντάμπινγκ» των σοβιετικών προϊόντων, που αποτελούσαν προϊόν παραγωγής με «καταναγκαστική εργασία». Το ίδιο διάστημα, το Βατικανό καλούσε για «Σταυροφορία» εναντίον της ΕΣΣΔ, με το πρόσχημα των θρησκευτικών διωγμών. Μια στρατιωτική χούντα στις ΗΠΑ, που θα είχε κληρονομήσει τις τεχνικές του Χούβερ, δε θα έχανε καθόλου χρόνο και είναι σχεδόν βέβαιο ότι θα εξαπέλυε αμέσως επίθεση, παρασύροντας τους δορυφόρους των Ηνωμένων Πολιτειών στο να συμμετάσχουν απερίσκεπτα σε αυτή. Τα εναλλακτικά σχέδια για τον διαμελισμό της Ρωσίας αποτελούσαν ήδη αντικείμενο λεπτομερούς επεξεργασίας από τους συμμετέχοντες στην αντισοβιετική εκστρατεία του Χούβερ, που προετοιμαζόταν για την Προεδρία.

Η σοβιετική Ρωσία μεταξύ Ανατολής και Δύσης

Ας επιστρέψουμε, όμως, στην περίπτωση του Κινέζικου Ανατολικού Σιδηροδρόμου (ΚΑΣ). Το «θέατρο του παραλόγου» στο δράμα της εποχής εκείνης αξίζει ιδιαίτερη προσοχή. Ο Τσιανγκ Κάι-Σεκ, μετά από προτροπές που δέχτηκε από την Ουάσινγκτον και το Λονδίνο, προέβη στην κατάληψη του σιδηρόδρομου και τη σύλληψη του σοβιετικού προσωπικού. Οι Αμερικανοί υπολόγιζαν να εξαγοράσουν τον ΚΑΣ, μετά από μια σύντομη διαχείριση του σιδηρόδρομου από μια «ουδέτερη επιτροπή», δημιουργώντας κατά αυτόν τον τρόπο έναν προμαχώνα έκτασης 2.500 χιλιομέτρων, κατά μήκος των σοβιετικών συνόρων (σχέδιο Στίμσον). Ωστόσο, οι Ιάπωνες θεώρησαν ότι οι ΗΠΑ αποφάσισαν να δρέψουν τους καρπούς, για τους οποίους άλλοι είχαν κοπιάσει. Από τα τέλη του 19ου αιώνα, το Τόκιο επεδίωκε να εντάξει την Ουράνια Αυτοκρατορία αποκλειστικά στη δική της –ή τουλάχιστον, κυρίως δική της– σφαίρα επιρροής. Το «σχέδιο Στίμσον» ερχόταν σε αντίθεση με το «σχέδιο Τανάκα». Το τελευταίο θα τεθεί σε εφαρμογή το 1931. Ο υπουργός Εξωτερικών, Στίμσον, με ύφος εμπειρογνώμονα, όπως σημείωνε στα απομνημονεύματά του, παρακολουθούσε με προσοχή την εξέλιξη που οδήγησε στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ξεκινώντας «από τις σιδηροδρομικές γραμμές πλησίον του Μουκντέν». Η Μεγάλη Βρετανία δεν είχε καμιά αντίρρηση σχετικά με τον «ουδέτερο έλεγχο» του υπεξαιρεμένου από τη Ρωσία σιδηροδρόμου (ΚΑΣ), με τη χαρακτηριστική ωστόσο για τους Βρετανούς αμφισβήτηση: τυπικά συμφωνούμε, ουσιαστικά διαφωνούμε. Το Λονδίνο προτίμησε να δει την Ιαπωνία να ενισχύει τις θέσεις της και όχι να δει τις ΗΠΑ να κερδίζουν έδαφος στην περιοχή. Σημειωτέον, οι αγγλο-αμερικανικές αντιθέσεις προκαθόρισαν εν πολλοίς τη διάταξη των δυνάμεων στην παγκόσμια αρένα έως και το 1939-1940. Αυτή η αντιπαλότητα εξελίχθηκε σε απόλυτη σύγκρουση κατά τη διάρκεια της κρίσης. Οι Βρετανοί κατόρθωσαν να εκτοπίσουν τους Αμερικανούς από την πρώτη θέση στο διεθνές εμπόριο και να ανακόψουν την επιρροή των ΗΠΑ στην Ευρώπη, καθώς και στην Εγγύς και τη Μέση Ανατολή.

Για οικονομικούς και για άλλους λόγους, το Βερολίνο δεν ήθελε να διαταράξει τις σχέσεις του με την ΕΣΣΔ. Παράλληλα, οι Γερμανοί καθιστούσαν σαφές ότι η στρατηγική τους για την αποκατάσταση του καθεστώτος της Γερμανίας ως Μεγάλης Δύναμης και η επί ίσοις όροις πρόσβασή της –μεταξύ άλλων και στις ασιατικές περιοχές– δεν υπόκειντο στις διακυμάνσεις της αγοράς. Ωστόσο, οι καγκελάριοι του Ράιχσταγκ Μίλλερ (1928-1930) και Μπρούνινγκ (1930-1932), που αναζητούσαν έναν τρόπο να συνδυάσουν τις αυξανόμενες φιλοδοξίες της Γερμανίας με ένα αποδεκτό διεθνές καθεστώς, παραγκωνίζονταν από τον Πάπεν, τον Λούντεντορφ και τον Χίτλερ. Ο καγκελάριος Σλάιχερ (Schleicher, 1932-1933) σιγοντάριζε αυτή την τριανδρία. Η τελευταία δεν χρειαζόταν ιδιαίτερα επιχειρήματα προκειμένου να πειστεί για να εμπλακεί στην εξάλειψη της σοσιαλιστικής αίρεσης και του φορέα της, της Ρωσίας, η οποία, *ipso facto*, δηλητηρίαζε, απλά και μόνο λόγω της ύπαρξής της, τη ζωή των εθνών που ήταν εντεταλμένα από τον Θεό να κρίνουν τις γήινες υποθέσεις.

Ο Τσάμπερλεϊν διακήρυξε ότι η εκμηδένιση της Ρωσίας ήταν απαραίτητη για την επιβίωση της Μεγάλης Βρετανίας. Ο Λόρδος Λούντ, εμπνευστής του κύκλου που κυοφορούσε τα πολιτικά δόγματα της Γηραιάς Αλβιώνος, προσδιόρισε την ουσία τους ως εξής:

[N]α στρέψουμε την προσοχή της Ιαπωνίας και της Γερμανίας μακριά από εμάς (τους Άγγλους) και να κρατάμε την ΕΣΣΔ υπό μόνιμη απειλή. [...] Εμείς θα αφήσουμε στην Ιαπωνία την πλήρη ελευθερία κινήσεων, ενεργώντας ενάντια στην ΕΣΣΔ. Θα της επιτρέψουμε να επεκτείνει τα σύνορα Κορέας-Μαντζουρίας μέχρι τον Βόρειο Παγωμένο Ωκεανό και να προσαρτήσει μέρος της Σιβηρίας στην Άπω Ανατολή... Θα ανοίξουμε στη Γερμανία τον δρόμο προς Ανατολάς, εξασφαλίζοντάς της κατά αυτόν τον τρόπο την τόσο απαραίτητη για αυτήν δυνατότητα επέκτασης.

Τα προαναφερόμενα από τον Λούντ το 1934 απαιτούν σημαντικές διορθώσεις: η «ελευθερία δράσης» είχε ήδη εκ των πραγμάτων παραχωρηθεί στην Ιαπωνία, ενώ για τη Γερμανία ο «δρόμος προς Ανατολάς» ήταν ήδη ανοιχτός. Το Λονδίνο και η Ουάσινγκτον συναγωνίζονταν στην άσκηση πίεσης τόσο προς πραγματικούς όσο και προς φανταστικούς εχθρούς. Ο υπουργός Εξωτερικών Υποθέσεων της Γερμανίας, Γ. Στρέζεμαν, είχε παρατηρήσει ότι στην εποχή μετά τη Συνθήκη Βερσαλλιών, η εξωτερική πολιτική του Βερολίνου «δεν έβρισκε ειλικρινέστερη αποδοχή από αυτή των Ηνωμένων Πολιτειών». Ποια ήταν, όμως, η ιδεολογική βάση αυτής της «ανανεωμένης» πολιτικής της Γερμανίας στα μέσα της δεκαετίας του 1920; Η ναζιστική πολιτική διέφερε από τις καθωσπρέπει δηλώσεις ως προς τον φρενήρη υπερτονισμό των απαιτήσεών της. Αντίθετα με αυτό που ίσως αναμένουν οι αναγνώστες, η φράση «η Γερμανία δεν είναι σε θέση να πραγματοποιήσει τις δυνατότητές της εντός των τεσσάρων τειχών του Ράιχ» δεν ανήκει στον Χίτλερ. Πρόκειται για μια δήλωση του υπουργού Δικαιοσύνης, Ε. Κωχ Βέζερ. Εξάλλου, η επιστροφή στη Γερμανία των πρώην αποικιών της αποτελούσε απαίτηση του προέδρου της γερμανικής Κεντρικής Τράπεζας,

της «Reichsbank», αλλά και του κύριου χρηματοδότη των Ναζί, του Γ. Σαχτ (J. Schacht). Επιπλέον και ο Δήμαρχος της Κολωνίας, Κ. Αντενάουερ, είχε γράψει ιδιοχειρώς ότι «το ίδιο το Ράιχ ήταν πολύ μικρό για τον πληθυσμό του και ότι το γερμανικό έθνος χρειαζόταν μεγαλύτερο χώρο και κατά συνέπεια χρειάζονταν αποικίες».

Γιατί, άραγε, ο Γ. Στρέζεμαν διαμοίραζε αφειδώς φιλοφρονήσεις στις ΗΠΑ; Οι περισσότερες από τις πιστώσεις που χορηγήθηκαν στη Γερμανία –με νόμιμη ή μυστική οδό– είχαν υπερατλαντική προέλευση. Χάρη στις προσπάθειες της Ουάσινγκτον, το Ράιχ απαλλάχθηκε από τον ζυγό των πολεμικών αποζημιώσεων. Αμερικανικής έμπνευσης ήταν η σύνταξη των σχεδίων Ντος (Dawes, 1924) και Γιούνγκ (Jung, 1928), καθώς και του «Μορατόριουμ του Χούβερ» (1932). «Το χρήμα είναι το μυοτενοντώδες σύστημα του πολέμου». Δεν έχει σημασία εάν ο Χούβερ και οι υπουργοί Εξωτερικών του είχαν υπόψη τους το εν λόγω αξίωμα που αποδίδεται στον Κικέρωνα. Πάντως, ενεργούσαν ανάλογα: για να μη σκοντάψει το άλογο στην προγραμματισμένη εκστρατεία, έπρεπε να το πεταλώσουν σωστά και να του εξασφαλίσουν έναν αναβάτη που να μην γνωρίζει φόβο, ούτε να έχει ενδοιασμούς.⁸ Η κυβέρνηση των ΗΠΑ, καθώς φαίνεται, θα κρατάει ακόμα επ' αόριστόν μακριά από τον φακό των ερευνητών τα έγγραφα εκείνα που κατασχέθηκαν από τους Αμερικανούς το 1945 στην τελευταία κατοικία του Χίτλερ στη Θουριγγία. Περιέχουν αρκετό εκρηκτικό υλικό και απαντήσεις στις ερωτήσεις για το πώς και γιατί η ανθρωπότητα κατρακύλησε στη δίνη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, για τις δοσοληψίες που είχε στήσει ήδη από το 1922 η Ουάσινγκτον με τους Ναζί και για ποιον λόγο, εν μέσω της παγκόσμιας κρίσης, ενέτεινε τις προσπάθειές της για την άνοδο του Χίτλερ στον θώκο του καγκελάριου του Ράιχ.

Σήμερα ελάχιστοι ειδικοί θα αμφιβάλλουν ότι οι εντεταλμένοι των ΗΠΑ παρευρίσκονταν ορατοί ή αόρατοι στη συγκέντρωση που είχε πραγματοποιηθεί στην κατοικία του τραπεζίτη Σρέντερ στην Κολωνία, την περίοδο που η Γερμανία είχε ντυθεί με τη στολή του Εθνικού Σοσιαλιστικού Γερμανικού Εργατικού Κόμματος (Ε.Σ.Γ.Ε.Κ). Άραγε να τριγυρούσε εκεί, στο κατώφλι, ο Χανφστένγκλ; Ίσως θα μπορούσε κανείς να διακρίνει στα ενδότερα τη σκιά του Τζ. Φ. Ντάλες (J.F. Dulles). Αλλά και γιατί να μην ήταν εκεί, μαζί με όλη την υπόλοιπη κουστωδία; Ως γνωστόν, εργαζόταν για λογαριασμό του δικηγορικού γραφείου, συνιδιοκτήτης του οποίου ήταν ο Σρέντερ –ο Πρεσβύτερος– που είχε ήδη εγκατασταθεί στις ΗΠΑ πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και είχε αποκτήσει σημαντική βαρύτητα στον αμερικανικό οικονομικό τομέα. Είναι δουλειά των μελετητών του μέλλοντος να αποφανθούν τελικά για το ποιος έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στη διάλυση της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, αν ήταν δηλαδή οι Αμερικανοί ολιγάρχες από κοινού με τους Γερμανούς ή τα κυβερνητικά όργανα των ΗΠΑ. Ένα πράγμα είναι αδιαμφισβήτητο: οι «νονοί» του Χίτλερ θα έπρεπε να είχαν συνειδητοποιήσει ότι έμπαιναν πλέον στο μονοπάτι του πολέμου. Πάντως, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι το 1931-1932 σημειώθηκε

8 Ας σημειωθεί επί τη ευκαιρία ότι ο καγκελάριος του Ράιχ, Πάπεν, σε αντάλλαγμα για την παραγραφή των στρατιωτικών αποζημιώσεων της Γερμανίας, υποσχόταν στον Χέρριουτ τη σύναψη μιας «αντι-κομμουνιστικής συμφωνίας», τη συντονισμένη συνεργασία των γενικών επιτελείων Στρατού των δυο χωρών, τη θέσπιση τελωνειακής ένωσης κ.ά.

σημαντική καμπή στην ανάπτυξη της Γερμανίας, στη δε Ιαπωνία ήταν η εποχή που «είχαν ανθίσει οι κερασιές».⁹

«Η εφαρμογή του πενταετούς σχεδίου (στη Σοβιετική Ένωση) δημιουργεί σοβαρή απειλή για την Ιαπωνία... Κατ' επέκταση, το πρόβλημα Μογγολίας-Μαντζουρίας απαιτεί μια γρήγορη και αποφασιστική επίλυση» – είναι καταγεγραμμένο στις 7 Ιουλίου του 1931, στα πρακτικά της συνόδου του Υπουργικού Συμβουλίου στο Τόκιο. Στη Γερμανία, στις εκλογές του 1932, οι Ναζί συγκέντρωσαν το 37,4% των ψήφων. Ο Σλάιχερ (Schleicher), συνωμοτώντας με τον Χίτλερ, διέλυσε λίγο αργότερα το Κοινοβούλιο, υπολογίζοντας ότι το Ε.Σ.Γ.Ε.Κ θα αποκτούσε την απόλυτη πλειοψηφία στις επόμενες έκτακτες εκλογές, που επρόκειτο να πραγματοποιηθούν στο απόγειο της απελπισίας που είχε προκαλέσει η κρίση. Αντίθετα, όμως, στις 6 Νοεμβρίου του 1932, 2 εκατομμύρια ψηφοφόροι γύρισαν την πλάτη στους χιτλερικούς. Το κοινωνικό εκκρεμές των πολιτικών προτιμήσεων είχε κινηθεί προς τα αριστερά. Θορυβημένοι από το αποτέλεσμα των εκλογών, στις 19 Νοεμβρίου του 1932, οι ιδιοκτήτες περισσότερων από 160 μεγάλων τραπεζών και βιομηχανικών εταιρειών υπέβαλαν μνημόνιο στον πρόεδρο Χίντενμπουργκ, στον οποίο συνιστούσαν την εγκαθίδρυση μιας «δικτατορικής κυβέρνησης» με επικεφαλής τον Χίτλερ.

Οι αντιδραστικές δυνάμεις στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ ανησύχησαν για το αποτέλεσμα των εκλογών του Νοεμβρίου του 1932 στις ΗΠΑ. Ο Γ. Χούβερ, που εκπροσωπούσε τον ακροδεξιό χώρο, έχασε τον προεδρικό αγώνα παραχωρώντας τον Λευκό Οίκο στον Φρ. Ρούσβελτ, που υποσχόταν στο εκλογικό του σώμα μια «νέα πορεία» στην εσωτερική και την εξωτερική πολιτική. Πού θα οδηγούσε, όμως, αυτός ο «νεωτερισμός» του; Προκειμένου να ολοκληρώσουν χωρίς εμπόδια εκείνα που είχαν ήδη ξεκινήσει, θεώρησαν ότι θα ήταν πιο ασφαλές να θέσουν τον Ρούσβελτ προ τετελεσμένων γεγονότων. Όπως έλεγαν κάποτε στα μέρη μας, στην Ασία το τρένο είχε ήδη κινηθεί. Τώρα σειρά είχε πλέον η Ευρώπη. Στις 18 Σεπτεμβρίου του 1931, το Τόκιο έγραψε την πρώτη σειρά στα Χρονικά του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Με ελάχιστες δυνάμεις (μόλις με 14 χιλιάδες στρατιώτες!), οι Ιάπωνες επιτέθηκαν στις στρατιωτικές εγκαταστάσεις του κινεζικού στρατού στο Μουκντέν, στο Τσανγκ-τσουν και σε σειρά άλλων πόλεων. Ήταν μια αναγνωριστική μάχη, που δικαιώθηκε ως προς το αναμενόμενο αποτέλεσμα. Ο Τσιανγκ Κάι-Σεκ διέταξε τον στρατό του να μην προβάλλει αντίσταση στον εχθρό, στον δε λαό συνιστούσε «να διατηρεί την ηρεμία και την ψυχραιμία» του. Οι προβλέψεις της Ιαπωνίας δε διαψεύστηκαν σχετικά με την αντίδραση των ΗΠΑ, της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας, οι οποίες δεν ήταν διατεθειμένες να κάνουν το παραμικρό για την υπεράσπιση της Κίνας, εγκαλούσαν δε (και τις δυο πλευρές, μάλιστα!) για σεβασμό του Καταστατικού της Κοινωνίας των Εθνών, του Συμφώνου Κέλογκ-Μπριάν και της

9 Τον Σεπτέμβριο του 1930, ομάδα Ιαπώνων στρατιωτικών δημιούργησε τη μυστική «Εταιρεία της Ανθισμένης Κερασιάς». Τα μέλη και οι προστάτες της αποσκοπούσαν στην εγκαθίδρυση μιας στρατιωτικής δικτατορίας στη χώρα και στην εξαπόλυση επιθέσεων, αρχικά εναντίον της Κίνας (κατάληψη της Μαντζουρίας) και της Μογγολίας. Το προγραμματισμένο για τις 12 Μαρτίου του 1931 πραξικόπημα αποδείχτηκε περιττό, ενόψει της ανάληψης της εξουσίας από τη νέα κυβέρνηση. Σύντομα, οι κυβερνητικές θέσεις-κλειδιά περιήλθαν στον στρατηγό Μινάμι και στους οπαδούς του, που συνδέονταν με τους εξτρεμιστές.

«Συμφωνίας των Εννέα Κρατών».¹⁰ Παράλληλα, συγκροτήθηκαν διάφορες «επιτροπές», που επιχειρούσαν να εξευμενίσουν το Τόκιο και να δέσουν τα χέρια στην Νανκίγκ. Οι Κινέζοι εξαναγκάζονταν να αναγνωρίσουν τα «ειδικά δικαιώματα» της Ιαπωνίας στη βορειοανατολική Κίνα, υπολογίζοντας και την απειλή που προερχόταν από την πλευρά των «συνόρων της Βόρειας Μαντζουρίας». Υποχρεώθηκαν, μάλιστα, να τα αναγνωρίσουν εκφράζοντας ευγνωμοσύνη, δεδομένου ότι, με τον τρόπο αυτόν, οι Ιάπωνες βοήθησαν το καθεστώς του Τσιανγκ Κάι-Σεκ να αποτρέψει τον «κόκκινο δράκο» που το απειλούσε.

Ωστόσο, η «Συνθήκη των Εννέα» γεννήθηκε στο μυαλό των «δημοκρατών», μόνον αφότου οι Ιάπωνες είχαν ήδη επιτεθεί στο Τσαπέι, προάστιο της Σαγκάης (28 Ιανουαρίου 1932). Η Ουάσινγκτον πρότεινε να ανακηρυχτεί σε «ουδέτερη ζώνη» η όμορη με τη Σαγκάη περιοχή, που αποτελούσε πόλο έλξης για τα αμερικανικά μονοπώλια. Ωστόσο, το Τόκιο απέρριψε τον αμερικανικό «συμβιβασμό». Τον ρόλο του συνηγόρου της Ιαπωνίας στην Κοινωνία των Εθνών, τον ανέλαβαν οι Βρετανοί. Κατά τη συζήτηση της «έκθεσης Λύττον» (που δημοσιεύθηκε τον Οκτώβριο του 1932), ο υπουργός Εξωτερικών, Σάιμον, απέκρουσε όλες τις κατηγορίες σχετικά με την επιθετικότητα της Ιαπωνίας. Όσο ο επεκτατισμός του Τόκιο δεν εξαπλωνόταν υπερβολικά προς τον νότο, οι Ιάπωνες θα μπορούσαν να υπολογίζουν στη στήριξη της Αλβιώνος. Η ισχύς του αγγλο-ιαπωνικού Συμφώνου Συμμαχίας του 1902, που είχε στο στόχαστρό του πρωτίστως και κυρίως τη Ρωσία, χωρίς να είναι αποκλειστικά εναντίον της, είχε ήδη εκπνεύσει επίσημα από το 1921. Έχουμε, όμως, μπροστά μας την περίπτωση εκείνη, όπου το πνεύμα της αγγλο-ιαπωνικής συμμαχίας, αν και αποκομμένο από τη σάρκα, εξακολουθούσε να στοιχειώνει την Ιστορία με τη μορφή φαντάσματος. Και, όπως θα διαπιστώσουμε, ο αντίλαλός του θα εξακολουθούσε να αντηχεί πολλές φορές ακόμα.

Εξετάζοντας τις παγκόσμιες εξελίξεις πέρα από στενά εθνικά πλαίσια, δεν μπορούμε να μην παρατηρήσουμε το εξόφθαλμο γεγονός ότι ο Γερμανικός Ναζισμός και ο Ιταλικός Φασισμός δανείζονται στοιχεία από την ιαπωνική εμπειρία, όταν θέτουν σε εφαρμογή τα επιθετικά τους σενάρια. Το ίδιο παιχνίδι αντιφάσεων βλέπουμε να διεξάγεται και στο στρατόπεδο των «δημοκρατικών» χωρών, μαζί με την ίδια προθυμία από πλευράς τους να θυσιάσουν τα συμφέροντα των άλλων, με το ίδιο μοϊκοτάζ της Κοινωνίας των Εθνών, χρησιμοποιώντας τον ίδιο εκφοβισμό της απειλής από τα «αριστερά φαντάσματα». Οι «εκπολιτιστές» χρησιμοποιούσαν ως φύλλο συκής το δόγμα της «μη επέμβασης»: αυτό συνέβη όταν οι Ναζί και οι Φασίστες κατέλυσαν την Ισπανική Δημοκρατία, ενώ εκείνοι επέβαλαν εμπάργκο στη διάθεση στρατιωτικού υλικού προς τους Δημοκρατικούς στην Ισπανία. Οι Ιάπωνες, από την άλλη, δεν αντιμετώπισαν την παραμικρή δυσκολία στην απόκτηση όπλων από τις ΗΠΑ και την Αγγλία, κατά τη διάρκεια της «εκστρατείας» τους στην Κίνα. Μια εκτεταμένη εξέταση της πολιτικής του Τόκιο στον 20ό αιώνα θα είχε

10 Το Σύμφωνο, που υπεγράφη στις 06.02.1922 από τους αντιπρόσωπους των ΗΠΑ, της Αγγλίας, της Ιαπωνίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας, του Βελγίου, της Ολλανδίας, της Πορτογαλίας και της Κίνας, δέσμευε τα συμβαλλόμενα μέρη να μην παραβιάζουν την εθνική κυριαρχία, την ανεξαρτησία, την εδαφική και τη διοικητική ακεραιότητα της Ουράνιας Αυτοκρατορίας, με την παράλληλη τήρηση της ισονομίας κατά την εκμετάλλευση των ευκαιριών, που ανοίγονταν στο έδαφος της Κίνας για όλους τους λαούς στον τομέα του εμπορίου και της παραγωγής (αρχή των «ανοιχτών θυρών»).

ως σκοπό να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε καλύτερα τη διασύνδεση των εποχών και τον αλληλοσυσχετισμό των γεγονότων, πόσο μάλλον, όταν στις δεκαετίες 1920-1930 οι κύριοι ρόλοι στις πολιτικές σκηνές της Ευρώπης και της Άπω Ανατολής αποδίδονταν συχνά από τους ίδιους πρωταγωνιστές. Δυστυχώς, πολλά μαθήματα δεν έχουν μαθησιακό αποτέλεσμα. Ο Ε. Νταλαντιέ, συνοψίζοντας τις εμπειρίες από το θυελλώδες πολιτικό παρελθόν του παραδεχόταν, το 1963, ότι στο απόγειο των κρίσεων «τα ιδεολογικά προβλήματα συχνά επισκίαζαν τις στρατηγικές επιταγές». Ειλικρινά μιλώντας, όχι απλά «συχνά», αλλά κατά κανόνα. Και όχι μόνο μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά και με τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Έτσι, στις 4 Ιανουαρίου του 1933, ο Χίτλερ ανέλαβε ρόλο διαχειριστή της διαθήκης της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης. Στις 30 Ιανουαρίου, ο πρόεδρος Π. Χίντενμπουργκ τού έδωσε την εντολή για σχηματισμό κυβέρνησης «εθνικής συνάθροισης» (δανειζόμαστε τον παραπάνω όρο από τον Κ. Αντενάουερ). Στις 28 Φεβρουαρίου εκδόθηκε το διάταγμα «Για την υπεράσπιση του λαού και του κράτους», το οποίο άνοιξε τον δρόμο σε μια σειρά ενεργειών που περιορίζαν στο ελάχιστο τα πολιτικά δικαιώματα που καθορίζονταν από το Σύνταγμα. Έναν μήνα αργότερα, το γερμανικό Κοινοβούλιο –με την υποστήριξη του κόμματος του Κέντρου– ενίσχυσε τον Χίτλερ με έκτακτες αρμοδιότητες. Στις 14 Ιουλίου, το Υπουργικό Συμβούλιο του Ράιχ ανακήρυξε το φασιστικό κόμμα (Ε.Σ.Γ.Ε.Κ) ως το μόνο κυρίαρχο κόμμα. Οι υπόλοιπες πολιτικές οργανώσεις, καθώς και τα Συνδικάτα, οδηγήθηκαν σε διάλυση.

Παραθέσαμε μερικά μόνο από τα ορόσημα στην πορεία από το μεταίχμιο, εκεί «όπου η Γερμανία σταμάτησε πριν από 600 χρόνια», «προς την πολιτική του μέλλοντος – την πολιτική των κατακτήσεων» (όπως αναφέρεται στη βίβλο του Χίτλερ «Ο Αγών Μου»). Και συνεχίζοντας:

Δεν υπάρχουν επαρχίες, αλλά γεωπολιτικές κατηγορίες, όχι εθνικές μειονότητες, αλλά ήπειροι, όχι ήττα του αντιπάλου, αλλά ο αφανισμός του, όχι σύμμαχοι, αλλά δορυφόροι, όχι μετατόπιση των συνόρων, αλλά ανακατάταξη του κράτους σε παγκόσμιο επίπεδο, όχι συνθήκη ειρήνης, αλλά θανατική καταδίκη –αυτοί σύμφωνα με τον Χίτλερ– θα πρέπει να είναι οι στόχοι ενός μεγάλου πολέμου.

Προκύπτει, λοιπόν, το ερώτημα: δεν τα γνώριζαν όλα αυτά οι «δημοκρατικές χώρες»; Δεν καταλάβαιναν πως κατέληγαν τα δισεκατομμύρια των χρημάτων από τις βρετανικές ή αμερικανικές τράπεζες, καθώς και από τα θυγατρικά υποκαταστήματά τους, μέσα στην ίδια τη Γερμανία; Δεν υποψιάζονταν οι «Vickers», «Imperial Chemical», «Standard Oil», «Dupont» και οι λοιποί χορηγοί, για ποιον λόγο χρειάζονταν οι Γερμανοί τις πλέον πρόσφατες τεχνογνωσίες τους; Δε θα προβούμε σε απλοποιήσεις. Δε θα αποδώσουμε τα πάντα στην επιδεξιότητα των Ναζί να συγκροτούν πέμπτες φάλαγγες σε ξένες χώρες, «να καταστρέφουν τον εχθρό εκ των έσω, αναγκάζοντάς τον να διαλύσει τον ίδιο του τον εαυτό με τα ίδια του τα χέρια» (Χίτλερ). Θα περιοριστούμε μονάχα στην ακόλουθη διαπίστωση: τα κοινωνικά ένστικτα είχαν επισκιάσει την κοινή λογική.

Κρίνοντας από τα στοιχεία που βρίσκονται στη διάθεση των ερευνητών, η αμερικανική ηγεσία έστρωνε τον δρόμο προς την εξουσία για λογαριασμό των

Ναζί, με μεγαλύτερο ζήλο από ότι οι Βρετανοί. Γίνεται, όμως, προφανές και το εξής: οι βαριές συνέπειες της οικονομικής κρίσης είχαν περιορίσει τις δυνατότητες της Ουάσινγκτον να παίζει τον ρόλο του «καθοδηγητή της Οικουμένης». Το ωφελιμιστικό επιχειρησιακό δόγμα Γ. Γουίλσον – «είμαστε επιφορτισμένοι με το καθήκον της χρηματοδότησης ολόκληρου του κόσμου και όποιος προσφέρει το χρήμα πρέπει να μάθει να κυβερνάει τον κόσμο» – είχε προσωρινά καταστεί ανεφάρμοστο. Η «νέα πορεία» του Ρούσβελτ, με έμφαση στην οικονομική και αμυντική αυτάρκεια, μετεξελίχθηκε ξεπερνώντας τον ομπορτουισμό, με πρόσχημα τη σύνεση ή τον απομονωτισμό.

Στον χορό μπήκε αμέσως και η Γηραιά Αλβιών, η οποία βάλθηκε να «εκσυγχρονίσει» το κατασκεύασμα των Βερσαλλιών, προκειμένου να προλάβει τις εξελίξεις. Η πατρότητα του «Συμφώνου των Τεσσάρων» αποδίδεται συνήθως στον Μπ. Μουσολίνι. Μολονότι, το αρχικό προσχέδιο του Συμφώνου «για τη συνεργασία των τεσσάρων κρατών στις ευρωπαϊκές και μη ευρωπαϊκές υποθέσεις, συμπεριλαμβανομένων των αποικιακών», γράφτηκε από το χέρι του Ντούτσε, δεν θα ήταν πιο ακριβές να ειπωθεί ότι αντικατόπτριζε ουσιαστικά τις απόψεις που διαμορφώθηκαν από τις συζητήσεις με το Λονδίνο, σχετικά με τις μεταπτώσεις στο πολιτικό κλίμα, που συνδέονταν κυρίως με την αλλαγή του πολιτικού σκηνικού στις ΗΠΑ, με την ανέλιξη των ακροδεξιών στην εξουσία στη Γερμανία και με τη λαίλαπα που είχε ξεσπάσει στην Άπω Ανατολή; Μονάχα οι αθεράπευτα αφελείς θα πίστευαν ότι ο πρόεδρος ΜακΝτόναλντ και ο υπουργός Εξωτερικών, Σάιμον, θα μπορούσαν να παρασυρθούν σε μια επίσκεψη στη Ρώμη από μια προκαταρκτική, ανεπεξέργαστη ιδέα. Στην πραγματικότητα επρόκειτο για μια ανασυγκρότηση δυνάμεων, μια αναθεώρηση των πλαισίων του μετα-Βερσαλλικού κόσμου. Ήταν συνεπώς προβλέψιμο ότι αντικείμενο των συζητήσεων στην ιταλο-βρετανική Σύνοδο Κορυφής θα ήταν η αναθεώρηση των Συνθηκών που επιβλήθηκαν μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στη Γερμανία, την Αυστρία, την Ουγγαρία και τη Βουλγαρία, η παροχή ίσων δικαιωμάτων στο Τρίτο Ράιχ στον τομέα των εξοπλισμών και ως επιστέγασμα όλων των υπολοίπων, η παροχή του προνομίου στο «κουαρτέτο» να μπορεί να επιβάλλει τη θέλησή του (να «επεμβαίνει») σε τρίτες χώρες.

Για δεκαπέντε ολόκληρα χρόνια, η Δημοκρατία της Βαϊμάρης πάσχιζε επί ματαίω να ξεπλύνει την «ντροπή των Βερσαλλιών». Και ξαφνικά, μετά την ανακήρυξη του Χίτλερ σε καγκελάριο, μέσα σε λιγότερο από ενάμιση μήνα, αναγνωρίστηκε στη Γερμανία το καθεστώς της Μεγάλης Δύναμης, ενώ η ίδια προσκλήθηκε, από κοινού με το Λονδίνο, το Παρίσι και τη Ρώμη, να κρίνει πλέον τις ευρωπαϊκές υποθέσεις. Ενημερώνοντας στις 23 Μαρτίου του 1933 τη Βουλή των Κοινοτήτων σχετικά με το ταξίδι του στη Ρώμη και προκειμένου να υποστηρίξει τη στρατιωτική-πολιτική συμπαγνία με τη Γερμανία και την Ιταλία, ο Σάιμον υπογράμμιζε ότι «είναι προτιμότερο να αλλάξουμε ειρηνικά ορισμένους όρους (της Συνθήκης των Βερσαλλιών) από το να υποστούμε μια σαφή παραβίασή τους». Σε ποιους «όρους» ακριβώς αναφερόταν; Παράλληλα με την απόκτηση του ίσου δικαιώματος στον εξοπλισμό, αναγνωριζόταν στο Ράιχ και το δικαίωμα της αναθεώρησης, «δια της νομίμου οδού», όλων των υποχρεώσεων που ίσχυαν ως απόρροια των συνθηκών. Η ύπαρξη της ρήτρας, σύμφωνα με την οποία όλα τα μέρη της συμφωνίας θα ενεργούσαν από κοινού, όσον αφορά στα αμφιλεγόμενα ζητήματα, δεν άλλαξε την ουσία του προβλήματος.

Αυτό που είχε πολύ μεγαλύτερη σημασία ήταν η παραδοχή των ατελειών της ανακατανομής του κόσμου, που συντελέσθηκε το 1919-1920, και η κραυγαλέα έκφραση του ρεβανσισμού, που προβαλλόταν μέσα από τον ναζιστικό Τύπο.

Κάτω από την πίεση της γενικής αγανάκτησης, την ημέρα της κατοχύρωσής του (7 Ιουνίου 1933), το κείμενο του Συμφώνου καλλωπίσθηκε με παραπομπές στον Χάρτη της Κοινωνίας των Εθνών, στο πακέτο των Συμφωνιών του Λοκάρνο και στο Σύμφωνο Μπριάν-Κέλογκ. Επίσης, παραλήφθηκε η αναφορά στην Αυστρία, στην Ουγγαρία και στη Βουλγαρία. Το σημείο σχετικά με την «παρέμβαση» σε τρίτες χώρες εξαλείφθηκε, ενώ το πλήρες δικαίωμα της Γερμανίας στον εξοπλισμό συναρτήθηκε με την ανάγκη βελτίωσης του συστήματος ασφάλειας για όλα τα έθνη. Με αυτή τη μορφή, το «Σύμφωνο των Τεσσάρων» απέσπασε τη στήριξη των ΗΠΑ: η Ουάσινγκτον το χαρακτήρισε ως «καλό οιωινό». Ωστόσο, η λεκτική ισορροπία που το διέκρινε δεν ήταν ικανή να διαλύσει την καχυποψία και την ανησυχία των χωρών της Μικρής Αντάντ και της Πολωνίας. Παρ' όλα αυτά, το Σύμφωνο «συναίνεσης και συνεργασίας» υπογράφηκε στις 15 Ιουλίου. Αν και η Γαλλία ήταν ένας από τους υπογράφοντες, εν τούτοις η Εθνοσυνέλευσή της δεν το επικύρωσε ποτέ.

Το τελευταίο αυτό γεγονός δεν αποθάρρυνε το Βερολίνο. Έχοντας εξασφαλίσει την πλήρη κατανόηση του Λονδίνου, βάλθηκε να θέσει σε εφαρμογή τα σχέδιά του χωρίς καμιά προειδοποίηση. Δυο μήνες ακριβώς αργότερα, στις 15 Σεπτεμβρίου, οι Γερμανοί απέστειλαν τελεσίγραφο απαιτώντας πλήρη ισονομία στον εξοπλιστικό τομέα, ενώ τέσσερις εβδομάδες αργότερα δήλωσαν ότι εγκαταλείπουν τη Διάσκεψη της Γενεύης σχετικά με τον αφοπλισμό, καθώς και την Κοινωνία των Εθνών. Ο Χίτλερ αιτιολόγησε την απόφασή του αυτή ως ζήτημα «τιμής» και ως απόρριψη των προσπαθειών που αποσκοπούσαν στην αντιμετώπιση «του γερμανικού έθνους ως υποδεέστερου και στερούμενου δικαιωμάτων». Οι ναζιστικές τυμπανοκρουσίες προκάλεσαν σύγχυση στους «δημοκράτες». Θα προτιμούσαν μια λιγότερο θορυβώδη μουσική υπόκρουση στην πορεία τους προς τον κοινό σκοπό. Το Λονδίνο και οι οργανώσεις της Δεξιάς στη Γαλλία ένωσαν έλξη από τα ναζιστικά θέληγτρα: τη φιλειρηνική επίλυση των διμερών προβλημάτων από τη μία και την επίλυση των κοινών ευρωπαϊκών θεμάτων, εις βάρος της Ρωσίας, από την άλλη. «Η στάση της Γερμανίας απέναντι σε ορισμένες άλλες χώρες εξαρτάται από τη στάση των αγγλοσαξονικών δυνάμεων απέναντι στη Γερμανία», διευκρίνιζε ο εκπρόσωπος της εξωτερικής πολιτικής των Ναζί, Α. Ρόζενμπεργκ, απαντώντας στην ερώτηση του Αμερικανού διπλωμάτη Ν. Ντέιβις σχετικά με το ενδεχόμενο προσέγγισης μεταξύ Βερολίνου και ΕΣΣΔ (Απρίλιος 1933). Προς τι αυτή η αλληλοσύνδεση; Τα συμφραζόμενα αποκαλύπτονται εν μέρει από τη συζήτηση του Χίτλερ με τον Ράουσινγκ. Ο Φύρερ δεν απέκλειε μια συμμαχία με την Πολωνία κατά της Ρωσίας, πρόσθεσε όμως: «Η Σοβιετική Ρωσία είναι μεγάλο κομμάτι της πίτας, το οποίο θα μπορούσε να μας κάτσει στον λαιμό. Δε θα αρχίσω από αυτήν».

Τον Μάιο του 1933, ο Α. Ρόζενμπεργκ ενημέρωσε τους Βρετανούς για το «μεγάλο σχέδιο» του αρχηγού του, ενώ ο διπλωμάτης Μπίσμαρκ ανέφερε ορισμένα σημεία του, όπως: «Σύντομα η Πολωνία θα διαπιστώσει ότι η Γαλλία την έχει εγκαταλείψει. Τότε, θα αναγκασθεί να παραχωρήσει τον πολωνικό διάδρομο ως αντάλλαγμα για το δικαίωμα της ελεύθερης χρήσης του λιμένα Ντάνζιγκ και τις πιθανές εδαφικές αποζημιώσεις (στην Ουκρανία)...». Στην παρατήρηση του Καναδού

ανταποκριτή ότι η Σοβιετική Ένωση θα εναντιωθεί σε τέτοιου είδους αποζημιώσεις, ο Μπίσμαρκ απάντησε: «Θα παραλύσουμε την ΕΣΣΔ, συγκεντρώνοντας εναντίον της το μίσος και τις δυνάμεις όλου του κόσμου». Ο εγγονός του Σιδερένιου καγκελάριου είχε λησμονήσει, καθώς φαίνεται, τη διαθήκη του παππού του.

Ο Γερμανός υπουργός Οικονομίας, Χούγκενμπεργκ, μιλώντας στο Διεθνές Οικονομικό και Χρηματιστηριακό Συνέδριο στο Λονδίνο (Ιούνιος του 1933), κάλεσε τις Δυτικές Δυνάμεις να θέσουν από κοινού ένα τέλος «στην επανάσταση και στο εσωτερικό χάος», σημείο αφετηρίας των οποίων αποτελούσε η Ρωσία. Στη συνέχεια, απαίτησε την επιστροφή στη Γερμανία των αποικιών της και την παραχώρηση στον «στερημένο ζωτικού χώρου λαό» καινούριων εδαφών, όπου «θα μπορούσε να εγκατασταθεί η ενεργητική αυτή φυλή». Ο Χούγκενμπεργκ αποκάλυψε περισσότερα από όσα έπρεπε και ανακλήθηκε από το Συνέδριο. Οι νεόκοπες αρχές του Βερολίνου προωθούσαν εκείνο το διάστημα την πολιτική της «φιλικής» προσέγγισης. Επομένως όφειλαν να είχαν προσεγγίσει τους συνεταίρους τους, μέσω του «Συμφώνου των Τεσσάρων». Το «Σύμφωνο των Τεσσάρων» παραχωρούσε στη Βαρσοβία τον ρόλο του κομπάρσου και μια θέση στην ομάδα των απρόσωπων «τρίτων χωρών». Όπως ήταν φυσικό, οι ελπίδες για βοήθεια από πλευράς Γαλλίας κατέρρευσαν. Τον Απρίλιο του 1933, οι Πολωνοί πρότειναν στη γαλλική κυβέρνηση να εξετάσει το ενδεχόμενο της επιβολής αυστηρών κυρώσεων κατά της Γερμανίας, λόγω του επανεξοπλισμού της. Ωστόσο, οι εκκλήσεις τους δεν εισακούστηκαν. Ο Πιλσούντσκι άρχισε να σκέφτεται σε ποιον θα τον συνέφερε να στηριχτεί. Ο δικτάτορας της Πολωνίας είχε εντυπωσιαστεί από την καταστροφική που χαρακτήριζε το ύφος του Γερμανού ομολόγου του. Έλαβε υπόψιν του τις διαβεβαιώσεις του Χίτλερ ότι «η γερμανική κυβέρνηση σκοπεύει να ενεργεί αυστηρά στο πλαίσιο των υφιστάμενων Συνθηκών» και έδωσε το πράσινο φως για τη διεξαγωγή ενός παρατεταμένου διαλόγου με προσποιητή συναίνεση και ψεύτικους ασπασμούς. Για την αποστολή αυτή, ο Πιλσούντσκι επέλεξε τους ειδικούς εντεταλμένους του Υπουργείου Εξωτερικών, Γ. Μπεκ και Γ. Λίπσκι (πρέσβης στο Βερολίνο από τον Ιούλιο του 1933).

Η ΕΣΣΔ και οι ΗΠΑ εγκατέλειψαν τη ζοφερή ρητορική σχετικά με τις εξελίξεις του 1933-1934 και αποκατέστησαν τους διπλωματικούς δεσμούς τους. Στις 16 Νοεμβρίου, εξέφραζαν την ελπίδα ότι οι σχέσεις ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση και στις ΗΠΑ θα παρέμεναν ομαλές και φιλικές και ότι «από εδώ και στο εξής» θα κατόρθωναν «να συνεργαστούν προς αμοιβαίο όφελος και των δυο χωρών, αλλά και προς χάριν της προστασίας της παγκόσμιας ειρήνης». Είναι μεγάλη αλήθεια ότι τα περισσότερα δυστυχήματα σημειώνονται κατά τη μετάβαση από τα λόγια στις πράξεις. Και μάλιστα, από τα καλοπροαίρετα λόγια προς τις εποικοδομητικές πράξεις.

Οι σχέσεις ΕΣΣΔ-Γαλλίας

Η διάλυση της Μεγάλης Αντάντ, ως αποτέλεσμα της καταστρατήγησης των συμφερόντων της Γαλλίας από πλευράς των Βρετανών, η ψυχρότητα που εγκαταστάθηκε στις σχέσεις της με την Πολωνία και η ραγδαία εξέλιξη του γερμανικού εθνικισμού λειτούργησαν αφυπνιστικά για ορισμένους Γάλλους πολιτικούς. Στις 29

Νοεμβρίου του 1932, υπογράφηκε το Σύμφωνο μη επίθεσης ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση και στη Γαλλία. Η ανάγκη για ενίσχυση της ασφάλειας οδήγησε στην εξέταση των μοντέλων της από κοινού αντίδρασης στις πολεμικές προετοιμασίες της Γερμανίας. Τον Δεκέμβριο του 1933, η Μόσχα πρότεινε στη Γαλλία και την Πολωνία τη σύναψη μιας Συνθήκης περιφερειακού χαρακτήρα, η οποία αφορούσε στην αμοιβαία προστασία των εν λόγω χωρών από τη γερμανική επιθετικότητα. Το Βέλγιο, η Δημοκρατία της Τσεχοσλοβακίας, η Λιθουανία, η Λετονία, η Εσθονία και η Φινλανδία προσκλήθηκαν επίσης να προσχωρήσουν σε αυτήν. Πέρα από την «αμοιβαία προστασία» από τον γερμανικό επεκτατισμό, οι συμβαλλόμενες χώρες θα ήταν υποχρεωμένες να παρέχουν η μια στην άλλη διπλωματική, ηθική και, ει δυνατόν, οικονομική βοήθεια σε περίπτωση στρατιωτικής επίθεσης, η οποία, ωστόσο, δεν αναφέρεται ρητά στο κείμενο της συμφωνίας. Η ΕΣΣΔ και η Γαλλία συνέχισαν να προωθούν ενεργά την ιδέα ενός «Ανατολικού Συμφώνου» καθόλη τη διάρκεια του 1934. Σύμφωνα με το σκεπτικό του Λ. Μπαρτού, το «Σύμφωνο» έπρεπε να συμπεριλαμβάνει τη Σοβιετική Ένωση, τη Γερμανία, την Πολωνία, τη Λιθουανία, τη Λετονία, την Εσθονία, τη Φινλανδία και την Τσεχοσλοβακία. Η Γαλλία, που δε συμπεριλαμβανόταν στους άμεσους μετέχοντες του «Συμφώνου», θα ενεργούσε ως εγγυητής της εφαρμογής του. Η Μόσχα αποδέχτηκε την ιδέα του Μπαρτού. Με αμοιβαίες προσπάθειες, δημιουργήθηκε το προσχέδιο του «Συμφώνου Αλληλοβοήθειας» μεταξύ των οκτώ προαναφερθέντων κρατών, το οποίο προσαρτάτο στη γαλλο-σοβιετική Συνθήκη αλληλοβοήθειας, που επρόκειτο να συναφθεί την ίδια στιγμή.

Το Βερολίνο, επικαλούμενο τον «φόβο μπροστά στη σοβιετική επιθετικότητα» και με ισχυρισμούς ότι «το Σύμφωνο αποβλέπει στην περικύκλωση της Γερμανίας», αρνήθηκε κατηγορηματικά να προσχωρήσει στο σχέδιο. Η πολωνική ηγεσία ακολουθώντας το παράδειγμα των Γερμανών, απέρριψε και εκείνη το «Σύμφωνο». Το Λονδίνο είχε εκφράσει την αντίθεσή του πολύ νωρίτερα. Το κύριο λάθος των ανθρώπων, όπως εύστοχα είχε σημειώσει ο Κλαουζέβιτς, έγκειται στο γεγονός ότι φοβούνται περισσότερο τα παρόντα από τα μελλοντικά προβλήματα. Αυτή η παρατήρηση ταιριάζει απόλυτα στην περίπτωση των Πολωνών. Ο πρέσβης των ΗΠΑ, Γ. Μπούλιτ, έγραφε τον Ιούλιο του 1934 από τη Μόσχα στον γενικό γραμματέα, Κ. Χαλ, ότι η άρνηση του Πιλσούντσκι να συμμετάσχει στο «Ανατολικό Σύμφωνο» βασιζόταν στην πρόβλεψη ενός πολέμου μεταξύ της ΕΣΣΔ και της Ιαπωνίας: ο Στρατάρχης ήθελε να διατηρήσει την ελευθερία των κινήσεων στα ανατολικά, προκειμένου να «ανοικοδομήσει εκεί το περασμένο μεγαλείο της Πολωνίας».

Ο αγώνας κατά του «Ανατολικού Συμφώνου» έφερε πιο κοντά τη Βαρσοβία, το Βερολίνο και το Τόκιο. Ο Πιλσούντσκι και ο Χίτλερ εξύφαιναν συνωμοσίες για την προσάρτηση της Αυστρίας και τη διαίρεση της Δημοκρατίας της Τσεχοσλοβακίας και κυρίως για από κοινού στρατιωτικές ενέργειες εναντίον της ΕΣΣΔ, ενόψει των επικείμενων επιπλοκών που αναμένονταν να εξελιχθούν στην περιοχή της Άπω Ανατολής. Η Γερμανία και η Πολωνία, ως συμβαλλόμενες πλευρές, προσέδωσαν μια έντονα ρωσοφοβική απόχρωση στο περιεχόμενο των Πρακτικών της «Διακήρυξης Λίπσκι-Νέιρατ» (Lipsky-Neurath, Ιανουάριος του 1934), προς μεγάλη ικανοποίηση της Αγγλίας. Στις 27 Ιουλίου του 1934, οι Γερμανοί και οι Πολωνοί συμφώνησαν ότι με τη σύσταση του «Ανατολικού Συμφώνου» θα προχωρούσαν

με τη σειρά τους σε στρατιωτική συμμαχία με την Ιαπωνία, στην οποία θα προσπαθούσαν να συμπαράσourn την Ουγγαρία, τη Ρουμανία, τις χώρες της Βαλτικής και τη Φινλανδία.

Τα προμηνύματα ότι επίκειτο μια σύρραξη ανάμεσα στην Ιαπωνία και τη Σοβιετική Ένωση, η οποία θα ξεσπούσε το αργότερο την άνοιξη του 1935, είχαν θολώσει τα μάτια των Πολωνών. Οι Πολωνοί φαντασιώνονταν, όπως έγραφε ο Φ. Μάρεκ, Αυστριακός πρέσβης στην Πράγα, ότι «με την ενεργό συμμετοχή της Ιαπωνίας και με τη σχετική κατά το δυνατόν συμμετοχή της Γερμανίας, η Ουκρανία θα αποκοβόταν από τη Ρωσία». Τηρώντας τους τύπους του αμοιβαίου πολιτικού φλερτ, η Βαρσοβία και το Τόκιο είχαν αναπτύξει ενεργό στρατιωτική-τεχνολογική συνεργασία, ενώ παράλληλα συντόνιζαν τις δραστηριότητες των κατασκοπειών τους, καθώς και άλλων μυστικών υπηρεσιών (Μοροζοβ 2016: 138-144).

Η σοβιετική πρόταση (Μάιος του 1934) για μετασχηματισμό της «Διάσκεψης για τη μείωση και τον περιορισμό των εξοπλισμών» σε μόνιμη «Ειρηνευτική Διάσκεψη», εξουσιοδοτημένη με την αρμοδιότητα να παρέχει στα κράτη που απειλούνταν «έγκαιρη και εφικτή βοήθεια», είχε παρόμοια μοίρα με αυτήν του «Ανατολικού Συμφώνου». Η Γαλλία και ορισμένες μικρότερες χώρες εξεδήλωσαν για αυτή την πρωτοβουλία ενδιαφέρον, το οποίο όμως δε διήρκησε πολύ. Η Μεγάλη Βρετανία αντιτάχθηκε πλήρως στην ιδέα αυτή. Όσο για την Ουάσινγκτον, ο υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ, Κ. Χαλ, είχε δηλώσει στον Σοβιετικό εκπρόσωπο ότι δεν μπορούσε να ταχθεί «υπέρ» ή «κατά» του σχεδίου, λόγω των γενικών επιφυλάξεων της Ουάσινγκτον σχετικά με την ένταξή της σε οποιονδήποτε Διεθνή Οργανισμό.

Η δολοφονία του Λ. Μπαρτού (9 Οκτωβρίου 1934) εξασθένησε το συνδετικό νήμα που είχε αρχίσει να ξετυλίγεται στις επαφές ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση και τη Γαλλία, και το οποίο υποσχόταν θετική πρόοδο στην κατεύθυνση της ευρωπαϊκής ασφάλειας. Ο νέος υπουργός Εξωτερικών, Π. Λαβάλ, επιδείκνυε με κάθε τρόπο ότι «υιοθετούσε» την πολιτική γραμμή του Μπαρτού. Στις 5 Δεκεμβρίου του 1934, υπέγραψε μάλιστα μια συμφωνία, που δέσμευε τη Γαλλία και την ΕΣΣΔ να μην αρχίσουν διαπραγματεύσεις με κυβερνήσεις που καλούνται να συμμετάσχουν στο «Ανατολικό Σύμφωνο», και ειδικά με όσες δεν είχαν ακόμη εκφράσει την ετοιμότητά τους να ενταχθούν σε αυτό, έτσι ώστε να μην εμποδισθεί η προετοιμασία του «Ανατολικού Περιφερειακού Συμφώνου» ή οι συσχετιζόμενες με αυτό συμφωνίες. Κατά αυτόν τον τρόπο εκφραζόταν η προθυμία για «συμβολή στην ενίσχυση του πνεύματος της αμοιβαίας εμπιστοσύνης στις σχέσεις» ανάμεσα στο Παρίσι και στη Μόσχα. Μια βδομάδα αργότερα, η Τσεχοσλοβακία προσχώρησε στη συμφωνία. Η προοπτική για τη σύναψη των Συμφώνων Αλληλοβοήθειας ανάμεσα στη Γαλλία και τη Σοβιετική Ένωση και ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση και στην Τσεχοσλοβακία είχε αρχίσει να διαγράφεται.

Στην προώθηση της ιδέας της συλλογικής ασφάλειας στην Ευρώπη συνέβαλε η ένταξη της ΕΣΣΔ στην Κοινωνία των Εθνών (Σεπτέμβριος 1934). Ήταν πλέον πιο δύσκολο για τους ρωσοφοβικούς να πνίξουν τη φωνή της Μόσχας, η οποία απέκτησε το καθεστώς μόνιμου μέλους στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών. Πράγματι, στις 2 Μαΐου του 1935, υπεγράφη το γαλλο-σοβιετικό «Σύμφωνο Αλληλοβοήθειας». Τα δυο μέρη δεσμεύονταν να παρέχουν αμοιβαία βοήθεια και στήριξη σε

περίπτωση επίθεσης από «κάποιο ευρωπαϊκό κράτος», που θα επιβουλευόταν την εδαφική τους ακεραιότητα και την κατοχυρωμένη πολιτική τους ανεξαρτησία. Το «Σύμφωνο Αλληλοβοήθειας», που υπογράφηκε δυο βδομάδες αργότερα ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση και την Τσεχοσλοβακία, είχε συνταχθεί σύμφωνα με το ίδιο πνεύμα. Ο υπουργός Εξωτερικών Υποθέσεων της Δημοκρατίας της Τσεχοσλοβακίας, Ε. Μπένες, έθεσε ως προϋπόθεση για την εφαρμογή των δεσμεύσεων σχετικά με την παροχή αμοιβαίας βοήθειας: την ετοιμότητα της Γαλλίας να υπερασπιστεί το θύμα που θα υφίστατο την ξένη επιθετικότητα.

Στα χρόνια που ακολούθησαν, αποδείχθηκε ότι η αποτελεσματικότητα των διεθνών συνθηκών δεν καθορίζεται από την αρτιότητα των διατυπώσεών τους, αλλά από την ετοιμότητα των υπογραφόντων μερών να τηρήσουν τους όρους τους. Για τον Λαβάλ, οι συνθήκες με την ΕΣΣΔ και την Τσεχοσλοβακία δεν είχαν πρακτικό χαρακτήρα, αλλά αποτελούσαν μέσο άσκησης πιέσεων στη Γερμανία. «Θα έχουμε περισσότερα πλεονεκτήματα στις διαπραγματεύσεις μας με το Βερολίνο και θα αποτρέψουμε τη σοβιετο-γερμανική προσέγγιση», έτσι απέδωσε ο Γάλλος υπουργός Μπεκού το νόημα των Συμφωνιών που είχαν επιτευχθεί. Ο Λαβάλ υπονόμει τη σύναψη ενός Στρατιωτικού Συμφώνου, χωρίς την ύπαρξη του οποίου οι συνθήκες περί αμοιβαίας συνδρομής δε θα μπορούσαν να έχουν στην πράξη ουσιαστικά αποτελέσματα. Στο μεταξύ, το «δυτικό μέτωπο» άρχισε να παρουσιάζει κινητικότητα.

Ο πυροκροτητής του επεκτατισμού: Το δημοψήφισμα του Σάαρ, οι διεθνείς επιπτώσεις και η αποικιοκρατική εξάπλωση

Στις 13 Ιανουαρίου του 1935, οι κάτοικοι του Σάαρ τάχθηκαν υπέρ της προσάρτησής του στη Γερμανία. Την παραμονή του δημοψηφίσματος ο Λαβάλ είχε δηλώσει δημόσια ότι «η Γαλλία δεν είχε προτιμήσεις σχετικά με το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας». Η Μεγάλη Βρετανία και η Ιταλία έκλιναν υπέρ της Γερμανίας. Και όπως ήταν αναμενόμενο, το προηγούμενο του Σάαρ ενίσχυσε τις επεκτατικές προθέσεις των Ναζί. Έτσι, για παράδειγμα, η «Völkischer Beobachter» ζήτησε τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος και στο Μέμελ, το οποίο ονόμασε «Ανατολικό Σάαρλαντ». Οι «δημοκρατικές» χώρες έκλιναν με πείσμα τα μάτια τους στη διαφαινόμενη σχέση ανάμεσα στην αντίληψη των Ναζί περί «ζωτικού χώρου» και στον προκλητικό μιλιταρισμό της Γερμανίας. Στις αρχές του 1935, ο τακτικός στρατός της αριθμούσε ήδη 480 χιλιάδες άνδρες (έναντι των 100 χιλιάδων που προέβλεπε η Συνθήκη των Βερσαλλιών). Οι προειδοποιήσεις των Σοβιετικών δεν έφεραν κάποιο αποτέλεσμα: τον Φεβρουάριο του 1935, οι Άγγλοι και οι Γάλλοι ανακοίνωσαν στο Βερολίνο – με ένα ύφος αυστηρότητας που τροποποιείτο σταδιακά – τη διάθεσή τους να άρουν τους όρους της Συνθήκης των Βερσαλλιών που ήταν σχετικοί με τους στρατιωτικούς περιορισμούς.

Στις 16 Μαρτίου το γερμανικό υπουργείο Εξωτερικών διαβίβασε στους πρεσβευτές της Αγγλίας, της Γαλλίας, της Πολωνίας και της Ιταλίας το κείμενο του «Νόμου για την ανασυγκρότηση των δυνάμεων Εθνικής Ασφαλείας». Καθιερώθηκε η γενική στρατιωτική θητεία, ενώ τα 12 σώματα και τα 36 τμήματα που προβλεπό-

ταν να συγκροτηθούν ανακηρύχθηκαν σε «ειρηνευτική στρατιωτική δύναμη». Στο σημείο αυτό, το θράσος των Ναζί συγκλόνισε και αυτόν ακόμη τον ίδιο τον Λαβάλ, ο οποίος έδειξε αρκετό θάρρος υποβάλλοντας πρόταση στην Κοινωνία των Εθνών για συλλογική διαμαρτυρία. Αργότερα, τον Απρίλιο, θα διαπιστώσουμε ότι οι προσπάθειες της Αγγλίας να παρεμποδίσει την υιοθέτηση αντιναζιστικών ψηφισμάτων απέβησαν κι αυτές άκαρπες. Το Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών ερμήνευσε τον γερμανικό νόμο της 16ης Μαρτίου ως παραβίαση των ισχυόντων κανονισμών. Απαντώντας, το Βερολίνο δήλωσε ότι η Κοινωνία των Εθνών δεν έχει το δικαίωμα να ενεργεί ως «κριτής των γερμανικών υποθέσεων». Το Υπουργείο Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας προχώρησε σε μια ελαφρά επίπληξη σχετικά με την έλλειψη διπλωματικότητας από τη γερμανική πλευρά και προσφέρθηκε να παίξει διαμεσολαβητικό ρόλο. Τα συντηρητικά μέσα ενημέρωσης στη Βρετανία διατύπωσαν αρκετά ξεκάθαρα την επίσημη πολιτική της Γηραιάς Αλβιώνος: «Δε θα πρέπει να λαμβάνονται καταναγκαστικά μέτρα εναντίον της Γερμανίας. Το Λοκάρνο υπήρξε ένα λάθος και το ανατολικό Λοκάρνο ένα ακόμα λάθος μεγαλύτερων διαστάσεων».

Στις συζητήσεις του με τον Σάιμον (στις 24-26 Μαρτίου του 1935), ο Χίτλερ προσπαθούσε να πείσει τον προσκεκλημένο του ότι μόνο ο Εθνικοσοσιαλισμός θα μπορούσε «να προστατεύσει τόσο τη Γερμανία όσο και ολόκληρη την Ευρώπη από τη χειρότερη (τη μπολσεβίκικη) καταστροφή». Αυτό όμως θα μπορούσε να γίνει, συνέχιζε να πιέζει ο Φύρερ, μονάχα αν επανεξοπλιζόταν η Γερμανία. Κρίνοντας από τις συνομιλίες, όπως έχουν καταγραφεί στα αρχεία, δε διατυπώθηκαν κάποιες αντιρρήσεις από πλευράς του Σάιμον. Στις 21 Μαΐου του 1935, ο Χίτλερ παρουσίασε στην παγκόσμια κοινότητα μια ακριβέστερη εκδοχή του «προγράμματος». Απορρίπτοντας συνολικά τα Σύμφωνα Αλληλοβοήθειας, και ειδικότερα τη σοβιετική-γαλλική Συνθήκη, εξέφρασε την προθυμία του να συνάψει διμερή σύμφωνα μη επίθεσης με όλες τις γειτονικές χώρες της Γερμανίας, πλην της Λιθουανίας. Επιπλέον, κατήγγειλε τις άλλες χώρες ότι ήταν εκείνες που παραβίαζαν τη Συνθήκη των Βερσαλλιών και πρότεινε την έννοια του «ηθικού αφοπλισμού» ως βάση επίλυσης των διαφορών σχετικά με το καθεστώς των γερμανικών πληθυσμών εκτός Γερμανίας. Η Γερμανία, προκειμένου να επιδείξει πνεύμα συμμόρφωσης στην εξωτερική της πολιτική, δημοσίευσε τον «Νόμο περί Γενικής Επιστράτευσης». Μέσα σε ένα χρόνο η δύναμη των Ενόπλων Δυνάμεων του Ράιχ ανήλθε στις 700 χιλιάδες άνδρες, των αρμάτων μάχης και των αεροσκαφών στις 3.000 και στις 2.000 αντίστοιχα και του πυροβολικού σε 3.500 κανόνια.

Ο Στάνλεϋ Μπάλντουϊν που διαδέχτηκε τον ΜακΝτόναλντ (MacDonald) στη θέση του πρωθυπουργού της Μεγάλης Βρετανίας σε συνεργασία με τον Χορ, που παρέλαβε από τον Σάιμον το Υπουργείο Εξωτερικών, έριξαν κι άλλο λάδι στη φωτιά, προκειμένου να «κατευνάσουν» τον Χίτλερ. Στις 18 Ιουνίου του 1935, υπογράφηκε η αγγλο-γερμανική Ναυτική Σύμβαση, η οποία νομιμοποιούσε την έξοδο των Ναζί στη θάλασσα. Η ισχύς του γερμανικού πολεμικού ναυτικού θα αντιστοιχούσε πλέον στο 35% της συνολικής βρετανικής ναυτικής δύναμης, ενώ όσον αφορά στα υποβρύχια, η αντιστοιχία θα έφθανε στο 45%. Επιπλέον, παραχωρούνταν στη Γερμανία ο πλήρης έλεγχος της Βαλτικής Θάλασσας, ενώ ως προς τη σύστασή του, το ναυτικό του Τρίτου Ράιχ είχε ουσιαστικά εξισωθεί με τον γαλλικό στόλο. Όμως, εξίσου σημαντικό είναι και το ακόλουθο: το Βερολίνο, μέχρι τα μέσα του 1935, μο-

νοπωλούσε τον αγώνα των εξοπλισμών, υποβοηθούμενο σε αυτό ακόμη και από το Λονδίνο. Είχε δοθεί πλέον το κατάλληλο τέμπο για την κατάρρευση του δημιουργήματος των Βερσαλλιών. Οι Βρετανοί συντηρητικοί και οι Γερμανοί ναζιστές ωθούσαν από κοινού τον κόσμο στο χείλος της καταστροφής.

Ο Μουσολίνι δεν ήθελε να υστερεί από τον Γερμανό συνάδελφό του. Είχε ήδη εξασφαλίσει την έγκριση των Παρισίων και του Λονδίνου, καθώς και την ανοχή της Ουάσινγκτον, όταν σχεδίαζε την κατάληψη της Αιθιοπίας (Αβησσυνίας). Η φάση έναρξης της επιχείρησης θύμιζε το ιαπωνικό σχέδιο «αξιοποίησης» των κινέζικων εδαφών. Τον Δεκέμβριο του 1934, οι Ιταλοί επιτέθηκαν σε μια ομάδα Αιθιόπων στην όαση Ουάλ Κουάλ (Oual-Oual), που βρισκόταν στα ενδότερα της χώρας, και άρχισαν να συγκεντρώνουν στρατεύματα κατά μήκος των συνόρων της. Η κυβέρνηση της Αντίς Αμπέμπα κάλεσε την Κοινωνία των Εθνών να λάβει μέτρα, ικανά να αποσοβήσουν την επιθετικότητα. Η Κοινωνία των Εθνών συγκρότησε την «επιτροπή των πέντε» και στη συνέχεια την «επιτροπή των δεκαοκτώ». Για άλλη μια φορά, η Κοινωνία των Εθνών αποδείχτηκε ανίκανη να προχωρήσει πέρα από τη λήψη εικονικών κυρώσεων. Η υιοθέτηση περιοριστικών όρων που αφορούσαν στην προμήθεια στρατιωτικού υλικού δεν έπληξε την Ιταλία, η οποία είχε υπερεπάρκεια οπλισμού. Η Αιθιοπία ήταν εκείνη που επλήγη. Η αχίλλειος πτέρνα των Ιταλών ήταν η εξάρτησή τους από τις εισαγωγές πετρελαίου. Ωστόσο, μονάχα 10 χώρες, μεταξύ των οποίων η ΕΣΣΔ, η Ρουμανία, το Ιράκ και η Ολλανδία, εξέφρασαν την ετοιμότητά τους να «κλείσουν τους κρουνοί» των πετρελαιοπηγών τους για τους Ιταλούς. Το επίσημο Λονδίνο έκανε τα πάντα προκειμένου να παρατείνει την εξέταση του ζητήματος των «πετρελαϊκών κυρώσεων», ενώ το ίδιο διάστημα οι βρετανικές και οι αμερικανικές εταιρείες πετρελαίου αύξιναν τις εξαγωγές τους προς την Ιταλία.

Σε γενικές γραμμές, αναπαραγόταν η ιστορία με τις επιτροπές που κωλυσιεργούσαν στην περίπτωση της Μαντζουρίας. Με ελάχιστες διαφορές, ήδη από τον Αύγουστο του 1934, η Ουάσινγκτον διέθετε –λόγω της επιτυχούς λειτουργίας της αντικατασκοπείας της– στοιχεία που αφορούσαν στις προετοιμασίες της Ιταλίας να καταλάβει την Αιθιοπία. Τον Δεκέμβριο, ο υπουργός Εξωτερικών, Κ. Χαλ, έδωσε εντολή στον Αμερικανό διαπιστευμένο στις υποθέσεις της Αντίς Αμπέμπα, να αποφύγει οποιαδήποτε ενέργεια που θα ενθάρρυνε την κυβέρνηση της Αιθιοπίας να απευθύνει προς τις Ηνωμένες Πολιτείες έκκληση για διαμεσολάβηση. Τον Αύγουστο του 1935, εν αναμονή ανησυχητικών εξελίξεων στην Ευρώπη, στην Ασία και στην Αφρική, το Κογκρέσο ενέκρινε το λεγόμενο «Νομοσχέδιο Περί Ουδετερότητας». Με εντολή του Ρούσβελτ, ο «νόμος» τέθηκε ουσιαστικά σε ισχύ την παραμονή της κλιμάκωσης των πολεμικών επιχειρήσεων των Ιταλών εναντίον της Αιθιοπίας. Με τον τρόπο αυτό, η Ουάσινγκτον απαλλασσόταν εκ των προτέρων από την πολιτική και ηθική υποχρέωση να συμμετάσχει στις αντι-ιταλικές κυρώσεις και στα διαβήματα, τα οποία σύντομα θα επακολουθούσαν ή να εκφράσει με οποιονδήποτε άλλον τρόπο την αλληλεγγύη της απέναντι στο θύμα της ιταλικής επιθετικότητας.

Οι Ιάπωνες είχαν πολλά να διδαχθούν από την εκστρατεία της Ιταλίας κατά της Αιθιοπίας. Τα φασιστικά στρατεύματα έκαναν ευρεία χρήση δηλητηριωδών χημικών αερίων για να καταστείλουν την αντίσταση που συνάντησαν με την ει-

σβολή τους. Ωστόσο, οι «δημοκρατικές» χώρες παρακολουθούσαν απαθείς. Έτσι, λοιπόν, το Τόκιο αναρωτήθηκε: «Γιατί να μην καταφύγουμε στη χρήση χημικών αερίων και στην Κίνα, προκειμένου να επιστεύσουμε την ολοκλήρωση της εκστρατείας;». Κι αφού το σκέφτηκε λίγο, κατέφυγε, πάνω από 530 φορές, στη χρήση αυτού του απάνθρωπου όπλου, ενώ στη συνέχεια «πειραματίστηκε» καταφεύγοντας σε βακτηριολογικό πόλεμο. Καθώς, όμως, οι «εκστρατείες», οι «αποστολές», τα «συμβάντα» εκλαμβάνονταν ως οτιδήποτε άλλο εκτός από πόλεμο, οι συμβάσεις της Χάγης και της Γενεύης δεν είχαν καμιά ισχύ επ' αυτών. «Δεν υπάρχουν κανόνες», και αυτό σημαίνει, ότι «τίποτα δεν απαγορεύεται». Επομένως, με αυτή τη λογική, ουδέποτε έγινε χρήση χημικών και βιολογικών όπλων κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Τα στοιχεία που προκύπτουν από τη μελέτη των αρχείων και αναφέρονται στις απώλειες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, συνθέτουν μια τραγική εικόνα. Μέχρι την 1η Σεπτεμβρίου του 1939, ημερομηνία η οποία αναγνωρίστηκε, με πρωτοβουλία των «δημοκρατικών» χωρών, ως η ημερομηνία έναρξης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η ιαπωνική επιθετικότητα είχε στοιχίσει στην Κίνα 20 εκατομμύρια νεκρούς περίπου. Συνολικά, η «εκστρατεία» του Τόκιο στοίχισε στον κινέζικο λαό 30-35 εκατομμύρια ζωές. Ο αριθμός των θυμάτων της ιταλικής επιθετικότητας εναντίον της Αιθιοπίας εκτιμάται κατά προσέγγιση στις 500-600 χιλιάδες άτομα. Η ανταρσία του Φράνκο και η ιταλο-γερμανική εισβολή που οργάνωσαν η Ρώμη και το Βερολίνο οδήγησαν στον θάνατο, περίπου, 1,5 εκατομμυρίων Ισπανών. Ωστόσο, αυτά τα εγκλήματα καταγράφονται ως «ανεπαίσθητα» ιστορικά γεγονότα στα ιστορικά χρονικά της Δύσης – εάν και όταν, γενικώς, καταγράφονται. Το γεγονός ότι εκατομμύρια άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους πέρασε απαρατήρητο, όπως και το ότι κράτη ολόκληρα εξαφανίστηκαν, με τον ίδιο τρόπο, από τον πολιτικό χάρτη: η Αυστρο-Ουγγαρία, η Αβησσυνία, η Τσεχοσλοβακία, η Αλβανία. Οι απολογητές της «κατευναστικής» πολιτικής διαβεβαιώνουν την κοινή γνώμη ότι «πρόκειται για ατυχείς περιστασιακές συμπτώσεις», όταν είναι αναγκασμένοι να εξηγήσουν σε όσους αναζητούν διακαώς να μάθουν την αλήθεια για τα αίτια που προκάλεσαν αυτή την παγκόσμια καταστροφή. Η πολιτική του «κατευνασμού» χρησιμοποίησε πολλά πρόσωπα. Μπορούσε να υλοποιηθεί με τη μορφή της επιβολής της ειρήνης με άδικους όρους, με την πρακτική των παραχωρήσεων στον επιτιθέμενο ή –στα πλαίσια ενός μνημιώδους κυνικού σεναρίου– αναπροσανατολίζοντας τους συνεργούς ή ακόμα και τους αντιπάλους τους, προκειμένου να τους στρέψουν εναντίον αυτών που θεωρούν ως εχθρικές χώρες. Η τελευταία αυτή εκδοχή βασίζεται στην ιδέα ότι ο «εχθρός του εχθρού» είναι ένας φίλος. Η διάθεση που επικρατούσε στη διεθνή πολιτική στα μέσα της δεκαετίας του 1930 ήταν ξεκάθαρη: οι έννοιες της αδιαίρετης κοινής ασφάλειας και των συλλογικών προσπαθειών που καταβάλλονταν για να επιτευχθεί, έμπαιναν στο περιθώριο της πολιτικής πραγματικότητας όταν έρχονταν σε σύγκρουση με τα κοινωνικοοικονομικά δόγματα και τις ιμπεριαλιστικές φιλοδοξίες των «δημοκρατικών» καθεστώτων. Οι περιφερειακές συγκρούσεις και οι τοπικές εντάσεις συνέβαλαν στη δημιουργία μιας παγκόσμιας καταστροφής.

Είναι τότε ακριβώς που η στρατιωτική ελίτ στο εσωτερικό της Γερμανίας υιοθέτησε τις ηγεμονικές φιλοδοξίες των Ναζί και ορκίστηκε υποταγή στον Χίτ-

λερ. Τότε ήταν που ξεκίνησε η στρατιωτικοποίηση της οικονομίας, της επιστήμης, της εκπαίδευσης και των μέσων ενημέρωσης της χώρας, ενώ ταυτόχρονα η εξωτερική πολιτική της έμπαινε στις ράγες του πολέμου. Ο υφυπουργός Εξωτερικών Υποθέσεων της Γερμανίας, Μπύλοβ, μαζί με άλλους ομοϊδεάτες του προσπάθησε να αποτρέψει την προσαρμογή της «πορείας προς Ανατολάς», που επιβαλλόταν από τις νεότερες τάσεις. «Δυστυχώς», όπως σημείωνε ο καθηγητής Φλαϊσχάουερ, «με τον θάνατο του Μπύλοβ και με την άφιξη του Ρίμπεντροπ στη Βίλχελμστράσε, ο αγώνας αυτός έληξε πρόωρα. Το 1936, ανήμερα της Αγίας Τριάδας, μαζί με τον Μπύλοβ απεβίωσε και το παλαιό, άρτιο Υπουργείο Εξωτερικών Υποθέσεων» (Fleischhauer 1990: 23). Τον Μάρτιο του 1936, ο Χίτλερ ακύρωσε τις συμφωνίες του Λοκάρνο και διέταξε τα «γερμανικά στρατεύματα» να εισβάλουν στην αποστρατιωτικοποιημένη περιοχή του Ρήνου. Τα στρατεύματα αυτά αριθμούσαν μόλις 30 χιλιάδες άνδρες, εκ των οποίων μόνο τρία τάγματα διέσχισαν τον Ρήνο, για να μεταβούν στη συνέχεια στο Αάχεν, στο Τριρ και στο Σάαρμπρούκεν. Επί 48 ώρες, η ναζιστική ηγεσία αγωνιούσε κυριολεκτικά: η αποδοχή τετελεσμένων φαινόταν απίθανο να γίνει αποδεκτή από τις «δημοκρατίες». «Η Ευρώπη παρακολουθούσε. Δεν αντιδρούσε κανένας», όπως αναφέρεται στο μνημειώδες έργο (Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg: 603, τόμος 1).

Υπήρχαν υπεραρκετοί λόγοι για να ξεκινήσει κανείς να προβληματίζεται και να βγάζει τα συμπεράσματά του. Η επιχειρηματολογία για την αποχώρηση της Γερμανίας από τη Συνθήκη του Λοκάρνο δεν μπορούσε παρά να προκαλέσει ανησυχία: έχοντας συνάψει το Σύμφωνο Αλληλοβοήθειας με την ΕΣΣΔ, η Γαλλία είχε διαπράξει μια εχθρική ενέργεια ως προς τη Γερμανία. Μεταφρασμένη στη γλώσσα των πολιτικών κινήσεων, η παραπάνω ενέργεια σήμαινε ότι η απάντηση της Γερμανίας στις προσπάθειες διατήρησης του status quo στην Ανατολή θα ήταν να δοκιμάσει να παραβιάσει εκείνη το status quo στη Δύση.

Τον Οκτώβριο του 1936, το Βερολίνο και η Ρώμη υπέγραψαν ένα μυστικό πρωτόκολλο για την αλληλεπίδραση των δύο χωρών. Έναν μήνα αργότερα, η Γερμανία και η Ιαπωνία συνήψαν το Σύμφωνο κατά της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Σε μυστικό παράρτημά του, η Σοβιετική Ένωση καθορίστηκε ως στόχος των επιθετικών προθέσεων και των δύο χωρών. Σε περίπτωση πολέμου ή πολεμικής απειλής ανάμεσα στη χώρα των Σοβιέτ και σε ένα από τα συμβαλλόμενα μέρη, η άλλη πλευρά υποχρεούταν «να μη λάβει κανένα μέτρο, η εφαρμογή του οποίου θα μπορούσε να διευκολύνει την πλευρά της ΕΣΣΔ». Επιπλέον, είχε οριστεί ότι η Γερμανία και η Ιαπωνία δε θα σύναπταν κανενός είδους συνθήκη με τη Μόσχα που θα εναντιωνόταν στο πνεύμα του Συμφώνου. Τον Νοέμβριο του 1937, στο Σύμφωνο αυτό, προσχώρησαν η Ιταλία και η Ουγγαρία, το 1939 η Ισπανία του Φράνκο και η Μαντζουρία, ενώ το 1941 η Βουλγαρία, η Φινλανδία, η Ρουμανία, η Δανία, η Σλοβακία και η Κροατία. Το «Χαλύβδινο Σύμφωνο» (1939) και το «Τριπλό Σύμφωνο» (1940) ολοκλήρωσαν τη διαμόρφωση του μπλοκ των χωρών που θα περνούσαν στην επίθεση κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Ο Βρετανός πρωθυπουργός, Σ. Μπάλντουϊν, το 1936 παραδεχόταν ότι σε περίπτωση ένοπλης σύγκρουσης η Αγγλία «θα μπορούσε να συντρίψει τη Γερμανία με τη βοήθεια της Ρωσίας, όμως κάτι τέτοιο προφανώς θα είχε ως αποτέλεσμα τη “μπολσεβικοποίηση” της Γερμανίας». Προτίμησε, λοιπόν, να εμείνει στην πολιτική

γραμμή που ξεκινούσε από το σκεπτικό ότι «η ανάγκη για επέκταση θα ωθήσει τη Γερμανία προς Ανατολάς, καθώς αυτός θα είναι ο μόνος ανοιχτός για αυτήν χώρος, και όσο στη Ρωσία επικρατεί το καθεστώς των Μπολσεβίκων, αυτή η επέκταση δεν μπορεί να περιοριστεί μονάχα σε μορφές ειρηνικής διείσδυσης» (υπόμνημα του Υπουργείου Εξωτερικών Υποθέσεων της Αγγλίας, 02.17.1935). Και για να προκαλέσει την πραγματοποίηση αυτού του σεναρίου, η Μεγάλη Βρετανία προσέφερε αφειδώς επαίνους στον Χίτλερ και μοίραζε απλόχερα συμβουλές στους Γερμανούς για τον καλύτερο τρόπο εξασφάλισης του απαραίτητου γι' αυτούς «ζωτικού χώρου». Κατά τη διάρκεια της επίσκεψής του στο Βερολίνο (Νοέμβριος 1937), ο Βρετανός υπουργός Εξωτερικών, Λόρδος Χάλιφαξ, ευχαρίστησε τον Φύρερ για το «σπουδαίο έργο» του, καθώς ο Χίτλερ «έχοντας συντρίψει τον κομμουνισμό στη χώρα του, του έκλεισε τον δρόμο προς τη δυτική Ευρώπη». Έτσι, η Γερμανία είχε κερδίσει το δικαίωμα να θεωρείται ο «προμαχώνας της Δύσης κατά του Μπολσεβικισμού». Η βάση της αμοιβαίας κατανόησης μεταξύ των δυο κρατών, από την οποία δε θα πρέπει να απουσιάζει και η Γαλλία με την Ιταλία, είχε πλέον τεθεί. «Οι Κύριοι του οίκου», τόνιζε ο Χάλιφαξ, «θα πρέπει να είναι οι τέσσερις αυτές δυνάμεις – και μόνο αυτές».

Ο Χίτλερ εξαρτούσε την «αμοιβαία κατανόηση», μεταξύ άλλων, και από την ακύρωση των Συμφώνων αλληλοβοήθειας με την ΕΣΣΔ από την πλευρά της Γαλλίας και της Τσεχοσλοβακίας, επειδή περιέπλεκαν την κατάσταση στην Ευρώπη και εμπόδιζαν το κυνήγι των εξοπλισμών. Οι Βρετανοί ένιωθαν πανευτυχείς όταν ηχούσε στ' αυτιά τους ότι «μόνο μια χώρα –η Σοβιετική Ρωσία– θα μπορούσε να επωφεληθεί από μια γενικευμένη σύρραξη». Παίρνοντας τη σκυτάλη, ο Χάλιφαξ δήλωνε:

Το Λονδίνο αντιμετωπίζει ευθέως την ανάγκη αναπροσαρμογής του στα νέα δεδομένα και διόρθωσης των προηγούμενων λαθών, καθώς και την επιτακτικότερη από ποτέ άλλοτε, ανάγκη της αλλαγής ορισμένων στοιχείων της υπάρχουσας πραγματικότητας. [...] Η ειρήνη, δεν είναι στατική, και δεν μπορούμε να αποκλείσουμε τις όποιες πιθανές μεταβολές υπό τις επικρατούσες συνθήκες.

Παραβιάζοντας τη βρετανική παράδοση, ο Χάλιφαξ δεν άφησε τον συνομιλητή του σε σύγχυση μέσω ασαφών υποθέσεων και συνέχισε: «Αργά ή γρήγορα» θα πραγματοποιηθούν κάποιες ανακατατάξεις στην ευρωπαϊκή τάξη πραγμάτων, τις οποίες επιδιώκει εδώ και καιρό η Γερμανία, και συγκεκριμένα «σε ζητήματα που αφορούν στο Ντάνζιγκ, την Αυστρία και την Τσεχοσλοβακία». Το μόνο πράγμα που ανησυχούσε την Αγγλία ήταν το ότι θα έπρεπε «οι ανακατατάξεις αυτές να επέλθουν μέσω μιας ειρηνικής εξέλιξης».

Έτσι, προέκυπτε αβίαστα το συμπέρασμα ότι καλό είναι να υφαρπάξεις πρώτα αυτό που σου χαρίζεται. Με την ανάκαμψη της ισχύος, θα παρουσιαστούν καινούριες δυνατότητες για να υφαρπαχθούν και τα υπόλοιπα. Ο Χίτλερ δεν έτρεφε αυταπάτες και γνώριζε ότι η στρατηγική των αστραπιαίων ενεργειών που εφάρμοζε, η οποία και απαιτούσε τη μέγιστη δυνατή ενεργοποίηση, δεν άφηνε περιθώρια για λάθη. Μια αποτυχία στην αρχή της επιχείρησης θα μπορούσε να σημάνει

την αρχή του τέλους. Στις 5 Νοεμβρίου του 1937, ο Χίτλερ συγκάλεσε σύσκεψη με τη συμμετοχή του Γκέρινγκ, του υπουργού Πολέμου, Μπλόμπεργκ, του υπουργού Εξωτερικών Υποθέσεων, Νόιρατ, και των αρχηγών των Ενόπλων Δυνάμεων. Εάν τότε, στο υπόμνημά του για το «τετραετές σχέδιο» (Αύγουστος 1936), ο Χίτλερ απαιτούσε να προετοιμάζεται η Γερμανία για πόλεμο με οποιονδήποτε αντίπαλο ως το 1940, αυτή τη φορά η αποστολή οριζόταν ως εξής: το «πρόβλημα του γερμανικού ζωτικού χώρου» έπρεπε να επιλυθεί μέχρι το 1943-1945. Η Αυστρία και η Τσεχοσλοβακία δεν ήταν παρά μόνον η αρχή, και ένας τρόπος βολιδοσκοπήσης σχετικά με το πώς θα συμμορφωνόταν η Μεγάλη Βρετανία στα νέα δεδομένα, καθώς και του βαθμού ενδιαφέροντος που θα επιδείκνυαν οι «δημοκρατικές» χώρες, όσον αφορά στην εγκαθίδρυση μιας παγκόσμιας συμμαχίας κατά της ΕΣΣΔ.

Η κρίση του Μονάχου (1938) και οι διπλωματικές διεργασίες μεταξύ Δύσης και ΕΣΣΔ (1939)

Στις 12 Μαρτίου του 1938 η Γερμανία προχώρησε στην προσάρτηση της Αυστρίας. Δυο μέρες νωρίτερα, ο Γ. Ουίλσον, ο κορυφαίος σύμβουλος του Ν. Τσάμπερλεϊν, είχε ενημερώσει το Βερολίνο ότι η κατάληξη του αυστριακού ζητήματος δε θα εμπόδιζε το Λονδίνο να «συνεχίσει την πορεία του προς την επίτευξη μιας συμφωνίας με τη Γερμανία και την Ιταλία». Τα συμφέροντα της ΕΣΣΔ, όπως παρατήρησε ο Βρετανός πολιτικός, θα μπορούσαν να παραβλεφθούν: «Μια ωραία μέρα, το σύστημα που επικρατεί εκεί, θα πρέπει να καταρρεύσει». Έτσι, οι Βρετανοί αποθάρρυναν τη στιγμιαία παρόρμηση των Γάλλων να υπερασπιστούν την Αυστρία. Απευθυνόμενος στη Βουλή των Κοινοτήτων, ο Τσάμπερλεϊν «επέπληξε αυστηρά» εκείνους των οποίων οι ρητορείες περί χρήσης βίας έθεταν εμπόδια στη διπλωματία. Η Κυβέρνηση της Αυτής Μεγαλειότητας δεν ήταν διατεθειμένη να αναλάβει καμία δέσμευση που να αφορούσε σε μια περιοχή, όπου τα συμφέροντα της Αγγλίας «δε θίγονται στον ίδιο βαθμό, όπως στην περίπτωση της Γαλλίας και του Βελγίου». Από τις γενναιοδωρίες που μοίραζε το Λονδίνο, κάτι έπρεπε να παραχωρηθεί και στην Ιταλία, η οποία δεν έδειξε ιδιαίτερη ικανοποίηση από την προσάρτηση της Αυστρίας (Anschluss) από τη Γερμανία. Έτσι, στις 16 Απριλίου του 1938, ο Τσάμπερλεϊν και ο Μουσολίνι υπέγραψαν ένα Σύμφωνο Φιλίας και Συνεργασίας, που νομιμοποιούσε την κατοχή της Αιθιοπίας από τους Ιταλούς. Την ίδια μέρα, ο Βρετανός πρωθυπουργός εξέφρασε την υποστήριξή του στις δυνάμεις του Φράνκο, χαρακτηρίζοντας την Ισπανία ως εμπόλεμη χώρα. Ο δρόμος για την ολοκλήρωση της καταδίκης της Ισπανικής Δημοκρατίας είχε πλέον ανοίξει. Η Γερμανία δεν ήταν, φυσικά, και ο πιο βολικός συνέτακτος. Ωστόσο, οι οχλήσεις που προκαλούσε αντισταθμίζονταν με το παραπάνω από την «αμείλικτη εχθρότητά» της απέναντι στη Σοβιετική Ένωση. Αυτή έπρεπε μονάχα να διοχετευτεί με τον κατάλληλο τρόπο. Τον Νοέμβριο του 1937, η συνωμοσία της Αγγλίας και της Γαλλίας είχε σαν αποτέλεσμα την «παραχώρηση» της Τσεχοσλοβακίας στον Χίτλερ. Ο Τσάμπερλεϊν διατύπωσε χωρίς περιστροφές τη θέση ότι η Αγγλία δε θα μπει σε πόλεμο για να υπερασπιστεί την Τσεχοσλοβακία:

Αρκεί να ρίξει κανείς μια ματιά στον χάρτη, για να πεισθεί ότι ούτε η Γαλλία αλλά ούτε και εμείς θα μπορούσαμε να κάνουμε το παραμικρό για να σώσουμε την Τσεχοσλοβακία από την επέλαση των Γερμανών, εάν οι ίδιοι την αποτολούσαν... Ως εκ τούτου, έχω παραιτηθεί από την ιδέα να δώσω οποιοσδήποτε εγγυήσεις στην Τσεχοσλοβακία, όπως άλλωστε και στους Γάλλους, λαμβανομένων υπόψιν των δεσμεύσεών τους απέναντι σε αυτή τη χώρα.

Αναζητούσε την εξεύρεση «μιας λύσης αποδεκτής από όλους, εκτός από τη Ρωσία». Η δήλωσή του στη Βουλή των Κοινοτήτων ήταν μια απάντηση στην πρόσφατη πρόταση της Σοβιετικής Ένωσης (Μάρτιος 1938) σχετικά με τη σύγκλιση συνδιάσκεψης με τη συμμετοχή της ΕΣΣΔ, της Αγγλίας, της Γαλλίας, των Ηνωμένων Πολιτειών και της Τσεχοσλοβακίας, προκειμένου να συγκροτηθεί μια «μεγάλη συμμαχία» απέναντι στα ναζιστικά σχέδια για την παγκόσμια κυριαρχία. Το Λονδίνο αξιολόγησε την ετοιμότητα της Μόσχας να εκπληρώσει τις στρατιωτικές υποχρεώσεις της απέναντι στην Τσεχοσλοβακία ως μια πρόκληση, απαράδεκτη για την πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας. Θα ήταν «απόλυτη καταστροφή», δήλωσε ο πρωθυπουργός, «εάν η Τσεχοσλοβακία κατάφερνε να επιβιώσει ως χώρα χάρη στη σοβιετική επέμβαση».

Η Πράγα και το Παρίσι ανταποκρίθηκαν αρχικά στη σοβιετική πρωτοβουλία, πολύ σύντομα όμως οπισθοχώρησαν. Στο δίλημμα που τέθηκε ενώπιον τους –ή με την ΕΣΣΔ ή με τη Μεγάλη Βρετανία– επέλεξαν τη δεύτερη. Η Μεγάλη Βρετανία απέρριψε, επίσης, την πρωτοβουλία της Ουάσινγκτον να συγκαλέσει διάσκεψη για την «εξάλειψη» των παγκόσμιων προβλημάτων και τη θέσπιση «κανόνων», που θα προωθούσαν μια ειρηνική συνεργασία σε διεθνές επίπεδο. Σύμφωνα με το Λονδίνο, «κάθε ανάμειξη των Ηνωμένων Πολιτειών στις ευρωπαϊκές υποθέσεις» ήταν ανεπίτρεπτη. Έτσι, οι Αμερικανοί δεν αντέδρασαν στη σοβιετική πρόσκληση για σύναψη συμμαχίας υπέρ της διάσωσης της Δημοκρατίας της Τσεχοσλοβακίας. Αργότερα, ο υπουργός Εξωτερικών, Κ. Χαλ, θα γράψει: δεν υπήρξε απάντηση από την πλευρά μας, για να μην απογοητεύσουμε τη σοβιετική πλευρά με μια επίσημη άρνηση. Ο Μπ. Σελόβσκι, συγγραφέας της εμπειριστατωμένης μελέτης με τίτλο «Το Σύμφωνο του Μονάχου», διαπίστωσε ότι η αντίληψη, η οποία κατηύθυνε τα δυτικά κράτη, δεν ήταν οι «αρχές της Δημοκρατίας και του Δικαίου, αλλά ο αντί-σοβιετισμός τους». Η Αγγλία ήταν αποφασισμένη να απομονώσει την «ημι-ασιατική» Ρωσία από την Ευρώπη (Celowski 1958: 32).

Την παραμονή της προσάρτησης της Αυστρίας από τη Γερμανία και της Συμφωνίας του Μονάχου, ο ακραίος εξτρεμισμός αποτελούσε χαρακτηριστικό στοιχείο στην πολιτική της Πολωνίας. Ο υπουργός Εξωτερικών Υποθέσεων, Τζ. Μπεκ, συνέδεε τις γερμανικές αξιώσεις για την Αυστρία με τα πολωνικά σχέδια για την «αξιοποίηση» της Λιθουανίας. Η συνωμοσία σφραγίστηκε με τις δηλώσεις του Μπεκ προς τον Γκέρινγκ (Ιανουάριος 1938) και του Γκέρινγκ προς τον πρέσβη Λίπσκι (Μάρτιος 1938). Για να προλάβουν ενδεχόμενα αντίμετρα από πλευράς των Σοβιετικών, οι ηγέτες του Ράιχ πρότειναν μια στρατιωτική συνεργασία ανάμεσα στη Γερμανία και την Πολωνία κατά της Ρωσίας. Στις 17 Μαρτίου ο Λίπσκι κλήθηκε να ενημερώσει τον Γκέρινγκ σχετικά με την ετοιμότητα της Βαρσοβίας να λάβει

υπόψη της τα συμφέροντα του Ράιχ, στο πλαίσιο μιας «πιθανής επιχείρησης». Εννοούσε ότι τα πολωνικά και τα γερμανικά στρατεύματα θα εισέβαλαν ταυτόχρονα στις αντίστοιχες περιοχές της Λιθουανίας. Η πλεκτάνη κατά της Λιθουανίας απέτυχε χάρη στην έγκαιρη προειδοποίησή της από τους Σοβιετικούς. Ως πράξη εκδίκησης, οι Πολωνοί προχώρησαν στην συγκρότηση μιας εχθρικής προς τη Σοβιετική Ένωση συμμαχίας (που συμπεριέλαβε τους δυτικούς γείτονες της ΕΣΣΔ, μαζί με τη Γιουγκοσλαβία και την Ελλάδα), με σκοπό να παρακωλύσουν την παροχή της σοβιετικής βοήθειας προς την Τσεχοσλοβακία και τη Γαλλία, σε περίπτωση σύγκρουσης με τη Γερμανία.

Όπως προκύπτει από τα λεγόμενα του πρέσβη της Πολωνίας στο Παρίσι, Λουκασέβιτς, –κατά τη συνομιλία του με τον πρέσβη των ΗΠΑ στις 25 Σεπτεμβρίου του 1938– η Βαρσοβία και το Βερολίνο εξέταζαν τη δυνατότητα συγχρονισμένων στρατιωτικών επιχειρήσεων κατά της Τσεχοσλοβακίας, σε περίπτωση που η Πράγα δε θα υποχωρούσε στην πολιτική πίεση. Σε αυτή την περίπτωση, εκτός από τον θύλακα Σίζιν (Cieszyn), οι Πολωνοί θα καταλάμβαναν επίσης και τη Σλοβακία, σχηματίζοντας κοινό μέτωπο με τη «φίλια Ουγγαρία». Ωστόσο, στην ουσία, οι Πολωνοί υπέσκαπταν το μέλλον της χώρας τους. Οι δεσμεύσεις της Γαλλίας απέναντί τους δε θα μπορούσαν να έχουν μεγαλύτερη πρακτική αξία από την υπόσχεση που είχε δώσει το Παρίσι για παροχή βοήθειας στη Δημοκρατία της Τσεχοσλοβακίας. Ο διαμελισμός της Τσεχοσλοβακίας καθιστούσε τη στρατηγική θέση της Πολωνίας εξαιρετικά ευάλωτη, σε περίπτωση μιας ενδεχόμενης αντιπαράθεσης με τη Γερμανία.¹¹ Το Σύμφωνο του Μονάχου εκπονήθηκε χωρίς τη συμμετοχή της κυβέρνησης της Δημοκρατίας της Τσεχοσλοβακίας και υπογράφηκε στις 29 Σεπτεμβρίου από τη Γερμανία, τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γαλλία και την Ιταλία. Πρόκειται για έναν υποδειγματικό εξαναγκασμό που καθόριζε ότι η είσοδος των γερμανικών στρατευμάτων σε «περιοχές όπου ο γερμανικός πληθυσμός ήταν επικρατέστερος» θα ξεκινούσε «την 1η Οκτωβρίου» και θα ολοκληρωνόταν «εντός μιας βδομάδας». Συμπληρωματικές συμφωνίες καθόριζαν τη σειρά με την οποία θα αποκόπτονταν διαδοχικά από την Τσεχοσλοβακία τα εδάφη, στα οποία κατοικούσαν αμιγείς «πολωνικές και ουγγρικές μειονότητες». Παράλληλα, στις 30 Σεπτεμβρίου 1938, μέσω μιας αγγλο-γερμανικής Διακήρυξης, επισημοποιήθηκαν οι συμφωνίες «που εξέφραζαν συμβολικά την επιθυμία των δυο λαών να μην πολεμήσουν ποτέ ξανά μεταξύ τους». Το Λονδίνο και το Βερολίνο δεσμεύθηκαν να καταφύγουν στο μέλλον στη μέθοδο των διαβουλεύσεων «για την εξέταση όλων των λουπών ζητημάτων» που θα μπορούσαν «να αφορούν στις δυο χώρες», εκφράζοντας την αποφασιστικότητά τους να συνεχίσουν «τις προσπάθειες εξάλειψης των πιθανών πηγών διαφωνίας, και με αυτόν τον τρόπο» να συμβάλουν «στη διασφάλιση της ειρήνης στην Ευρώπη».

Η Γερμανία υποσχέθηκε, επίσης, και στη Γαλλία ακόμη, ειρήνη και σταθερότητα των συνόρων, καθώς και διμερείς διαβουλεύσεις σε περίπτωση επιλοκών στη διεθνή πολιτική. Στις 6 Δεκεμβρίου του 1938, οι Ζ. Μπονέ και Ι. Ρίμπεντροπ υπέγραψαν μια Διακήρυξη, που περιλάμβανε μια σειρά διαβεβαιώσεων σε πνεύμα καλής γειτονίας. Έτσι, όπως σημείωνε ο Ρίμπεντροπ, «εξαλείφθηκαν

11 Οι ενδεικτικές λεπτομέρειες της θέσης της Πολωνίας αναφέρονται στο ΜΟΡΟ30Β 2004.

και τα τελευταία υπολείμματα του κινδύνου μιας γαλλο-ρωσικής συνεργασίας». Ενημερώνοντας τους Γάλλους πρεσβευτές για τα αποτελέσματα των διαπραγματεύσεων με τον Γερμανό ομόλογό του, ο Μπονέ έγραφε: «Από εδώ και στο εξής, η γερμανική πολιτική στρέφεται κατά του Μπολσεβικισμού. Η Γερμανία εκδηλώνει την επιθυμία της για επέκταση προς Ανατολάς». Η εκδηλωτική αυτή συμπεριφορά της Γερμανίας έχει την ερμηνεία της: κατά την προετοιμασία της διακήρυξης, το Παρίσι διαβεβαίωνε το Βερολίνο ότι δε θα «εκδήλωνε ενδιαφέρον για τις ανατολικές και τις νοτιοανατολικές υποθέσεις». Θα ήταν σκόπιμο στο σημείο αυτό να αναφερθούμε και σε ένα ξεχασμένο πια επεισόδιο. Στη συνάντησή τους στο Μόναχο, ο Τσάμπερλεϊν και ο Νταλαντιέ πρότειναν στον Χίτλερ και στον Μουσολίνι να παγώσουν τον «εμφύλιο πόλεμο» στην Ισπανία και στη συνέχεια να πείσουν από κοινού τα αντιμαχόμενα μέρη να έρθουν σε συμβιβασμό. Ωστόσο, το διάβημα αυτό συνάντησε τη ναζιστική αντίσταση με αποτέλεσμα να απορριφθεί αποφασιστικά από τη Γερμανία. Το γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών τάχθηκε σαφώς υπέρ της συνέχισης του «εμφυλίου πολέμου» μέχρι την εγκαθίδρυση στην Ισπανία ενός «αυταρχικού καθεστώτος στρατιωτικού χαρακτήρα», γεγονός σημαντικό που θα εξασφάλιζε «ευνοϊκότερες συνθήκες» για τη Γερμανία και την Ιταλία ενόψει μιας πανευρωπαϊκής σύγκρουσης. Εξάλλου, με τη στρατιωτική επέμβαση στην Ισπανία, οι Ναζί έλυναν το πρόβλημα της εξασφάλισης των πρώτων υλών, που ήταν απαραίτητες για την πολεμική τους βιομηχανία. Ως το φθινόπωρο του 1939 περιήλθαν στον έλεγχο της Γερμανίας πάνω από 70 ισπανικές επιχειρήσεις εξόρυξης πλουτοπαραγωγικών πόρων. Δε χρειάζεται ιδιαίτερες διευκρινήσεις το γεγονός ότι η Ισπανία απετέλεσε αντικείμενο εκμετάλλευσης ως στρατιωτικό εργαστήριο για τη δοκιμή των νεότερων οπλικών συστημάτων –της αεροπορίας, των αρμάτων μάχης, του πυροβολικού– στο πεδίο της μάχης, καθώς και για την εκπαίδευση των στρατιωτικών μονάδων της. Αξίζει μονάχα να σημειώσουμε ότι οι Γερμανοί και οι Ιταλοί είχαν επενδύσει 1,5-2 δισεκατομμύρια μάρκα ως «βοήθεια» προς τον Φράνκο. Ωστόσο, οι απώλειες υπήρξαν εξίσου εντυπωσιακές, αν αναλογιστούμε ότι οι μάχες με τους Δημοκρατικούς στοίχισαν στα ιταλικά στρατεύματα περίπου 50 χιλιάδες νεκρούς και τραυματίες.

Στην πραγματικότητα, οι «δημοκρατικές» χώρες είχαν στη διάθεσή τους ένα ευρύ φάσμα δυνατοτήτων προκειμένου να σταματήσουν την επιθετικότητα, είτε από κοινού με την ΕΣΣΔ είτε όχι. Αυτό που δεν είχαν καμία πρόθεση να κάνουν ήταν να αποτρέψουν την επιθετικότητα εναντίον της ΕΣΣΔ. Οι «δημοκρατικές» χώρες δεν είχαν την πίστη και τη σταθερότητα στις αρχές που απαιτούνταν προκειμένου να αντιμετωπιστεί η άνοδος του φασισμού. Ωστόσο, όπως αποδείχτηκε, αυτές δε διέθεταν ούτε τη μια αρχή ούτε την άλλη: η επιθυμία του Λονδίνου να καταστήσει περισσότερο συγκαταβατική τη ναζιστική Γερμανία και να εξευμενίσει τον Ντούτσε ήταν τόσο μεγάλη που δεν δίσταζε να παραποιεί, με δική του πρωτοβουλία, τη θέση της Γαλλίας όταν ομιλούσε εξ ονόματός της. Ο Γ. Ουίλσον, σε μια συνομιλία του με τον Χίτλερ, στις 27 Σεπτεμβρίου του 1938, έχοντας την πρόθεση να «μην ερεθίσει τον Φύρερ», αντικατέστησε με την έκφραση «σαφής εχθρική ενέργεια» την αρχική «δραστική επίθεση» που χρησιμοποιούσε στο πρωτότυπο κείμενο των προειδοποιήσεών της η Γαλλία. Αλλά ακόμη και αυτή η ηπιότερη διατύπωση ώθησε τελικά τον Φύρερ να ακολουθήσει τις συστάσεις των στρατηγών

του και να μην περιφρονήσει, όπως αρχικά σχεδίαζε, την πρόταση του Μουσολίνι για μια συνάντηση των τεσσάρων ηγετών στο Μόναχο.

Όταν ο Τσάμπερλεϊν συνειδητοποίησε ότι ήταν ανέφικτο να εξασφαλίσει τη νίκη μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα σε περίπτωση πολέμου με τη Γερμανία και ότι ο πόλεμος μέχρι να πετύχει την οικονομική εξόντωση του αντιπάλου ήταν κοινωνικά επικίνδυνος για τη Βρετανική αυτοκρατορία, κατέληξε να ποντάρει τα πάντα σε ένα μόνο χαρτί: στη σύναψη συμφωνίας με τον Χίτλερ. Έτσι, την 1η Σεπτεμβρίου του 1938, ο Γ. Γουίλσον ενημέρωσε τον διαπιστευμένο στις γερμανικές υποθέσεις, Τ. Κορντ, ότι σε περίπτωση επίτευξης της συμφωνίας ανάμεσα στην Αγγλία και τη Γερμανία, τα συμφέροντα της Γαλλίας και της Τσεχοσλοβακίας θα μπορούσαν να υποσκελισθούν. Η διευθέτηση της τσεχοσλοβακικής κρίσης, σύμφωνα με τις υποσχέσεις του Γουίλσον, θα άνοιγε στη Γερμανία τον ορίζοντα για την οικονομική της επέκταση στη νοτιοανατολική Ευρώπη. Σε επιστολή του προς τον βασιλιά Γεώργιο Β', ο Τσάμπερλεϊν (13 Σεπτεμβρίου 1938) επέμενε στην πρόθεσή του να μετατρέψει τη Γερμανία και την Αγγλία στους «δύο πυλώνες ειρήνης και προμαχώνες κατά του Κομμουνισμού στην Ευρώπη».

Μετά την υπογραφή της Συμφωνίας του Μονάχου, οι ηγέτες της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας, καθώς και πολλοί πολιτικοί στην Ουάσινγκτον, είχαν μια ψευδαίσθηση: οι ενέργειές τους, θυσιάζοντας την Αιθιοπία, την Ισπανία, την Αυστρία και τελικά την Τσεχοσλοβακία, θα έφερναν τελικώς το επιθυμητό αποτέλεσμα. Ο τέως πρόεδρος των ΗΠΑ, Χ. Χούβερ, δήλωνε ανοιχτά ότι εάν ο γερμανικός επεκτατισμός παρέμεινε ανεμπόδιστος, «προσανατολισμένος, φυσικά όπως ήταν, προς Ανατολάς», η δυτική Ευρώπη δεν είχε τίποτα να φοβηθεί από το Τρίτο Ράιχ. Αρκεί βέβαια να είχε ανάλογη άποψη και το ίδιο το Βερολίνο. Αρχικά, η στρατηγική αυτή φάνηκε να αποδίδει. Η ναζιστική ηγεσία, διενεργώντας ταυτόχρονα παράλληλες επαφές με την Ιαπωνία, βολιδοσκοπούσε διεισδυτικά τον βαθμό ετοιμότητας της Βαρσοβίας για τη μετατροπή της κοινής συνεργασίας, που είχε δημιουργηθεί κατά τη διαδικασία προσάρτησης της Αυστρίας και τη διάλυση της Τσεχοσλοβακίας, σε στρατιωτική συμμαχία εναντίον της ΕΣΣΔ. Οι Πολωνοί δεν είχαν κανέναν ηθικό ενδοιασμό σχετικά με τη γερμανική προέλαση προς Ανατολάς. Ήταν μάλλον πρόθυμοι να υποστηρίξουν μια τέτοια εξέλιξη, με την προϋπόθεση ότι η Βέρμαχτ θα εφορμούσε κατά της «μπολσεβίκικης Ρωσίας», παρακάμπτοντας τα εδάφη της Πολωνίας, χρησιμοποιώντας τα εδάφη των χωρών της Βαλτικής ή της Ρουμανίας. Ο διάλογος που αναπτύχθηκε ανάμεσα στο Υπουργείο Εξωτερικών Υποθέσεων της Πολωνίας και την κυβέρνηση της Ρουμανίας έδειχνε ότι το έδαφος για μια γερμανική διασύνδεση με το Βουκουρέστι είχε ήδη προετοιμαστεί.

Η συνάντηση του Ρίμπεντροπ στις 24 Οκτωβρίου του 1938 με τον πρέσβη της Πολωνίας Λίπσκι και οι συνομιλίες του με τον Μπεκ στη Βαρσοβία στις 6 και στις 26 Ιανουαρίου του 1939 φάνηκαν να επιβεβαιώνουν τις προβλέψεις ότι, σε περίπτωση σύγκρουσης ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση και τη Γερμανία, η Πολωνία θα συμμετείχε, παραμένοντας στο πλευρό του Βερολίνου. Οι εντυπώσεις, όμως, αυτές έπαψαν να υφίστανται μετά τις 15 Μαρτίου του 1939, όταν η Βέρμαχτ κατέλαβε ό,τι εδαφικό υπόλοιπο είχε απομείνει από την Τσεχοσλοβακία. Η ναζιστική κυβέρνηση δεν είχε ενημερώσει εκ των προτέρων τους Πολωνούς εταίρους για την πρόθεσή της να αθετήσει τους εδαφικούς όρους του Συμφώνου του Μονάχου. Το

γεγονός ότι το Λονδίνο και το Παρίσι άφησαν ασχολίαστη τη νέα επιθετική ενέργεια της Γερμανίας, δεν ευνοούσε καθόλου την Πολωνία. Ωστόσο, ούτε η Ουάσινγκτον έδειξε κάποια σημάδια ανησυχίας – εάν υποθέσουμε βεβαίως ότι υφίστατο τέτοιο ενδεχόμενο. Ο Αμερικανός υφυπουργός Εξωτερικών, Α. Μπέρλι, επεσήμανε ότι ο Αμερικανός πρόεδρος –όπως πολλοί στη Μεγάλη Βρετανία– ίσως να ήλπιζε ότι ο γερμανικός επεκτατισμός προς Ανατολάς θα διευκόλυνε τη θέση της Αγγλίας και της Γαλλίας. Ο πρέσβης Γ. Μπούλιτ εξέφρασε την επιθυμία των Άγγλων και των Γάλλων να οδηγήσουν, μετά το Μόναχο, την κατάσταση σε «σύγκρουση ανάμεσα στο γερμανικό Ράιχ και τη Ρωσία», στο τέλος της οποίας οι «δημοκρατικές» χώρες θα μπορούσαν «να επιτεθούν εναντίον της Γερμανίας και να επιτύχουν την άνευ όρων συνθηκολόγησή της». Ο Τσώρτσιλ ήταν περισσότερο κατηγορηματικός: πίστευε ότι ο πόλεμος είχε ήδη αρχίσει, χωρίς ωστόσο να διευκρινίζει ποιες ήταν οι αντιμαχόμενες πλευρές.

Ο Χίτλερ υπολόγιζε το 1937 ότι οι κύριες στρατιωτικές επιχειρήσεις, που θα οδηγούσαν τη Γερμανία στην κατάκτηση του πολυπόθητου «ζωτικού χώρου» (Lebensraum), θα εκτυλίσσονταν «το αργότερο το 1943-1945». Στη συνέχεια, μετέθεσε την «ημέρα Χ» (ως κρίσιμη χρονική στιγμή) στο 1942. Οι Ιάπωνες θεωρούσαν το 1946 ως την ευνοϊκότερη χρονική περίοδο για την κατάκτηση της Ινδονησίας, των Φιλιππίνων και άλλων περιοχών της Νότιας Ασίας και της Ωκεανίας. Την ίδια περίοδο οι ΗΠΑ ετοιμάζονταν να εγκαταλείψουν τις βάσεις τους στις Φιλιππίνες. Σύμφωνα με τη ναζιστική ηγεσία, υπέρ της επιτάχυνσης της σύρραξης συνηγορούσαν, παράλληλα με τους οικονομικούς υπολογισμούς, η αναποφασιστικότητα και η συμβιβαστικότητα των δυτικών κρατών. Οι «δημοκρατικές χώρες» δεν ήταν έτοιμες για μια ενδεχόμενη σύγκρουση ούτε σε ψυχολογικό ούτε σε οικονομικό επίπεδο.

Οι ισχυρισμοί ότι δήθεν, το φθινόπωρο του 1938, ο Χίτλερ ήταν πλέον έτοιμος για μια ριζοσπαστική στροφή αλλαγής των στρατηγικών του σχεδίων, ότι η Γερμανία θα υποτάξει τη Γαλλία προτού ο ίδιος ο Φύρερ αφοσιωθεί στον σκοπό της ζωής του –στον αφανισμό της Ρωσίας– έμοιαζαν αμφίβολοι. Τον Ιούνιο του 1939, ο Γκέρινγκ, σε συνομιλία του με τον Βρετανό πρεσβευτή Χέντερσον, διατύπωσε την ακόλουθη φράση: εάν το Λονδίνο δεν έσπευδε να παράσχει εγγυήσεις στην Πολωνία και περίμενε λίγο, «έστω και 10 μέρες», η κατάσταση θα είχε διαμορφωθεί εντελώς διαφορετικά. Το ίδιο ακριβώς επανέλαβε αργότερα και ο Χίτλερ στον Τσιάνο, στις 12 Αυγούστου του 1939. Κάτι παρόμοιο είχε ακούσει και ο Σάιμον από τον Ες, μετά την όχι και τόσο πετυχημένη προσγείωση του αναπληρωτή του Φύρερ στη Σκωτία. Σύμφωνα με τα λεγόμενα του Ες, οι Πολωνοί, ενώ έτειναν όλο και περισσότερο προς την αποδοχή των γερμανικών όρων τόσο στο θέμα του Ντάνζιγκ όσο και σ' αυτό του διαδρόμου, στη συνέχεια άλλαξαν στάση υπό την επιρροή της Αγγλίας. Οι εκτιμήσεις των Χίτλερ, Γκέρινγκ και Ες επιβεβαιώνονται και από τις γαλλικές πηγές.

Από πολιτική και νομική άποψη, η Σοβιετική Ένωση βρέθηκε στη θέση που εβρίσκετο πριν την υπογραφή της Συνθήκης του Ραπάλλο. Η Γαλλία είχε αναστείλει προς στιγμή το γαλλο-σοβιετικό Σύμφωνο Αλληλοβοήθειας. Το Σύμφωνο Συμμαχίας με την Τσεχοσλοβακία είχε πλέον εκπνεύσει, μαζί με ολόκληρο αυτό το συγκεκριμένο κράτος. Επίσης, οι σχέσεις με τη Γερμανία είχαν διαταραχθεί. Σε πε-

ρίπτωση που θα δεχόταν επίθεση από τα δυτικά ή από τα ανατολικά, η ΕΣΣΔ δεν μπορούσε να υπολογίζει παρά μόνο στον εαυτό της και να υποθέτει ποια μέτωπα του πολέμου θα είναι τα βασικότερα, δηλαδή ποια θέση θα πάρει η κάθε χώρα όταν σιωπήσει η διπλωματία και αρχίσουν να μιλούν τα όπλα. Υπήρξαν πολλές ενδείξεις ότι η ΕΣΣΔ ήταν η επόμενη χώρα στον κατάλογο των στόχων της Γερμανίας.

Η ασφάλεια της ΕΣΣΔ: ο κίνδυνος ενός διμέτρου πολέμου

Ο υπουργός Εξωτερικών Υποθέσεων, Ρίμπεντροπ, έβλεπε τη συμμετοχή της Ιαπωνίας σε μια ολοκληρωμένη στρατιωτική συμμαχία με τη Γερμανία ως πιθανή ανταμοιβή για τη διακοπή των σχέσεών της με τη Σοβιετική Ένωση και την επιβολή στη Μόσχα ενός πολέμου σε δυο μέτωπα. Όμως την ίδια περίοδο, στα τέλη του 1938, μια ομάδα διπλωματών της παλαιάς σχολής επιδόθηκε στην εκπόνηση μελέτης αναφορικά με τα πιθανά οφέλη που θα μπορούσε να αποκομίσει η Γερμανία, αξιοποιώντας ως πλεονέκτημα το «ρώσικο χαρτί». Μέχρι σήμερα δεν έχει διευκρινιστεί ακόμη, ποιος ακριβώς πήρε την πρωτοβουλία για την εξεύρεση μιας μη συμβατικής λύσης, προτείνοντας, αντί για τη ρήξη, την ει δυνατόν ομαλοποίηση των σχέσεων με τη Σοβιετική Ένωση: ο υπερδραστήριος Σούλενμπουργκ, ο Γερμανός πρεσβευτής στη Μόσχα ή μήπως η λεγόμενη «ρωσική φράξια» μέσα στο ίδιο το γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών ή ίσως κάποιος άλλος. Κατά διαστήματα, επανέρχεται και το όνομα του Γκέρινγκ στον ρόλο του ιθύνοντα νου. Δε θα μπορούσε, βέβαια, να λείψει από το εγχείρημα αυτό και κάποια επιρροή από τα ανώτερα επίπεδα της γερμανικής ιεραρχίας, τουλάχιστον σχετικά με τη διευθέτηση των διαφωνιών που ανέκυπταν μεταξύ διπλωματών και οικονομικών παραγόντων του Ράιχ, όταν εκπονείτο η οικονομική προσφορά προς τη Μόσχα. Σε κάθε περίπτωση, στις 22 Δεκεμβρίου 1938, η εμπορική αποστολή της ΕΣΣΔ στο Βερολίνο δέχτηκε μια πρόταση για τη σύναψη συμφωνίας σε διακρατικό επίπεδο, σύμφωνα με την οποία προβλεπόταν παροχή πίστωσης στην ΕΣΣΔ, ύψους 200 εκατομμυρίων μάρκων, για την αγορά γερμανικών βιομηχανικών προϊόντων, ως αντάλλαγμα για την παροχή σοβιετικών πρώτων υλών για περίοδο δυο ετών.

Στις 11 Ιανουαρίου 1939, ο Σοβιετικός επιτετραμμένος, Α. Μερικάλωφ, ενημέρωσε το γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών ότι η σοβιετική πλευρά ήταν έτοιμη να ξεκινήσει τις σχετικές διαπραγματεύσεις και κάλεσε τους Γερμανούς αντιπροσώπους να προσέλθουν στη Μόσχα για αυτόν τον σκοπό. Την επόμενη ακριβώς ημέρα, ο Χίτλερ, στη διάρκεια της πρωτοχρονιάτικης δεξίωσης του διπλωματικού σώματος, έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο πρόσωπο του Σοβιετικού πρέσβη, δίνοντας έτσι αφορμή για την ανάδυση σεναρίων σχετικά με την πρόθεσή του να «εξομαλύνει» τις γερmano-σοβιετικές σχέσεις. Στην πραγματικότητα, η χειρονομία του Φύρερ και η βολιδοσκόπηση σχετικά με το θέμα του δανείου είχε ως προορισμό κυρίως το Λονδίνο, το Παρίσι και τη Βαρσοβία. Βασικός σκοπός ήταν η αναβίωση του «εφιάλτη του Ραπάλλο», προκειμένου να καταστήσει τις κυβερνήσεις των τριών αυτών χωρών περισσότερο διαλλακτικές απέναντι στις γερμανικές αξιώσεις. Παρεμπιπτόντως, αυτή την ερμηνεία έδωσαν οι Βρετανοί εμπειρογνώμονες στα επεισόδια αυτά, όπως προκύπτει από τον ειδικό φάκελο στο αρχείο του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών.

Για μερικές εβδομάδες, η φλόγα των ενδείξεων εξακολουθούσε να αχνοφέγγει στο διπλωματικό γερμανικό καντήλι. Ο Γερμανός σύμβουλος του Υπουργείου Εξωτερικών ζήτησε βίβα εισόδου στη Σοβιετική Ένωση. Ο ίδιος είχε επιβιβασθεί στο τραίνο με προορισμό τη Μόσχα, πήρε όμως την εντολή να αποβιβασθεί στη διάρκεια του ταξιδιού του, για να μην ερεθίσει τους Πολωνούς, τους οποίους, κατά την αντίληψη των Χίτλερ, Γκέρινγκ, Ες και Μόλτκε, είχε φροντίσει να καθησυχάσει επιτυχώς ο Ρίμπεντροπ. Ακολούθησε κάποια ανάπαυλα, γεγονός που μας δίνει την αφορμή να κάνουμε μια ενδιάμεση παρατήρηση: η πρωτοβουλία «αναβίωσης» των σχέσεων με την ΕΣΣΔ είχε ως αφετηρία τη γερμανική πρωτοβουλία. Ο σκοπός είχε αποκλειστικά πρακτική διάσταση: να βελτιώσει τη θέση της Γερμανίας στο πλαίσιο των σχέσεων της με άλλες χώρες που ήταν εχθρικές προς τη Μόσχα. Ένας μύθος αναπαράγεται συχνά σε διάφορες δημοσιεύσεις ότι το σημείο εκκίνησης του σοβιετο-γερμανικού διαλόγου ήταν η αναφορά του Στάλιν στην εισήγηση του XVIII Συνεδρίου του Κόμματος (10 Μαρτίου 1939) ή, για την ακρίβεια, δυο από τις θέσεις του: «Περαιτέρω προώθηση της πολιτικής ειρήνης και σύσφιξη των οικονομικών σχέσεων με όλες τις χώρες», «επαγρύπνηση, για να μην επιτρέψουμε να παρασύρουν τη χώρα μας σε σύγκρουση οι προβοκάτορες του πολέμου, που συνηθίζουν να αναθέτουν σε άλλους να βγάζουν τα κάστανα από τη φωτιά». Αυτό είναι απλώς μύθος: τα λεγόμενα του Στάλιν δεν έτυχαν ιδιαίτερης προσοχής ούτε από τη γερμανική πρεσβεία στη Μόσχα ούτε από το γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών στο Βερολίνο. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι πέρασε επίσης απαρατήρητη και η επισήμανση του Στάλιν στην ίδια ομιλία του:

Ο πόλεμος [...] έχει ήδη συμπαρασύρει 500 εκατομμύρια ανθρώπους στην τροχιά του και εξαπλώθηκε σε μια τεράστια περιοχή από την Τιαντζίν, τη Σαγκάη και την Καντόνα, σε ολόκληρη την Αιθιοπία μέχρι το Γιβραλτάρ. Ο νέος ιμπεριαλιστικός πόλεμος είναι πλέον γεγονός... Μπροστά στα μάτια μας συντελείται απροκάλυπτα η ανακατανομή του κόσμου και των σφαιρών επιρροής.

Ταυτόχρονα, παρατηρούσε ότι «οι μη επιθετικές δημοκρατικές χώρες με τις δυνάμεις τους είναι σίγουρα ισχυρότερες από τις φασιστικές, τόσο στον οικονομικό όσο και στον στρατιωτικό τομέα». Αν εξετάσει κανείς την ομιλία χωρίς να αφαιρέσει κάποια μεμονωμένα αποσπάσματα από το σύνολό της, εύκολα θα μπορούσε να διαπιστώσει ποια ήταν η σοβιετική εξωτερική πολιτική εκείνης της εποχής. Ίσως για αυτό ή από κάποια ιδιοτροπία της τύχης, οι πρώτοι που αντέδρασαν στην εισηγητική έκθεση του Στάλιν ήταν οι Βρετανοί. Στις 18 Μαρτίου του 1939, ο Χάλιφαξ ενημέρωσε τον Ι. Μάισκι, και την ίδια μέρα ο Βρετανός πρεσβευτής, Σιντς, πληροφόρησε τον Μ. Λιτβίνωφ σχετικά με την πίεση που ασκούσε η Γερμανία στη Ρουμανία, ζητώντας ταυτόχρονα να μάθει εάν η ΕΣΣΔ σκόπευε να λάβει μέτρα στην περίπτωση εκδήλωσης ναζιστικών εχθροπραξιών. Έτσι ξεκίνησαν οι χρονοβόρες αγγλο-σοβιετικές και στη συνέχεια οι αγγλο-γαλλο-σοβιετικές επαφές και διαβουλεύσεις.

Για άλλη μια φορά, η γερμανική ηγεσία ξαναέβγαλε από την τράπουλα το «ρώσικο χαρτί», αφού η Μεγάλη Βρετανία είχε προλάβει τον ελιγμό του Τζ. Μπεκ,

που είχε προετοιμάσει ο ίδιος σε συνεννόηση, προφανώς, με το Βερολίνο. Κατά την επίσκεψή του στη Μεγάλη Βρετανία, ο Πολωνός υπουργός Εξωτερικών σκόπευε να ανακοινώσει ότι η εμπιστοσύνη στο Παρίσι και στο Λονδίνο είχε χαθεί και ότι η Βαρσοβία εξέταζε πλέον το ενδεχόμενο της συνεργασίας της με το Ράιχ. Στις 30 Μαρτίου του 1939, πριν ακόμη φτάσει ο Μπεκ, το Υπουργικό Συμβούλιο του Τσάμπερλεϊν εξέδωσε μονομερή δήλωση σχετικά με την ετοιμότητα της Αγγλίας να υπερασπιστεί την Πολωνία, σε περίπτωση όπου η δεύτερη θα δεχόταν επίθεση. Μια βδομάδα αργότερα, η δήλωση μετεξελίχθηκε σε Σύμφωνο Αλληλοβοήθειας ανάμεσα στην Πολωνία και τη Μεγάλη Βρετανία, που αφορούσε σε «οποιοδήποτε κίνδυνο, άμεσο ή έμμεσο, που θα απειλούσε την ανεξαρτησία του ενός από τα δυο μέρη». Στη συνέχεια, το Λονδίνο κατέφυγε σε παρόμοιες διαβεβαιώσεις προς τη Ρουμανία και την Ελλάδα. Από την πλευρά της βρετανικής κυβέρνησης δόθηκε η ακόλουθη εξήγηση σχετικά με την άμεση εκδήλωση αυτής της ασυνήθιστης αποφασιστικότητας: «Δεν είναι η υπεράσπιση μεμονωμένων χωρών που θα μπορούσαν να βρεθούν υπό το κράτος της γερμανικής απειλής, αλλά η επιθυμία μας να αποτρέψουμε την εγκαθίδρυση της γερμανικής κυριαρχίας στην Ευρώπη, που θα είχε ως συνέπεια να καταστεί η Γερμανία τόσο ισχυρή, ούτως ώστε να είναι σε θέση να απειλήσει και τη δική μας ασφάλεια» (από πρωτόκολλο της συνεδρίασης της κυβέρνησης της Μεγάλης Βρετανίας). Ο μόνιμος αναπληρωτής του Υπουργείου Εξωτερικών, Α. Κάντογκαν, θα παραδεχθεί τριάντα χρόνια αργότερα: ο Τσάμπερλεϊν «είχε θέσει από την πλευρά του έναν οδικό χάρτη. Είχε δεσμεύσει τον εαυτό του με πολύ σοβαρές υποχρεώσεις και, σε περίπτωση μιας γερμανικής επίθεσης εναντίον της Πολωνίας, δε θα υπήρχαν πλέον περιθώρια για βασιανιστικούς ενδοιασμούς και δισταγμούς». Κατά την άποψη του Κάντογκαν, οι εγγυήσεις αποτελούσαν «ένα φρικτό παιχνίδι», καθώς το Λονδίνο, όπως άλλωστε και το Παρίσι, δε σκόπευε να θυσιάσει για την Πολωνία στο πεδίο της μάχης. Η βρετανική στρατιωτική ηγεσία υποστήριζε ότι:

χωρίς την άμεση αποτελεσματική βοήθεια από πλευράς της Ρωσίας, οι Πολωνοί δε θα είναι σε θέση να αντισταθούν στη γερμανική επίθεση, παρά μόνον για περιορισμένο χρονικό διάστημα... Η σύναψη ενός Συμφώνου με τη Ρωσία φαντάζει ως ο καλύτερος τρόπος για να αποτρέψουμε τον πόλεμο... Τουναντίον, εάν οι διαπραγματεύσεις με τους Ρώσους καταλήξουν σε αποτυχία, θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε προσέγγιση μεταξύ Ρωσίας και Γερμανίας.

Ωστόσο, στον πίνακα αξιών του Τσάμπερλεϊν, οι ιδεολογικές πεποιθήσεις του και το συμφέρον βρίσκονταν υψηλότερα από τις στρατιωτικές υποδείξεις.

Στην αλλαγή του οδικού χάρτη από πλευράς της Μεγάλης Βρετανίας, ο Χίτλερ απάντησε δίνοντας την εντολή για προετοιμασία της εισβολής στην Πολωνία. Στις 3 Απριλίου, ο Β. Κάϊτελ ανέθεσε στους αρχηγούς των Ενόπλων Δυνάμεων την εφαρμογή του σχεδίου «Βάις» (Weiss), ούτως ώστε η επιχείρηση να μπορέσει να πραγματοποιηθεί «οποιαδήποτε στιγμή, ξεκινώντας από την 1η Σεπτεμβρίου του 1939». Δέκα ημέρες αργότερα, ο Χίτλερ ενέκρινε την τελική μορφή του σχεδίου:

Στη δεδομένη περίπτωση, η πολιτική ηγεσία θεωρεί ως καθήκον της να απομονώσει, ει δυνατόν, την Πολωνία, να περιορίσει, δηλαδή, την έκταση του πολέμου στο πλαίσιο των στρατιωτικών επιχειρήσεων στην Πολωνία. Η εντατικοποίηση της εσωτερικής κρίσης στη Γαλλία και η συνακόλουθη αυτοσυγκράτηση της Αγγλίας θα μπορούσαν να ευνοήσουν μια τέτοια δυνατότητα στο εγγύς μέλλον. Η επέμβαση της Ρωσίας, σε περίπτωση που θα ήταν εφικτή, κατά πάσα πιθανότητα δε θα βοηθούσε την Πολωνία, επειδή αυτό θα σήμαινε τον αφανισμό της από τον Μπολσεβικισμό. Η θέση της Φινλανδίας και των όμορων χωρών (τα κράτη της Βαλτικής) θα καθορισθεί αποκλειστικά από τις στρατιωτικές απαιτήσεις της Γερμανίας. Το Βερολίνο θεωρεί τη Ρώμη ως αξιόπιστο σύμμαχο, αλλά έχει έντονες επιφυλάξεις σχετικά με την Ουγγαρία ως προς αυτό.

Αξίζει να σημειωθεί ότι μέχρι την 11η Απριλίου ο Χίτλερ κατέτασσε την ΕΣΣΔ στο στρατόπεδο των αντιπάλων του. Παρόλα αυτά, στα μέσα Απριλίου, οι Γερμανοί διπλωμάτες έλαβαν την εξής οδηγία: με την πρώτη ευκαιρία που θα προσφερόταν, θα έπρεπε να επιδιώξουν αυτό που ο Φύρερ αποκαλούσε «προσποίηση της αναβίωσης του Ραπάλλο στις γερmano-ρωσικές σχέσεις». Την κατάλληλη αφορμή την έδωσε η εκδήλωση διαμαρτυρίας του Α. Μερικάλωφ προς το Υπουργείο Εξωτερικών της Γερμανίας, σχετικά με τα εμπόδια που έθετε η γερμανική κατοχική διοίκηση στην Τσεχοσλοβακία, και είχε ως συνέπεια η εταιρεία «Skoda» να μην είναι σε θέση να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις που είχε αναλάβει τον Απρίλιο-Ιούνιο του 1938, σχετικά με τη παράδοση των παραγγελιών που είχαν γίνει από τη πλευρά της ΕΣΣΔ. Πριν από αυτό το επεισόδιο, ήδη στις 18 Μαρτίου του 1939, η σοβιετική πλευρά είχε δηλώσει ότι δεν αναγνώριζε τις αποφάσεις που κήρυτταν ως ανυπόστατο το κράτος της Τσεχοσλοβακίας, ενώ χαρακτήριζε την κατοχή της Τσεχίας από τα γερμανικά στρατεύματα και τις επακόλουθες ενέργειες του Βερολίνου ως «αυθαίρετες, βίαιες και επιθετικές», επειδή παραβίαζαν την πολιτική σταθερότητα στην κεντρική Ευρώπη και προκαλούσαν αυξημένη ανησυχία στους λαούς.

Στις 17 Απριλίου, ο Γερμανός υφυπουργός Εξωτερικών, Ε. Βάιτσεκερ, δέχτηκε τον Σοβιετικό πρέσβη. Ο Α. Μερικάλωφ δεν αποκάλυψε στο τηλεγράφημά του προς τη Μόσχα λεπτομέρειες για όσα είπε ο Γερμανός αξιωματούχος. Εν τω μεταξύ, ο Ε. Βάιτσεκερ, σύμφωνα με την καταγραφή της συνομιλίας από τη γερμανική πλευρά, τόνισε ότι οι οικονομικές συναλλαγές ανάμεσα στις δυο χώρες θα καθορίζονται από την επικρατούσα ένταση των πολιτικών σχέσεων ανάμεσα στις δυο χώρες. Εξάλλου, άφησε να εννοηθεί ότι η Σοβιετική Ένωση δε θα μπορούσε να οικοδομήσει ισότιμες σχέσεις με τη Γερμανία και την Αγγλία, «διότι το Λονδίνο ήταν υπεύθυνο για την ένταση στην Ευρώπη».

Έναν μήνα αργότερα, ο Σύμβουλος του υπουργού Εξωτερικών της Γερμανίας, Κ. Σνούρε, ενημέρωσε τον Σοβιετικό εντεταλμένο επί των εξωτερικών υποθέσεων, Γ. Ασάχωφ (ο Μερικάλωφ είχε ήδη απομακρυνθεί), ότι το Βερολίνο θα «εξετάσει θετικά» τη δυνατότητα τήρησης των όρων της Εμπορικής Συμφωνίας, που είχε υπογραφεί το 1935 ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση και την Τσεχοσλοβα-

κία, στην επικράτεια των «προτεκτοράτων της Βοημίας και της Μοραβίας». Στις 20 Μαΐου, οι Γερμανοί ανέβασαν ακόμη περισσότερο το επίπεδο των επαφών. Αυτή τη φορά, ο Γερμανός πρέσβης, Φ. Σούλενμπουργκ, ζήτησε ακρόαση από τον υπουργό Εξωτερικών της ΕΣΣΔ, Β. Μ. Μόλοτωφ. Ο Μόλοτωφ αντιμετώπισε τον πρέσβη πολύ επικριτικά, αποδίδοντας στους Γερμανούς την πρόθεση να εκμεταλλευτούν τις οικονομικές διαπραγματεύσεις και να επιδοθούν σε «ανήθικα» παιχνίδια. Το Βερολίνο αποφάσισε να επιδείξει «απόλυτη αυτοσυγκράτηση», μέχρις ότου οι ίδιοι οι Ρώσοι στείλουν κάποιο νέο μήνυμα. Η Μόσχα διατηρούσε σιγή. Ωστόσο, το επόμενο βήμα έγινε, και αυτή τη φορά από τους Γερμανούς. Στις 30 Μαΐου, ο Ε. Βάϊτσεκερ (E. Weizsacker) κάλεσε τον Αστακόφ και τον ενημέρωσε ότι, κατόπιν εντολής του Χίτλερ, το γερμανικό υπουργείο Εξωτερικών ενεργώντας υπό την εποπτεία του πραγματοποίησε επαφή με τη Σοβιετική Ένωση. «Η Ρωσία έχει μπροστά της μια ευρεία ποικιλία επιλογών, που της προσφέρει το γερμανικό πολιτικό κατεστημένο –από την εξομάλυνση των σχέσεων έως την εχθρότητα», συνέχισε ο Βάϊτσεκερ. Στο ημερολόγιό του μετέφερε την ατμόσφαιρα της συνάντησης με τα εξής λόγια: «Η Γερμανία έχει την πρωτοβουλία των προτάσεων, αλλά προσκρούει πάνω στη δυσπιστία των Ρώσων». Την ίδια μέρα, ο Σούλενμπουργκ ενημερώθηκε για το νέο σχέδιο τακτικής, αξιοποιώντας το «ρώσικο χαρτί»: ως σημείο έναρξης των επαφών, υποδεικνυόταν το υποβληθέν αίτημα να παραχωρηθεί στη σοβιετική εμπορική αποστολή στην Πράγα ανάλογο καθεστώς με εκείνο της εμπορικής αποστολής της ΕΣΣΔ στο Βερολίνο. Δεδομένου ότι αυτό συμπεριλάμβανε σειρά θεμελιωδών ζητημάτων, παρενέβη ο ίδιος ο Γερμανός υπουργός Εξωτερικών στην εξέταση αυτού του σοβιετικού αιτήματος, η δε εξομάλυνση των σχέσεων παρουσιάσθηκε ως απόδειξη αμοιβαίου ενδιαφέροντος.

Τον Μάιο-Ιούνιο του 1939, τον ρόλο του διαμεσολαβητή ανάμεσα στην ΕΣΣΔ και στη Γερμανία ανέλαβε ο Ιταλός υπουργός Εξωτερικών, Γ. Τσιάνο. Η πρώτη του κίνηση ήταν να δημιουργήσει αμφιβολίες όσον αφορούσε στην ειλικρίνεια του Λονδίνου: «Η Αγγλία θα χρονοτριβεί με τα (αγγλο-γαλλο-σοβιετικά) Σύμφωνα, και μπορεί να έρθει η στιγμή, όταν θα είναι πλέον αργά, όπου δε θα θέλετε ούτε οι ίδιοι να επισπεύσετε την ένταξή σας στον συνασπισμό τους». Εξέφρασε την πλήρη στήριξή του στο «σχέδιο Σούλενμπουργκ», που ενθάρρυνε τη γερμανική κυβέρνηση να προβεί σε μια σχετικώς αποφασιστική κίνηση για τη βελτίωση των σχέσεων της με την ΕΣΣΔ, και συνιστούσε: α) τη συμβολή του στη βελτίωση των σχέσεων ανάμεσα στην Ιαπωνία και τη Σοβιετική Ένωση και στην εξάλειψη των μεταξύ τους συνοριακών συγκρούσεων· β) να προταθεί στη Μόσχα η σύναψη Συμφώνου μη επίθεσης ή από κοινού εγγύησης της ανεξαρτησίας των χωρών της Βαλτικής· γ) την υπογραφή διευρυμένης εμπορικής συμφωνίας ανάμεσα στη Γερμανία και την ΕΣΣΔ. Στις 28 Ιουνίου, ο Σούλενμπουργκ ζήτησε ακρόαση από τον Μόλοτωφ, προκειμένου να «μοιραστεί τις εντυπώσεις του» από το ταξίδι του στο Βερολίνο. Ο πρέσβης μίλησε εκτενώς ισχυριζόμενος ότι η Γερμανία δεν είχε «κακές προθέσεις», τονίζοντας ιδιαίτερα το γεγονός ότι δεν είχε μέχρι εκείνη τη στιγμή ακυρώσει τη Συνθήκη του Βερολίνου περί ουδετερότητας. «Η γερμανική κυβέρνηση», τόνισε ο Σούλενμπουργκ, «επιθυμεί όχι μόνον την εξομάλυνση αλλά και τη βελτίωση των σχέσεων με την ΕΣΣΔ», επισημαίνοντας ότι τη δήλωση αυτή, την έκανε με εντολή του Ρίμπεντροπ και ότι «είχε την έγκριση του Χίτλερ». Ο Σούλενμπουργκ,

αφού υπέβαλε την αναφορά του στο Βερολίνο σχετικά με τη συνάντησή του με τον Μόλοτωφ, έλαβε την ακόλουθη εντολή: επειδή «έχουν αρκετά ειπωθεί», να απέχει στο εξής από πολιτικές συζητήσεις μέχρι τη λήψη νεότερων οδηγιών.

Στη συνέχεια ακολούθησε ανάπαυλα, που διήρκησε περίπου έναν μήνα. Στην πολιτική, οι έννοιες αυτές είναι μάλλον σχετικές, χωρίς να έχουν ποτέ το ίδιο νόημα με το αντίστοιχο της πραγματικότητας. Το Βερολίνο δεν καθόταν με «σταυρωμένα χέρια» εκείνον τον Ιούλιο: διεξήγαγε εντατικές διαπραγματεύσεις, από τη μία, με τους Ιάπωνες και τους Ιταλούς για τη συγκρότηση κοινής στρατιωτικής συμμαχίας και, από την άλλη, με τους Άγγλους για την εξισορρόπηση των συμφερόντων τους σε τοπική αλλά και γενικά σε παγκόσμια κλίμακα. Ο Ρίμπεντροπ υπέβαλε μια πρόταση στη Βαρσοβία σχετικά με τη σύναψη συμμαχίας μεταξύ Γερμανίας και Πολωνίας, για την «από κοινού αναχαίτιση της Σοβιετικής Ρωσίας», αποσπώντας από αυτήν την Ουκρανία, με προοπτική τον από κοινού μελλοντικό διαμελισμό της. Οι Πολωνοί ηγέτες ήταν διστακτικοί. Ο Τσάμπερλεϊν και ο Χάλιφαξ τους προέτρεψαν να αναζητήσουν ειρηνική λύση στα προβλήματα του Ντάνζιγκ και του πολωνικού διαδρόμου, παράλληλα όμως, τους συμβούλευαν να μη βιαστούν να πέσουν στην αγκαλιά του Ράιχ. Ο γεωπολιτικός ιστός ήταν εξαιρετικά περίπλοκος: το Λονδίνο ήταν απορροφημένο από τις διαπραγματεύσεις με την Ιαπωνία και τη Γερμανία, τη Γαλλία και την Πολωνία, την Ελλάδα και την Τουρκία, τις ΗΠΑ και τη Ρωσία. Το Βερολίνο βρισκόταν σε συνεχή πάλη με τη Μεγάλη Βρετανία πιέζοντας τους Άγγλους, κωλυσιεργούσε με την Πολωνία κερδίζοντας χρόνο και έψαχνε να βρει τρόπους για να δημιουργήσει τετελεσμένα στην Ιαπωνία, χωρίς να προσαρμόζει τα σχέδιά του στη στρατηγική του Τόκιο. Η Ουάσινγκτον τηρούσε σιγή ιχθύος. Η Μόσχα ξεκαθάριζε τις σχέσεις της με τους Άγγλους και τους Γάλλους, ήταν γεμάτη δυσπιστία απέναντι στις γερμανικές υποσχέσεις, και με το ένα πόδι στον πόλεμο εναντίον της Ιαπωνίας. Πώς επρόκειτο να εξελιχθεί άραγε η κατάσταση;

Από τον Μάιο ως τον Αύγουστο του 1939, είχαμε στον ποταμό Χάλκιν-Γκολ το αποκορύφωμα της κρίσης. Στις αιματηρές μάχες που ξέσπασαν εκεί, συμμετείχαν δεκάδες χιλιάδες στρατιώτες και από τις δυο πλευρές, με την υποστήριξη μεγάλων αεροπορικών δυνάμεων και αρμάτων μάχης. Οι απώλειες σε ανθρώπινα θύματα είναι συγκρίσιμες – αν δεν υπερβαίνουν τον αριθμό των νεκρών και των τραυματιών που καταγράφηκαν κατά την κατάληψη της Πολωνίας από τους Γερμανούς. Δεν είναι τυχαίο ότι η εξέλιξη των γεγονότων στον Χάλκιν-Γκολ παρακολουθήθηκαν προσεκτικά και αναλύθηκαν σχολαστικά για τους μελλοντικούς στρατηγικούς σχεδιασμούς, τόσο από τους επιτιθέμενους όσο και από την πλευρά των δυνάμεων που επεδίωκαν να τους κατευνάσουν.

Ο Γερμανός πρεσβευτής στο Τόκιο, Ε. Οττ, έστειλε στις 7 Ιουνίου του 1939 το εξής τηλεγράφημα στον Ε. Βάιτσεκερ: «Το βράδυ της 5ης Ιουνίου, στάλθηκαν οδηγίες στον πρέσβη Οσίμα (πρέσβης της Ιαπωνίας στο Βερολίνο). Σύμφωνα με αυτές, η Ιαπωνία» έπρεπε «να είναι έτοιμη να εισέλθει αυτόματα σε οποιονδήποτε πόλεμο» που θα ξεκινούσε η Γερμανία, «υπό τον όρο ότι η Ρωσία θα είναι αντίπαλος της Γερμανίας». Μια αντίστοιχη δέσμευση ανέμεναν και οι Ιάπωνες από τους Γερμανούς επί τη βάση των αμοιβαίων υποχρεώσεων. Στις 24 Ιουνίου, το τηλεγράφημα του Οττ επιβεβαιώθηκε από την αναφορά του Ρ. Ζόργκε προς το Γενικό Επιτελείο του Κόκκινου Στρατού: σε περίπτωση πολέμου ανάμεσα στη Γερμανία

και την ΕΣΣΔ, η Ιαπωνία θα έμπαινε αυτόματα στον πόλεμο κατά της Σοβιετικής Ένωσης. Σε περίπτωση πολέμου της Ιταλίας και της Γερμανίας με την Αγγλία, τη Γαλλία και την ΕΣΣΔ, το Τόκιο και πάλι θα προσχωρούσε αυτόματα στη συμμαχία της Γερμανίας και της Ιταλίας. Εάν η Γερμανία και η Ιταλία πολεμούσαν μόνον εναντίον της Γαλλίας και της Αγγλίας (αν δηλαδή η Σοβιετική Ένωση δεν εμπλεκόταν στον πόλεμο), τότε η Ιαπωνία θα μπορούσε μεν να υπολογίζεται ως σύμμαχος της Γερμανίας και της Ιταλίας, αλλά θα αποφάσιζε να εμπλακεί σε στρατιωτικές συγκρούσεις εναντίον των Άγγλων και των Γάλλων, ανάλογα με την εκάστοτε επικρατούσα κατάσταση. Ωστόσο, εάν τα συμφέροντα της «Τριπλής Συμμαχίας», το απαιτούσαν, η Ιαπωνία θα έμπαινε αμέσως στον πόλεμο.

Σύμφωνα με τα διαθέσιμα έγγραφα, είναι φανερό ότι αυτή η διευκρίνιση της έννοιας του αυτοματισμού θεωρήθηκε ως ένα εν δυνάμει πρόβλημα από την πλευρά του Βερολίνου. Εξαρτάτο, λοιπόν, από το Τόκιο το πώς εκείνο θα αξιολογούσε ακόμα και αυτά τα γεγονότα στο Χάλκιν-Γκολ – το αν, δηλαδή, θα συνέχιζε να τα παρουσιάζει ως ένα περιορισμένο τοπικό «περιστατικό» που προκλήθηκε από την «ασάφεια» της συνοριακής γραμμής ή το αν θα κλιμάκωνε την ένταση, μετατρέποντας τη συμμαχική βοήθεια της ΕΣΣΔ προς την Μογγολία σε αιτία πολέμου, ακόμη και εναντίον της Γερμανίας. Εξάλλου, οι Γερμανοί δεν είχαν σε ιδιαίτερα υψηλή εκτίμηση το στρατιωτικό δυναμικό της Ιαπωνίας. Από την άλλη πλευρά, όμως, αυτό αποτελούσε μια δοκιμασία για το Σύμφωνο εναντίον της Κομμουνιστικής Διεθνούς (Σύμφωνο Αντι-Κομιντέρν). Ο Χίτλερ αποφάσισε να θέσει τους Ιάπωνες «φίλους» προ τετελεσμένων γεγονότων, εξαναγκάζοντας το Τόκιο να προσαρμοσθεί στη στρατηγική του Βερολίνου.

Στην πολιτική, οι ημερομηνίες συχνά αλληλοτέμνονται με τρόπο ενοχλητικό και μάλιστα μοιραίο. Ωστόσο, η κοινή δήλωση Βρετανίας-Ιαπωνίας της 24ης Ιουλίου 1939, γνωστή ως «Σύμφωνο Αρίτα-Κρέιγκι», δεν ανήκει σε καμία περίπτωση στην κατηγορία του χρονικού παράδοξου. Στο απόγειο των μαχών στο Χάλκιν-Γκολ, το αποτέλεσμα των οποίων ήταν αδύνατον να προβλεφθεί, και στο πλαίσιο των τριμερών διαπραγματεύσεων ανάμεσα στην Αγγλία, τη Γαλλία και τη Σοβιετική Ένωση, οι οποίες είχαν ως επίσημη αποστολή τη δημιουργία φραγμού απέναντι στο κλίμα της επιθετικότητας, το Λονδίνο ενθάρρυνε την επιθετική πολιτική του Τόκιο. Η βρετανική κυβέρνηση, όπως αποτυπώνεται στο «Σύμφωνο Αρίτα-Κρέιγκι», αναγνώριζε «πλήρως την τρέχουσα κατάσταση στην Κίνα, όπου διεξάγονται μεγάλης κλίμακας στρατιωτικές επιχειρήσεις», και πίστευε:

ότι όσο η κατάσταση αυτή εξακολουθεί να υφίσταται, προκύπτουν ειδικές συνθήκες για τις ιαπωνικές ένοπλες δυνάμεις στην Κίνα, προκειμένου να διαφυλάξουν την ασφάλεια τους και να διατηρήσουν τη δημόσια τάξη στις περιοχές που βρίσκονται υπό τον έλεγχό τους, και ότι θα πρέπει να λάβουν τα απαραίτητα μέτρα για την καταστολή ή την εξάλειψη οποιωνδήποτε ενεργειών ή αιτιών που παρεμποδίζουν τους ίδιους ή είναι συμφέρουσες για τους αντιπάλους τους. Η Κυβέρνηση της Αυτής Μεγαλειότητας δεν έχει καμία πρόθεση να ενθαρρύνει οποιαδήποτε ενέργεια ή μέτρο που θα εμπόδιζε την επί-

τευξη των προαναφερθέντων στόχων από τις ιαπωνικές ένοπλες δυνάμεις.

Πρόκειται για ένα παράξενο σύμφωνο, και όχι λόγω της διατύπωσής του. Το Λονδίνο στήριζε απόλυτα την Ιαπωνία στην επίθεσή της εναντίον της Κίνας. Μήπως, όμως, ο Κρέιγκι είχε εκφράσει ορισμένες επιφυλάξεις, ο δε Αρίτα, ανταποκρινόμενος στην πρωτοβουλία του Λονδίνου, του παρείχε τις αντίστοιχες διαβεβαιώσεις; Το κείμενο δεν αναφέρει ούτε λέξη πάνω σε αυτό. Υπήρχε, άραγε, κάποιο μυστικό παράρτημα στο Σύμφωνο Αρίτα-Κρέιγκι; Αν είμαστε τυχεροί, θα το μάθουμε μετά το 2017-2020.

Στη συνέχεια χύθηκε ακόμα περισσότερο μελάνι αναφορικά με τις «ειδικές συνθήκες» των ιαπωνικών Ενόπλων Δυνάμεων στην Κίνα, τους τρόπους «διαφύλαξης της ασφάλειάς» τους και την «εξάλειψη των αιτιών» που εμποδίζουν τις αναφερόμενες δυνάμεις να επιτύχουν τους στόχους τους. Στο σημείο αυτό, οφείλουμε να σημειώσουμε το εξής: η «πλήρης αναγνώριση της τρέχουσας (για το 1939) κατάστασης στην Κίνα» σήμαινε ουσιαστικά την αναγνώριση της ανακατάταξης των εξωτερικών συνόρων της Κίνας, όπως ορίζονται από την Ιαπωνία. Το Σύμφωνο Αρίτα-Κρέιγκι θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως υιοθέτηση, από την πλευρά της Βρετανίας, της ιαπωνικής εκδοχής του «περιστατικού» στο Χάλκιν-Γκολ, σύμφωνα με την οποία δεν ήταν ο στρατός του Κβαντούγκ που εισέβαλε στη Μογγολία, αλλά ο στρατός της Μογγολίας ήταν εκείνος που με την υποστήριξη των σοβιετικών Ενόπλων Δυνάμεων κατέλαβε μέρος της επικράτειας της Κίνας.

Η απουσία επίσημης βρετανικής αντίδρασης στην επίθεση των τακτικών ιαπωνικών στρατευμάτων κατά των συνοριακών σημείων της Μογγολίας κοντά στη λίμνη Μπουιρ-Νουρ (Buir-Nur), στις 11 Μαΐου του 1939, σε συνδυασμό με τις προσπάθειες των Βρετανών αντιπροσώπων να προκαλέσουν εξέγερση στο Ξινγιάνγκ, την επαρχία μέσω της οποίας κατέφτανε ο κύριος όγκος της σοβιετικής βοήθειας προς την Κίνα, αλλά και η διφορούμενη θέση του υπουργείου Εξωτερικών των ΗΠΑ οδηγούν σε θλιβερά συμπεράσματα. Σαφώς και ωθούσαν το Τόκιο να κάνει μια απότομη επιθετική στρατιωτική στροφή προς τον βορρά, παρουσιάζοντας έτσι την επιλογή «της προς ανατολάς επέκτασης» (Drang nach Osten), πιο ελκυστική στα μάτια του Χίτλερ.

Τα διπλωματικά παρασκήνια του Συμφώνου Μόλοτωφ-Ρίμπεντροπ

Η ανάπαυλα του Ιουλίου χαρακτηρίστηκε από πληθώρα συναντήσεων και επαφών μεταξύ των διαφόρων εντεταλμένων και εκπροσώπων τόσο της βρετανικής όσο και της γερμανικής ηγεσίας. Ένα σκάνδαλο ξέσπασε όταν αποκαλύφθηκαν στον Τύπο οι διαπραγματεύσεις του αξιωματούχου της ναζιστικής κυβέρνησης, ειδικού εντεταλμένου Κ. Βόλτατ, με τον Σύμβουλο του πρωθυπουργού, Γ. Ουίλσον, και τον υπουργό Εξωτερικού Εμπορίου της Αγγλίας, Ρ. Χάντσον. Στον Βόλτατ παρουσιάστηκε ένα εκτενές πρόγραμμα συνεργασίας στον πολιτικό, στρατιωτικό και οικονομικό «τομέα», το οποίο είχε εγκριθεί από τον Τσάμπερλεϊν. Ο πρωθυ-

πουργός της Αγγλίας είχε προτείνει στον Βόλτατ μια προσωπική συνάντηση, την οποία όμως ο Γερμανός απέφυγε με τη δικαιολογία ότι δε διέθετε την απαραίτητη εξουσιοδότηση.

Η Μεγάλη Βρετανία διατύπωσε πρόταση, δυνάμει της οποίας η Βρετανική Κοινοπολιτεία και η Γερμανία θα δεσμεύονταν να μην υιοθετούν επιθετικότητα και να ακολουθούν πολιτικές που βασίζονται στη μη επέμβαση της μιας στις υποθέσεις της άλλης. Σε ό,τι αφορούσε στον στρατιωτικό τομέα, το Λονδίνο επεδίωκε να καθορισθούν με μεγαλύτερη ακρίβεια οι τρέχουσες παράμετροι στον ανταγωνισμό των εξοπλισμών. Όσο για την οικονομική συνεργασία, αυτή θα μπορούσε να συμπεριλάβει τη δημιουργία μιας «διεθνούς αποικιακής ζώνης» στην Αφρική, την πρόσβαση για τις γερμανικές βιομηχανίες στις πηγές των πρώτων υλών και στις αγορές, τη διευθέτηση των προβλημάτων του διεθνούς χρέους και τη χρηματοπιστωτική βοήθεια για την «αποκατάσταση» της ανατολικής και της γερμανικής νοτιοανατολικής Ευρώπης. Ο Χάντσον υποσχόταν στο Ράιχ ένα «διεθνές δάνειο» ύψους έως ενός δισεκατομμυρίου στερλινών. Ο τελικός στόχος ήταν να επιτευχθεί η «αγγλο-γερμανική συμφωνία επί όλων των σημαντικών ζητημάτων», η οποία θα επέτρεπε στην Αγγλία να απαλλαγεί από όλες τις υποχρεώσεις της απέναντι στην Πολωνία και τη Ρουμανία. Ο Γουίλσον διαβεβαίωσε τον ομολόγό του ότι το Λονδίνο ήταν έτοιμο να εξετάσει και άλλα ζητήματα που ενδιέφεραν τους Γερμανούς. Πρόσθεσε ότι η συγκατάθεση του Χίτλερ στις διαπραγματεύσεις θα εκλαμβάνόταν ως «ένδειξη αποκατάστασης της εμπιστοσύνης».

Δε χρειάζεται κάποια εξειδικευμένη μέθοδος για να συλλάβουμε το μέτρο διπλοσωπίας της επίσημης κυβέρνησης της Μεγάλης Βρετανίας. Και μάλιστα όχι μόνο σε σχέση με την ΕΣΣΔ, αλλά και με τους Γάλλους, τους Αμερικανούς και τους Πολωνούς. Τον Νοέμβριο του 1937, ο Χάλιφαξ επεδίωκε να προετοιμάσει τον Χίτλερ για ένα «γενικό συμβιβασμό». Τον Σεπτέμβριο του 1938, ο Τσάμπερλεϊν επιζητούσε μια ιστορική συμμαχία των δύο αυτοκρατοριών. Το καλοκαίρι του 1939, οι προτάσεις του Γουίλσον υποστηρίχθηκαν από τη συντηρητική πλειοψηφία στη Βουλή των Κοινοτήτων.

Ας αποκαταστήσουμε, όμως, τη χρονολογική σειρά των γεγονότων, που είναι πολύ πιο εύγλωττη και από τις διπλωματικές αβρότητες. Από τις 8 έως τις 21 Ιουλίου, ο Γ. Ουίλσον, ο Ρ. Χάντσον και ο διακεκριμένος συντηρητικός Τζ. Μπολ κολάκευαν τον Κ. Βόλτατ, αποβλέποντας σε μια άμεση απάντηση από το Βερολίνο. Στις 23 Ιουλίου, ο Χάλιφαξ ενημέρωσε τον Σοβιετικό πρέσβη Μάισκι, αναφορικά με την ετοιμότητα του Λονδίνου να ξεκινήσει συνομιλίες σχετικά με στρατιωτικά ζητήματα, χωρίς να περιμένει την ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων για τα αντίστοιχα πολιτικά, και υποσχέθηκε ότι η βρετανική αντιπροσωπεία θα μπορούσε να αναχωρήσει για τη Μόσχα μέσα «σε 7-10 ημέρες». Μετά το πέρας των 10 επόμενων ημερών δεν υπήρξε καμία απάντηση από το Βερολίνο επί του «περιγράμματος» Γουίλσον. Οι Βρετανοί, προκειμένου να κερδίσουν χρόνο στις διαπραγματεύσεις στη Μόσχα, επέλεξαν για τη μεταφορά των αντιπροσώπων τους ένα επιβατικό μεταφορικό πλοίο με μικρή ταχύτητα, το βραδύτερο δηλαδή μέσο μεταφοράς από όλα όσα είχαν στη διάθεσή τους την εποχή εκείνη. Και προκειμένου να μην πελαγοδρομούν οι Γερμανοί σε εικασίες, ο Γουίλσον κάλεσε σε ακρόαση τον πρέσβη Γ. Ντρίκσον στις 3 Αυγούστου, για να συνεχίσει την προσπάθεια σύγκλισης των

θέσεων μεταξύ Βρετανίας και Τρίτου Ράιχ. Ο πρεσβευτής ανέφερε στο Βερολίνο ότι, όπως προέκυψε από τα λεγόμενα του Γουίλσον:

Η πρόσφατη ενίσχυση των δεσμών με άλλες χώρες –την ΕΣΣΔ, την Πολωνία και τη Ρουμανία– δεν αποτελούν παρά ένα εναλλακτικό μέσο για μια ουσιαστική συμφιλίωση με τη Γερμανία και ότι οι δεσμοί αυτοί θα αποκοπούν, μόλις πραγματικά επιτευχθεί ο μόνος σημαντικός και άξιος προσπαθειών στόχος: η επίτευξη συμφωνίας μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της Γερμανίας. Είναι σημαντικό να επιτευχθεί μια συμφωνία ανάμεσα στη Γερμανία και τη Μεγάλη Βρετανία. Θα μπορούσαμε, βέβαια, εάν αυτό ήταν επιθυμητό, να εντάξουμε σε αυτή τόσο την Ιταλία όσο και τη Γαλλία.

Από τις βρετανικές υποσχέσεις που έλαβε μέσω του Βόλτατ, ο Χίτλερ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η σύγκρουση ανάμεσα στη Γερμανία και την Πολωνία δε θα ελάμβανε διαστάσεις μεγάλου πολέμου. Η Αγγλία θα παρακολουθούσε από απόσταση. Για κάθε ενδεχόμενο, όμως, ο Φύρερ προέβη σε μια ασυνήθιστη κίνηση. Στις 11 Αυγούστου, κάλεσε τον Ελβετό Μπούρκχαρντ, Υπάτο Αρμοστή της Κοινωνίας των Εθνών, στο Ντάνζιγκ και του ζήτησε μια «φιλική εξυπηρέτηση»: να τον βοηθήσει να εκθέσει στη Δύση την ουσία των γεγονότων. Του τόνισε:

Ό,τι επιχειρώ στρέφεται εναντίον της Ρωσίας. Εάν η Δύση είναι τόσο ανόητη και τυφλή που δεν το καταλαβαίνει, θα αναγκαστώ να συνωμοτήσω με τους Ρώσους, προκειμένου να κατατροπώσω τη Δύση, μετά την ήττα της οποίας, θα στραφώ με όλες μου τις δυνάμεις κατά της Σοβιετικής Ένωσης. Χρειάζομαι την Ουκρανία, ούτως ώστε να μην μπορεί κανείς να μας καταδικάσει ξανά σε λιμοκτονία, όπως έγινε στον προηγούμενο πόλεμο.

Οι δημοσιογράφοι κατάφεραν να πληροφορηθούν και αποκάλυψαν τη μυστική επίσκεψη του Μπούρκχαρντ στο Όμπερσαλτσμπουργκ (το οχυρό του Χίτλερ κοντά στην Καγκελαρία), υπονομεύοντας έτσι την «αποστολή» του. Ποιος ήταν, άραγε, ο λόγος που ο Χίτλερ επεδίωξε συνάντηση με τον Μπούρκχαρντ; Δεν υπάρχει σαφής εξήγηση για αυτό. Δεν ήταν, όμως, διόλου τυχαίο ότι το μήνυμα που μετέφερε ο Μπούρκχαρντ στη Δύση συνέπεσε χρονικά με την έναρξη των τριμερών στρατιωτικών διαπραγματεύσεων στη Μόσχα. Ο Φύρερ έπρεπε να στηρίξει τους Άγγλους στην πρόθεσή τους να αποφύγουν συμφωνίες με τη Μόσχα, που θα περιόριζαν έστω και στο ελάχιστο τις κινήσεις τους. Στις 12-13 Αυγούστου, ο Χίτλερ περίμενε να δει εάν το τέχνασμα με τον Μπούρκχαρντ θα είχε ως αποτέλεσμα κάποια σοβαρή εξέλιξη. Στις 14 Αυγούστου, η υπομονή του εξαντλήθηκε και ο ηγέτης της ναζιστικής Γερμανίας ενημέρωσε τον Γκέρινγκ, τον πολιτικό στρατάρχη Μπράουχιτς και τον ναύαρχο Ρέντερ για την απόφασή του να επιτεθεί στην Πολωνία το αργότερο εντός δύο εβδομάδων.

Οι πληροφορίες που κατέφταναν στη σοβιετική ηγεσία της επέτρεπαν να διαμορφώνει αντίληψη σχετικά με την εξέλιξη των πολλαπλών συνωμοσιών και

μηχανορραφιών. Παραθέτω μια διατύπωση από τη συνδιάσκεψη του Χίτλερ με την ανώτατη διοίκηση της Βέρμαχτ τον Δεκέμβριο του 1936: «Πριν από την επίθεση εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης, θα πρέπει να προηγηθεί η συντριβή της Πολωνίας». Δυο μέρες αργότερα, η σχετική με το γεγονός αυτό αναφορά βρισκόταν πάνω στο γραφείο του Στάλιν. Η απόφαση της 3ης Απριλίου του 1939, η οποία έθετε σε εφαρμογή το σχέδιο «Βάις» (Weiss), γνωστοποιήθηκε στο Κρεμλίνο δέκα ημέρες αργότερα. Θα ήταν υπερβολή να πούμε ότι ο Σοβιετικός δικτάτορας γνώριζε τα πάντα ή σχεδόν τα πάντα και είναι ακόμη λιγότερο αληθές ότι οι αποφάσεις του Στάλιν βασίζονταν αποκλειστικά σε γεγονότα. Συχνά, οι ενέργειές του ήταν αντίθετες από αυτές που απαιτούσαν οι περιστάσεις. Αυτό, ίσως, αποτελεί κοινό χαρακτηριστικό όλων των πολιτικών προσωπικοτήτων που διαθέτουν υπερβολική και ανεξέλεγκτη εξουσία, σε κάθε χώρα και σε κάθε εποχή.

Η σιωπή που επακολούθησε μετά την 28η Ιουνίου, όταν –σύμφωνα με την έκφραση του ίδιου του Ρίμπεντροπ– «έβαλε κοριό στο αυτί του Στάλιν», έσπασε στις 24 Ιουλίου, όταν ο Γ. Αστάχωφ κλήθηκε στο γερμανικό υπουργείο Εξωτερικών, προκειμένου να ενημερωθεί αναφορικά με τις θέσεις του Ράιχ για τις ενδεχόμενες φάσεις αναβάθμισης των σχέσεων μεταξύ των δυο χωρών. Ο επικεφαλής της Διπλωματικής Υπηρεσίας, όπως ανέφερε ο Σνούρε, έβλεπε αυτή τη διαδικασία ως εξής: προέχει η επιτυχία των συνομιλιών επί του εμπορίου και της πολιτικής πιστώσεων, μετά ακολουθεί η εξομάλυνση στους τομείς των πολιτιστικών αλληλεπιδράσεων, του τύπου κ.λπ. και, τέλος, ερχόταν η πολιτική προσέγγιση. Η γερμανική πλευρά εξέφραζε την ανησυχία της για τη στάση του Μόλοτωφ. Ο τελευταίος απέφευγε την ανταλλαγή συγκεκριμένων απόψεων με τον Σούλενμπουργκ, την ίδια στιγμή που ο Σοβιετικός εκπρόσωπος στο Βερολίνο δεν απαντούσε στις ερωτήσεις του Βάιτσεκερ, οι οποίες «ενδιέφεραν τον ίδιο τον Φύρερ». «Εάν η Μόσχα», κατέληγε ο Σνούρε, «δεν είναι έτοιμη για ανταλλαγή απόψεων σε επίπεδο ηγετών, γιατί να μην επιχειρήσουν αξιωματούχοι χαμηλότερης βαθμίδας να εκκινήσουν τη διαδικασία από το σημείο-μηδέν;».

Στις 2 Αυγούστου, ο Ρίμπεντροπ ζήτησε να δει τον Αστάχωφ. Ο υπουργός επέμενε στην άποψη ότι δεν υπήρχαν ανεπίλυτες διαφορές μεταξύ Γερμανίας και ΕΣΣΔ όσον αφορά στις περιοχές που εκτείνονται από τη Μαύρη Θάλασσα έως τη Βαλτική. Κατά τα λεγόμενα του Ρίμπεντροπ, «στη Βαλτική υπάρχει αρκετός χώρος και για τις δυο χώρες, και τα ρωσικά συμφέροντα στην περιοχή δεν είναι απαραίτητο να συγκρούονται με τα γερμανικά». Όσον αφορά στην Πολωνία, «η Γερμανία παρακολουθεί τις εξελίξεις με προσοχή και ψυχραιμία, όμως σε ενδεχόμενες προκλήσεις, η απάντησή της θα ακολουθήσει εντός μιας εβδομάδας». Ο υπουργός υπαινίχθηκε ότι ήταν επιθυμητό να επιτευχθεί αμοιβαία κατανόηση με τη Μόσχα την παραμονή σημαντικών γεγονότων. Παρατήρησε, επίσης, ότι έχει «προσωπική άποψη για το επίπεδο των σχέσεων ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση και την Ιαπωνία», χωρίς ωστόσο να αποκλείει στο σημείο αυτό τη δυνατότητα συμφωνίας για την εμπέδωση ενός *modus vivendi*.

Στις 3 Αυγούστου, ο εντεταλμένος της Μόσχας κλήθηκε εκ νέου στο υπουργείο Εξωτερικών. Σύμφωνα με τις υποδείξεις του υπουργού, ο Κ. Σνούρε «αποσαφήνισε και συμπλήρωσε» τη συζήτηση που είχε πραγματοποιηθεί την προηγούμενη ημέρα. Σε περίπτωση που η σοβιετική πλευρά επιθυμούσε την

εξομάλυνση των σχέσεων, τότε θα μπορούσε ενδεχομένως να προσδιορίσει τα ζητήματα τα οποία θα ήθελε να θίξει κατά την ανταλλαγή απόψεων; Η γερμανική πλευρά ήταν διατεθειμένη να πράξει αντίστοιχα. Επίσης, ζητήθηκε να διευκρινιστεί ποιο πρόσωπο θα μπορούσε να εξουσιοδοτηθεί από τη σοβιετική πλευρά για τη διεξαγωγή διαλόγου. Για τους Γερμανούς, ο καταλληλότερος χώρος για τη διεξαγωγή των συνομιλιών ήταν το Βερολίνο, επειδή ο Χίτλερ επέβλεπε προσωπικά την πορεία αυτής της πολιτικής διαδικασίας. Τέλος, ο Ρίμπεντροπ έπρεπε σύντομα να φύγει για τη θερινή του κατοικία και υπολόγιζε να ελάμβανε ο ίδιος έστω μια κάποια διαβεβαίωση ότι η Μόσχα ήταν καταρχήν έτοιμη για τις διαπραγματεύσεις.

Ενδεικτικό της ανυπομονησίας του Βερολίνου είναι το γεγονός ότι ο Σούλενμπουργκ έλαβε εντολή να ζητήσει αμέσως ακρόαση από τον Μόλοτωφ και να του διαβιβάσει το περιεχόμενο της συζήτησης του Ρίμπεντροπ με τον Αστάχωφ. Η συνάντηση πραγματοποιήθηκε στις 3 Αυγούστου. Όπως ανέφερε ο Γερμανός πρέσβης, ο λαϊκός επίτροπος ήταν άνετος, ωστόσο ούτε και αυτή τη φορά έδειξε κάποια επιθυμία να υπεισέλθει σε ζητήματα ουσίας. Αντιδρώντας στην παρότρυνση του πρέσβη να μην αναμοχλεύει το παρελθόν και να εξετάσει τις νέες δυνατότητες που εξακολουθούν να είναι ανεκμετάλλετες, ο Μόλοτωφ συμφώνησε να ακολουθήσει τη συμβουλή του, υπό τον όρο ότι θα του δίδονταν ικανοποιητικές εξηγήσεις σχετικά με τρία σημεία: για το Σύμφωνο κατά της Κομμουνιστικής Διεθνούς, για τη στήριξη των επιθετικών ενεργειών της Ιαπωνίας από τη γερμανική πλευρά και, τέλος, για την απόπειρα απομόνωσης της ΕΣΣΔ από τη διεθνή κοινότητα. Στις 4 Αυγούστου, ο Σούλενμπουργκ έστειλε το ακόλουθο τηλεγράφημα στο υπουργείο Εξωτερικών της Γερμανίας: η ΕΣΣΔ «είναι απόλυτα αποφασισμένη να προχωρήσει σε σύναψη συμφωνίας με τη Μεγάλη Βρετανία και τη Γαλλία».

Αξιζει να σημειωθεί ότι ο Αστάχωφ δεν είχε λάβει εντολές από τη Μόσχα πριν από τις επαφές του με τους Ρίμπεντροπ, Βάιτσεκερ και Σνούρε. Ο Β.Μ. Μόλοτωφ είχε συστήσει απλώς στον απεσταλμένο του ότι η σωστή τακτική ήταν να ακούσει τις δηλώσεις των συνομιλητών του, με την υπόσχεση να μεταφέρει το περιεχόμενό τους στη Μόσχα. Έχει εξακριβωθεί ότι υπήρξαν τρεις περιπτώσεις, κατά τις οποίες εστάλησαν στη σοβιετική αντιπροσωπεία κάποιες ασαφείς οδηγίες σχετικά με το ζήτημα της βελτίωσης των σχέσεων μεταξύ ΕΣΣΔ και Γερμανίας. Στις 4 Αυγούστου, ειπώθηκε στον Αστάχωφ ότι η συνέχιση της ανταλλαγής απόψεων για τη βελτίωση των σχέσεων είναι επιθυμητή. Όμως, όσον αφορά στα υπόλοιπα σημεία που έθιγε ο Ρίμπεντροπ, «πολλά θα εξαρτηθούν από το αποτέλεσμα των συνομιλιών σχετικά με το εμπόριο και την πολιτική των πιστώσεων που διεξάγονται στο Βερολίνο». Στις 4 Αυγούστου, δια στόματος Σνούρε, αναφέρθηκε για πρώτη φορά η δυνατότητα παραπομπής σε «μυστικό πρωτόκολλο». Ο Μόλοτωφ διευκρίνισε σαφώς στον Αστάχωφ:

Θεωρούμε, ότι η πρότασή του να συνοδεύει την υπογραφή εμπορικής συμφωνίας, ένα μυστικό πρωτόκολλο, δεν είναι καθόλου δόκιμη, καθώς είναι «ανάρμοστο» να δημιουργείται η εντύπωση ότι μια συνθήκη με καθαρά εμπορικό χαρακτήρα ... έχει συναφθεί με σκοπό τη

βελτίωση των πολιτικών σχέσεων. Αυτό είναι παράλογο και, επιπλέον, μια τέτοια κίνηση θα ήταν ανάρμοστη και θα έδειχνε ακατανόητη βιασύνη.

Τέλος, απαντώντας σε εκτενές σημείωμα του Γκ. Αστάχωφ, στο οποίο ο διπλωμάτης επεσήμαινε τον κίνδυνο να υπήρχε δόλος από τη γερμανική πλευρά και παράλληλα εξέθετε τη δική του οπτική σχετικά με τα «σημεία» που θα ενδιέφεραν τους Γερμανούς, στο πλαίσιο του διαλόγου, ο Μόλοτωφ συνέταξε ένα ακόμη τηλεγράφημα:

Μας ενδιαφέρει ο κατάλογος των «σημείων» που υποδεικνύονται στην από τις 8 Αυγούστου επιστολή σας. Οι συζητήσεις επί αυτών των θεμάτων απαιτούν προετοιμασία και ορισμένα ενδιάμεσα βήματα κατά την πορεία από την εμπορική-πιστωτική συμφωνία στα υπόλοιπα ζητήματα. Θα προτιμήσουμε να διεξάγουμε τις διαπραγματεύσεις επί αυτών των θεμάτων στη Μόσχα.

Η γερμανική πλευρά δεν μπορούσε να φανταστεί ότι για ένα τόσο κρίσιμο ζήτημα, όπως το αδιέξοδο στις πολιτικές σχέσεις μεταξύ δυο χωρών με δικτατορικά καθεστώτα, οι αξιωματούχοι ήταν σε θέση να επικοινωνούν χωρίς επιπλήξεις από την ανώτατη ιεραρχία. Οι συνομιλητές του Αστάχωφ πείστηκαν ότι οι προτάσεις του ακολουθούσαν τη βούληση της Μόσχας. Αντ' αυτού, όμως, θα έπρεπε να αναρωτιούνται γιατί ο Α. Μερεκάλοφ, ο μόνος εξουσιοδοτημένος διπλωμάτης να διεξάγει επίσημες διαπραγματεύσεις, είχε τεθεί εκτός κατά την πιο κρίσιμη φάση των διαπραγματεύσεων.

Από το σύνολο των διαθέσιμων εγγράφων προκύπτει ότι την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1939, η Σοβιετική Ένωση μάταια σπαταλούσε χρόνο και ενέργεια για τη δημιουργία ενός συνασπισμού κατά των επιτιθέμενων κρατών. Με ελάχιστη καλή θέληση, θα μπορούσε να είχε επιτευχθεί μια συμφωνία, και μάλιστα σχετικά γρήγορα. Ωστόσο, η Αγγλία, όπως διαβάζουμε στο ημερολόγιο του Χ. Άικς, Υπουργού Εξωτερικών της κυβέρνησης Ρούσβελτ, «έτρεφε την ελπίδα ότι θα κατάφερνε να φέρει σε σύγκρουση τη Ρωσία και τη Γερμανία, ενώ η ίδια θα έβγαине αλώβητη από τον πόλεμο». Η βρετανική κυβέρνηση χρησιμοποίησε τη δημιουργία εντυπώσεων με το πρόσχημα των διαπραγματεύσεων με τη Μόσχα, προκειμένου να εμποδίσει την προσέγγιση μεταξύ ΕΣΣΔ και Γερμανίας.

Η κυβέρνηση Τσάμπερλεϊν, όπως προαναφέρθηκε, είχε απορρίψει τα επιχειρήματα των αρχηγών επιτελείων των Ενόπλων Δυνάμεων (του στρατού, του ναυτικού και της αεροπορίας) της Αγγλίας που είχαν ταχθεί υπέρ της συγκρότησης ενός «μετώπου μιας εντυπωσιακά ισχυρής στρατιωτικής δύναμης ενάντια στην επιθετικότητα» με τη συμμετοχή της ΕΣΣΔ. Ο πρωθυπουργός παρέμενε αδιάλλακτος: «Θα προτιμούσε να παραιτηθεί παρά να υπογράψει μια συμφωνία με τους Σοβιετικούς». Τελικά, οι συντηρητικοί κατέληξαν στην άποψη ότι ο πραγματισμός απαιτούσε τη συνέχιση των διαπραγματεύσεων με τη Μόσχα, για κάποιο χρονικό διάστημα ακόμη, και ότι προκειμένου να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι είχε επιτευχθεί κάποια πρόοδος, θα άξιζε να προχωρήσουν από το στάδιο της

ανταλλαγής διπλωματικών διακοινώσεων σε συζητήσεις «στρογγυλής τραπέζης». Όσον αφορά στην Αγγλία και τη Γαλλία, αυτές θα συμμετείχαν σε επίπεδο πρεσβευτών. Ο Τσάμπερλεϊν απέρριψε την πρόσκληση που απέστειλε η σοβιετική πλευρά στον Χάλιφαξ να συμμετάσχει προσωπικά στις διαπραγματεύσεις, με την παρατήρηση ότι μια επίσκεψη του υπουργού στη Μόσχα «θα ήταν ταπεινωτική».

Ο Βρετανός πρέσβης, Γ. Σάιντς, και ο βοηθός του, ο απεσταλμένος Γ. Στρανγκ, είχαν λάβει την εντολή να χρονοτριβούν όσο το δυνατόν περισσότερο, δημιουργώντας την εντύπωση ότι το Λονδίνο τάσσεται υπέρ του Συμφώνου. Στις 4 Ιουλίου, το βρετανικό Υπουργικό Συμβούλιο επιβεβαίωσε την πρόθεση ότι «ο κύριος στόχος στις διαπραγματεύσεις με την ΕΣΣΔ είναι να αποτρέψουμε τη Ρωσία να αναπτύξει κάθε είδους σχέση με τη Γερμανία». Στις 10 Ιουλίου, στη συνεδρίαση του Υπουργικού Συμβουλίου, που εξέταζε τη διαδικασία των «τεχνικών» στρατιωτικών διαπραγματεύσεων με τη σοβιετική πλευρά, ο Χάλιφαξ δήλωσε: «Μετά την έναρξή τους, οι στρατιωτικές διαπραγματεύσεις δε θα έχουν μεγάλη επιτυχία. Οι διαπραγματεύσεις θα παρατείνονται και τελικά η κάθε μια από τις πλευρές θα επιτύχει από την άλλη δεσμεύσεις γενικού χαρακτήρα. Έτσι, θα κερδίσουμε χρόνο και θα εκμεταλλευτούμε στο έπακρο μια κατάσταση που δεν μπορούμε να αποφύγουμε αυτή τη στιγμή». Ο προαναφερθείς υπουργός Οικονομικών της Μεγάλης Βρετανίας, ο βαρύνουσας σημασίας Τζ. Σάιμον, ήταν ακόμα πιο κυνικός: «Είναι σημαντικό να εξασφαλίσουμε ελευθερία κινήσεων, για να μπορούμε στη συνέχεια να δηλώσουμε στη Ρωσία ότι δεν είμαστε υποχρεωμένοι να εισέλθουμε στον πόλεμο, καθώς δε συμφωνούμε με τη δική της ερμηνεία των γεγονότων». Με άλλα λόγια, αν δεν κατάφερναν να ξεγελάσουν τους Ρώσους και αναγκάζονταν να υπογράψουν κάποιο σύμφωνο, το κείμενό τους θα έπρεπε να είναι εξαιρετικά αόριστο ως προς τη διατύπωση. Από τα λεγόμενα του Σάιμον προκύπτει αβίαστα το συμπέρασμα ότι βάσει του βρετανικού μοντέλου συμμαχίας, το Λονδίνο θα μπορούσε να αποφύγει την κήρυξη πολέμου στη Γερμανία, σε περίπτωση που εκείνη θα εξαπέλυε επίθεση κατά της Πολωνίας, παραμένοντας ικανοποιημένο, διότι μόνο η Σοβιετική Ένωση θα βυθιζόταν στη δίνη του πολέμου.

Προκύπτει, λοιπόν, το εξής ερώτημα: Ποια θα έπρεπε να είναι η απάντηση της Μόσχας δοθέντος ότι ήταν ενήμερη για τις δολοπλοκίες του Τσάμπερλεϊν και των υπουργών του; Ποια στάση έπρεπε να κρατήσει, γνωρίζοντας πλήρως, επαρκώς και εμπειριστατωμένα με ποιες οδηγίες κατέφθασε στη σοβιετική πρωτεύουσα ο ναύαρχος Ντρακς για τις στρατιωτικές διαβουλεύσεις, αφού προηγουμένως περιτλανήθηκε για αρκετό καιρό στις θάλασσες και επισκέφθηκε όλα σχεδόν τα μουσεία του Λένινγκραντ; Η εντολή που δόθηκε στον επικεφαλής της βρετανικής αντιπροσωπείας ανέφερε, μεταξύ άλλων, τα εξής: «Η βρετανική κυβέρνηση δεν επιθυμεί να αναλάβει συγκεκριμένες υποχρεώσεις που θα μπορούσαν να μας δεσμεύσουν κάτω από οποιοσδήποτε συνθήκες. Ως εκ τούτου, θα πρέπει να προσπαθήσουμε να περιορίσουμε τη στρατιωτική συμφωνία στις πλέον γενικόλογες διατυπώσεις». Αποχαιρώντας τον ναύαρχο, ο Χάλιφαξ τού έδωσε την εντολή «να καθυστερήσει τις διαπραγματεύσεις όσο περισσότερο γίνεται». Το «όσο περισσότερο» σήμαινε ως το τέλος Σεπτεμβρίου-αρχές Οκτωβρίου, όταν οι φθινοπωρινές βροχοπτώσεις θα καθιστούσαν τα

σχέδια του Χίτλερ μη πραγματοποιήσιμα, χωρίς να χρειαστεί επέμβαση των χωρών που αντετίθεντο στη Γερμανία.¹²

Ο πόλεμος ήταν ήδη προ των πυλών: στις 7 Αυγούστου, η σοβιετική ηγεσία έλαβε γνώση έκθεσης, η οποία ανέφερε ότι: «Η ανάπτυξη των γερμανικών στρατευμάτων εναντίον της Πολωνίας και η συγκέντρωση των απαραίτητων πόρων θα ολοκληρωθούν μεταξύ 15 και 20 Αυγούστου. Από τις 25 Αυγούστου και πέρα, θα πρέπει να λάβουμε υπόψιν το ενδεχόμενο έναρξης πολεμικών επιχειρήσεων εις βάρος της Πολωνίας». Οι Βρετανοί έλαβαν και εκείνοι το αντίστοιχο μήνυμα μια-δυο μέρες αργότερα. Οι προειδοποιήσεις που είχε λάβει προηγουμένως το Λονδίνο από τον σύμβουλο της γερμανικής πρεσβείας, Τ. Κορντ, και από τους Ιταλούς αποκτούσαν δυστυχώς υλική υπόσταση. Δεν ήταν πλέον καιρός για χρησμούς και μαντείες. «Από τις πρώτες κιόλας 24 ώρες της παραμονής μου στη Μόσχα», σημείωνε ο Ντρακς, «αντελήφθην ότι οι Σοβιετικοί επιθυμούν να καταλήξουν σε συμφωνία μαζί μας». Στη συνάντηση των τριών αντιπροσωπειών στις 15 Αυγούστου, ο αρχηγός του Γενικού Επιτελείου, Μπ. Σάποσνικωφ, ανακοίνωσε ότι η ΕΣΣΔ ήταν έτοιμη να αντιπαρατάξει απέναντι στις εχθρικές δυνάμεις στην Ευρώπη 136 μεραρχίες, 5 χιλιάδες βαρύ πυροβολικό, 9 έως 10 χιλιάδες άρματα μάχης και 5 έως 5,5 χιλιάδες αεροπλάνα. Ο Ντρακς ανέφερε στο Λονδίνο ότι η Σοβιετική Ένωση «δεν είναι διατεθειμένη να ακολουθήσει αμυντική τακτική, την οποία είχαμε την εντολή να προτείνουμε». Σε περίπτωση πολέμου, σκόπευε να «εμπλακεί στις πολεμικές επιχειρήσεις». Ο επικεφαλής της γαλλικής αντιπροσωπείας, στρατηγός Ζ. Ντουμένκ, σε τηλεγράφημά του στο Παρίσι, ανέφερε ότι οι Σοβιετικοί εκπρόσωποι είχαν παρουσιάσει ένα σχέδιο «άκρως αποτελεσματικής βοήθειας, την οποία είναι πλήρως αποφασισμένοι να μας παρέχουν». Το υπουργείο Εξωτερικών της Γαλλίας συνιστούσε, από την πλευρά του, στον πρόεδρο της κυβέρνησης, Ε. Νταλαντιέ, «να θέσει ως προϋπόθεση αυτών των (αγγλο-γαλλικών) εγγυήσεων προς την Πολωνία τη σοβιετική υποστήριξη, την οποία θεωρούμε απαραίτητη».

Γιατί, λοιπόν, μια μέρα ακριβώς πριν από αυτές τις ενθαρρυντικές –για τους αδαείς– εκτιμήσεις, ο ναύαρχος Ντρακς δήλωσε παρουσία συναδέλφων του: «Νομίζω, ότι η αποστολή μας εδώ έχει τελειώσει»; Η απάντηση ίσως είναι αρκετά απλή: οι «δημοκρατικές χώρες» δε σκόπευαν να αντεπιτεθούν οι ίδιες στη Γερμανία. Ωστόσο, την παραμονή των διαπραγματεύσεων στη Μόσχα, απέφυγαν να έρθουν σε επαφή με την Πολωνία, προκειμένου να διευθετήσουν το θέμα της συνεργασίας της με τη σοβιετική πλευρά, εξασφαλίζοντας τον διάδρομο του Βίλνους στα βόρεια, τη δε Γαλικία στα νότια, ούτως ώστε τα τμήματα του Κόκκινου Στρατού να μπορέσουν εγκαίρως «να έρθουν σε άμεση εμπλοκή με τον εχθρό». Έτσι, αναγκαστικά, και μετά από πρόταση του Ντρακς, κηρύχθηκε η διακοπή των διαπραγματεύσεων μέχρι τις 21 Αυγούστου, μέχρι να συζητήσουν οι Άγγλοι και οι Γάλλοι το θέμα της στρατιωτικής συνεργασίας με την Πολωνία.

Στις 19 Αυγούστου, ο Γάλλος στρατηγός Φ. Μυσέ και ο Βρετανός στρατιωτικός ακόλουθος στη Βαρσοβία διαπληκτίζονταν επί τρεις ώρες με τον Αρχηγό του

12 Τα ανωτέρω στοιχεία για τη στάση του Λονδίνου απέναντι στις διαπραγματεύσεις με την ΕΣΣΔ αντλήθηκαν από τα αποχαρκτηρισμένα πρωτόκολλα συνεδριάσεων του Υπουργικού Συμβουλίου και από τα έγγραφα που υπεξαίρεσε η σοβιετική κατασκοπεία.

Γενικού Επιτελείου της Πολωνίας, Στακιέβιτς, ο οποίος επιδίεδετο αποκλειστικώς στη χυδαία καθύβριση της ΕΣΣΔ και του ηγέτη της. Η έκθεση του Μυσέ ανάγκασε το υπουργείο Εξωτερικών της Γαλλίας να αποστείλει τελεσίγραφο στον Μπεκ και στη συνέχεια, το απόγευμα της 23ης Αυγούστου, η Βαρσοβία εξουσιοδότησε τον επικεφαλής της γαλλικής στρατιωτικής αποστολής στη Μόσχα, στρατηγό Ντουμένκ, να δηλώσει στον Κ. Βοροσίλωφ: «Είμαστε πεπεισμένοι ότι σε περίπτωση κοινής δράσης κατά της γερμανικής επιθετικότητας, δεν αποκλείεται (ή είναι δυνατή) μια συνεργασία μεταξύ Πολωνίας και ΕΣΣΔ, υπό προϋποθέσεις που υπόκεινται σε λεπτομερέστερο καθορισμό...». Το τηλεγράφημα έφτασε στη γαλλική πρεσβεία στη Μόσχα το πρωί της 24ης Αυγούστου. Το Σύμφωνο μη επιθετικότητας ανάμεσα στην ΕΣΣΔ και τη Γερμανία είχε ήδη υπογραφεί.

Ας γίνουμε προς στιγμή υπεραισιόδοξοι και ας δεχθούμε ως γεγονός ότι κάποια στιγμή η Βαρσοβία θα προσγειωνόταν και θα δεχόταν τη σοβιετική βοήθεια. Πώς θα έμοιαζε, άραγε, στην πραγματικότητα ο συντονισμός των στρατιωτικών επιχειρήσεων των τριών δυνάμεων;

Οι Σοβιετικοί στρατιωτικοί επιτελείς πρότειναν, ανάλογα με την εξέλιξη της κατάστασης, να αντιπαρατάξουν μια ισχυρή δύναμη, αντίστοιχη με το 70-100% των δυνάμεων που θα μπορούσαν να διαθέσουν η Αγγλία και η Γαλλία. Τα στρατεύματα των τριών δυνάμεων θα έπρεπε να είναι ετοιμοπόλεμο μέσα σε 15-16 μέρες από την κήρυξη της επιστράτευσης. Τι θα γινόταν, όμως, αν οι Άγγλοι και οι Γάλλοι δεν ήταν διατεθειμένοι να προχωρήσουν σε κινητοποίηση και απέφευγαν τη σύγκρουση με τον εχθρό για έναν, δυο ή και τρεις μήνες ακόμη;

Τα κρίσιμα διλήμματα της σοβιετικής ηγεσίας: Η απόφαση του Στάλιν

Ας υποθέσουμε προς στιγμή ότι οι αντιπροσωπείες της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας δε θα απέφευγαν τον προσδιορισμό του αριθμού στρατιωτικών δυνάμεων στο κείμενο της συμφωνίας, καθώς και των περιοχών αλλά και των επιχειρησιακών χρονοδιαγραμμάτων της αποστολής τους. Πώς θα τηρούσαν τις δεσμεύσεις τους, από τη στιγμή που δεν ήταν καθόλου προετοιμασμένες για ένα τέτοιο ενδεχόμενο; Οι διαβουλεύσεις στη Μόσχα δε συνοδεύονταν από κάποια αντίστοιχη επεξεργασία συγκεκριμένων πτυχών του επιχειρησιακού και στρατηγικού συντονισμού με τη διοίκηση του Κόκκινου Στρατού, εκπονηθείσα από τα κεντρικά επιτελικά γραφεία των χωρών τους. Άλλωστε, στη λογική της τακτικής που ακολουθούσαν οι συνομιλητές των «δημοκρατικών» χωρών, δεν αποκλειόταν η εκδοχή της παράλληλης διεξαγωγής ενός «παράξενου πολέμου προς Ανατολάς» από πλευράς τους, κατά το ίδιο χρονικό διάστημα όπου θα βρισκόταν σε εξέλιξη μια γερmano-σοβιετική σύγκρουση.

Μήπως, άραγε, επικρατούσε η υποψία στο Λονδίνο και στο Παρίσι ότι το καλοκαίρι του 1939, ζωτική σημασία για τον Χίτλερ δεν είχε σε καμία περίπτωση η σύναψη ενός Συμφώνου μη επίθεσης με την ΕΣΣΔ, αλλά μόνο η ματαίωση των διαβουλεύσεων των τριών Δυνάμεων για μια στρατιωτική συμμαχία; Εφόσον η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία δεν είχαν υπογράψει κάποιο σύμφωνο με τη Μόσχα, ο Χίτλερ δήλωνε: «Μπορώ να συντρίψω την Πολωνία χωρίς τον κίνδυνο πι-

θανής σύγκρουσης με τη Δύση». Δεν ήταν, λοιπόν, τυχαίο που αφοσιώθηκε στην πολωνική εκστρατεία χωρίς προηγουμένως να έχει καταρτίσει αντίστοιχο σχέδιο επιχειρήσεων για το δυτικό μέτωπο.

Στις 9 Αυγούστου, ο Ρίμπεντροπ διαβίβασε στον Ιταλό πρεσβευτή, Αττόλικο, την απάντησή του στο μήνυμα του Μουσολίνι, το οποίο είχε λάβει την ίδια κιόλας ημέρα και με το οποίο ο Ιταλός ηγέτης ενημέρωνε τη σύμμαχο χώρα ότι η Ιταλία δεν ήταν έτοιμη για έναν πόλεμο στην Ευρώπη. Η απάντηση περιείχε συνοπτικά τις απόψεις του Χίτλερ:

– Η απόφαση για επίθεση κατά της Πολωνίας έχει ήδη ληφθεί και δεν επιδέχεται αναθεώρησης.

– Ο χαρακτήρας της σύγκρουσης με την Πολωνία θα περιοριστεί στο πλαίσιο ενός μεμονωμένου τοπικά περιστατικού, δοθέντος ότι, όπως προβλέπεται, η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία δε θα διακινδυνεύσουν να επιτεθούν εναντίον των δυνάμεων του «Άξονα».

– Εάν, ωστόσο, οι δυνάμεις αυτές καταλήξουν στην παροχή στρατιωτικής στήριξης στην Πολωνία είναι μάλλον απίθανο να παρουσιαστεί καλύτερη ευκαιρία για τη Γερμανία, προκειμένου να αναμετρηθεί με τους Πολωνούς.

– Ο πόλεμος, ακόμα και αν εξαπλωθεί, θα είναι σύντομος, λόγω της στρατιωτικής υπεροχής των δυνάμεων του «Άξονα».

Στις 15 Αυγούστου, η ανταλλαγή απόψεων ανάμεσα στη Γερμανία και τη Σοβιετική Ένωση έγινε πλέον πραγματικότητα. Επρόκειτο, όμως, προς το παρόν μόνο για διάλογο και όχι για διαπραγματεύσεις. Η Μόσχα δεν είχε κάνει ακόμα την τελική επιλογή της, παρά τις οφθαλμοφανείς αξιόπιστες αποδείξεις ότι η Βρετανία και η Γαλλία δεν είχαν ικανοποιητικού βαθμού ετοιμότητα, ώστε να αποκρούσουν από κοινού με την ΕΣΣΔ την εχθρική επιθετικότητα. Επιπλέον, από τα αυθεντικά έγγραφα που κατόρθωσαν να υποκλέψουν οι σοβιετικές μυστικές υπηρεσίες, προέκυπτε συμπερασματικώς ότι οι Δυτικές Δυνάμεις σκόπευαν να οργανώσουν εκ νέου ένα «δεύτερο Μόναχο», χωρίς όμως τη Σοβιετική Ένωση και μάλιστα καταφανώς εναντίον της. Ο Βρετανός πρεσβευτής στο Βερολίνο, Χ. Χέντερσον, όπως και ο Γ. Ουίλσον, εργαζόταν με περίσσια αυτοθυσία προς την κατεύθυνση της σύναψης των αγγλο-γερμανικών Συμφώνων, όχι βεβαίως δίχως κάποια βοήθεια από πλευράς Ελβετών, Σουηδών και Αμερικανών διπλωματών. Σύμφωνα με τις σημειώσεις του Μπούρκχαρντ, στις 11 Αυγούστου, ο Χίτλερ είχε εκφράσει τη διάθεσή του να συναντηθεί άμεσα με ένα Βρετανό πολιτικό «σαν τον Χάλιφαξ». Ο Φύρερ μάλιστα υπέδειξε, για τον σκοπό αυτό, τον στρατάρχη Άϊρονσαϊντ ως κατάλληλο εταίρο και ζήτησε από τον Μπούρκχαρντ να ενημερώσει σχετικά το Λονδίνο.

Πρέπει να προσθέσουμε ότι η υπαγωγή της Σοβιετικής Ένωσης σε μη εχθρικό status με τη Γερμανία –για όποιους λόγους και εάν επήλθε αυτή– κατέστησε την Πολωνία ως ένα ευκολότερο στόχο για τον Χίτλερ. Ωστόσο, ο ισχυρισμός ότι χωρίς τη σύναψη του Συμφώνου μη επίθεσης με την ΕΣΣΔ θα ήταν εφικτό να επέλθει κατευνασμός της συμπεριφοράς του Χίτλερ, αυτό θα αποτελούσε ακόμη μεγαλύτερη διαστρέβλωση της αλήθειας. Η εντύπωση που έπρεπε να δημιουργήσουν στον υπόλοιπο κόσμο οι τριμερείς συνομιλίες στη Μόσχα, ήταν αυτή της καθολικής αβεβαιότητας. Τόσο ο Χίτλερ όσο και ο Τσάμπερλεϊν επεδίωκαν να κερδίσουν εβδομάδες και ημέρες. Κάθε ένας εκ των ανωτέρω είχε ιδίους λόγους να ευνοεί το

κλίμα αβεβαιότητας. Ο Βρετανός πρωθυπουργός προσέβλεπε στη φθινοπωρινή λάσπη που θα καθιστούσε τους δρόμους δύσβατους, με την ελπίδα ότι η κακοκαιρία θα έδινε στο Λονδίνο την ευκαιρία να διευθετήσει την «οικογενειακή διαμάχη» του με το Βερολίνο. Όσον αφορά στον Φύρερ, εκείνον τον εξυπηρετούσαν οι βρετανικές παρελκυστικές κινήσεις, όμως για εντελώς διαφορετικούς λόγους. Η παράταση των τριμερών διαπραγματεύσεων, παρά το γεγονός ότι η «ώρα καμπίς» πλησίαζε απειλητικά, απέκλειε την πιθανότητα εφαρμογής αποτελεσματικών μέτρων αντίδρασης από πλευράς Μεγάλης Βρετανίας, Γαλλίας και ΕΣΣΔ κατά τις πρώτες κρίσιμες ώρες του πολέμου. Αλήθεια πώς θα αντιμετώπιζαν, από κοινού οι τρεις δυνάμεις, την έναρξη της ένοπλης σύγκρουσης, εάν συνέχιζαν τις συνεδριάσεις τους στη Μόσχα μέχρι την κρίσιμη ημέρα της 1ης Σεπτεμβρίου; Εν τω μεταξύ, ήταν εξοπλισμένες με σχέδια, που προέβλεπαν περιθώριο 15-16 ημερών για την επιστράτευση, πριν τα συμμαχικά στρατεύματα καταφέρουν να κινηθούν κατά του εχθρού. Οι εξουσιοδοτημένοι για διαπραγματεύσεις είχαν προφανώς ξεχάσει ότι επρόκειτο να πολεμήσουν στον 20ό αιώνα, στην εποχή της ταχύτητας, και, εκ των υστέρων, έκπληκτοι, δυσκολεύονταν να συνειδητοποιήσουν πως η Πολωνία, με στρατιωτική δύναμη σχεδόν ενός εκατομμυρίου ανδρών, κατέρρευσε εντός 17-18 ημερών.

Επιπλέον, η σύναψη στρατιωτικού συμφώνου μεταξύ των «δημοκρατικών» χωρών και της ΕΣΣΔ δε θα καθιστούσε λιγότερο «παράξενο» τον πόλεμο στη Δύση, ακόμη και στην περίπτωση κήρυξης πολέμου της Μεγάλης Βρετανίας εναντίον της Γερμανίας. Σε κάθε περίπτωση, η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία δε θα φλέγονταν από επιθυμία για να αναμετρηθούν σοβαρά με τον «κύριο αντίπαλο», ενώ το Τρίτο Ράιχ θα προσπαθούσε αντιστοίχως να αποφύγει τη σύγκρουση στη Δύση. Η Σοβιετική Ένωση, από την άλλη, θα αντιμετώπιζε μια εκ διαμέτρου αντίθετη κατάσταση. Η Βέρμαχτ, παρασυρμένη από την ευφορία μιας εύκολης νίκης, θα πλησίαζε σε πολύ λιγότερο ευνοϊκά για την άμυνα της ΕΣΣΔ σύνορα εν σχέσει με εκείνα από τα οποία ο Πιλσούντσκι είχε ξεκινήσει τις πολωνικές εκστρατείες εναντίον του Κιέβου και της Μόσχας το 1921, αλλά και εκείνα από τα οποία θα επιτίθετο αργότερα η ίδια η ναζιστική Γερμανία το 1941. Πέραν όλων αυτών, το σχέδιο «Βάις» (Weiss) προέβλεπε ότι ταυτόχρονα ή μετά την κατάκτηση της Πολωνίας, οι Γερμανοί θα έθεταν υπό τον έλεγχό τους τη Λιθουανία και τη Λετονία, δηλαδή μια περιοχή «ως τα σύνορα της πρώην Κουρλάνδης (Courland)». Στις 23 Μαΐου, κατά τη συνάντησή του με την ηγεσία των Ενόπλων Δυνάμεων του Ράιχ, ο Χίτλερ τους δήλωσε ότι ήταν αποφασισμένος να «επιλύσει το πρόβλημα της Βαλτικής». Για αυτή την περίπτωση είχαν εξασφαλίσει ένα νομικό πρόσχημα. Τα γερμανικά Σύμφωνα μη επίθεσης που είχαν υπογραφεί με την Εσθονία και τη Λιθουανία περιλάμβαναν μια μυστική ρήτρα, που υποχρέωνε τις δύο δημοκρατίες να εφαρμόσουν «σε συνεννόηση με τη Γερμανία και σύμφωνα με τις υποδείξεις της, όλα τα απαραίτητα στρατιωτικά μέτρα ασφαλείας» κατά της Σοβιετικής Ένωσης». Κατά αυτόν τον τρόπο, οι κυβερνήσεις της Εσθονίας και της Λιθουανίας αναγνώριζαν ότι η απειλή επίθεσης προερχόταν μόνο από την πλευρά της Σοβιετικής Ένωσης και ότι προκειμένου να εφαρμόσουν πραγματική πολιτική ουδετερότητας, αυτό απαιτούσε τη δημιουργία μιας αξιόπιστης άμυνας εναντίον αυτής της απειλής. Σε περίπτωση που οι δικές τους δυνατότητες ήταν ανεπαρκείς, η Γερμανία δεσμευόταν να τους παράσχει την

απαραίτητη βοήθεια. Ο επιδιωκόμενος στόχος ήταν να αποτραπεί η μετατροπή της περιοχής της Βαλτικής σε πύλη εισόδου από τρίτες χώρες σε περίπτωση εισβολής και να προετοιμαστούν, ώστε σε ενδεχόμενη σύγκρουση, οι χώρες της ζώνης αυτής να είναι σε θέση να αντισταθούν στις απόπειρες περικύκλωσης, μέχρι να καταφθάσουν στρατιωτικές δυνάμεις από τη Γερμανία (Fleischhauer 1990). Κατά συνέπεια, εάν το 1939 η ΕΣΣΔ προχωρούσε σε σύναψη συμμαχίας με τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γαλλία και την Πολωνία, θα βρισκόταν εκτεθειμένη, όχι μόνο λόγω έλλειψης δικής της προετοιμασίας για μια στρατιωτική αναμέτρηση με το Τρίτο Ράιχ, αλλά επιπλέον λόγω των προαναφερθεισών ρυθμίσεων.

Ας υποθέσουμε ότι ο Χίτλερ δε θα ήταν διατεθειμένος εξαρχής να ριψοκινδυνεύσει και ότι οι γερμανικές δυνάμεις θα σταματούσαν πριν να διασχίσουν τα σοβιετικά σύνορα. Ωστόσο, ποιος νοήμων άνθρωπος θα έβαζε το χέρι του στη φωτιά ότι η Ιαπωνία δε θα δεκαπλασίαζε τις προσπάθειές της, ώστε να θέσει σε εφαρμογή την έμμονη ιδέα μιας συντονισμένης, ταυτόχρονης επίθεσης κατά της Σοβιετικής Ένωσης από τα ανατολικά και από τα δυτικά; Ποιος θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι οι εξτρεμιστικές δυνάμεις στην Ιαπωνία δεν θα κατόρθωναν να ελαχιστοποιήσουν την επιρροή που ασκούσε ο υπουργός Εξωτερικών του Τόκιο, Χ. Αρίτα, πολέμιος της υπέρμετρης εχθρότητας απέναντι στην ΕΣΣΔ, και να πείσουν εν συνεχεία τη διοίκηση του πολεμικού ναυτικού, που συγκεντρωνόταν στα νότια της Ιαπωνίας, να αλλάξει πορεία προς τον Βορρά; Τα κίνητρα της Ιαπωνίας δε θα περιορίζονταν στην εκδίκηση της ήττας στο Χάλκιν-Γκολ. Τα αποδεικτικά στοιχεία δείχνουν ότι η κατάκτηση της Κίνας αποτελούσε για την ιαπωνική στρατηγική το ενδιάμεσο στάδιο για την αποφασιστική σύγκρουση με τον βόρειο γείτονά της. Στους τυχοδιωκτισμούς του ενάντια στη Σοβιετική Ένωση, το Τόκιο συμπαρέσυρε, εκτός από τους Βρετανούς, και την Ουάσινγκτον. Στις 30 Ιουνίου του 1939, ο Ρούσβελτ αποκάλυψε στον Σοβιετικό επιτετραμμένο Ουμάνσκι ότι η ιαπωνική πλευρά του πρόσφερε μια μελλοντική ιαπωνο-αμερικανική συνεκμετάλλευση του πλούτου της ανατολικής Σιβηρίας, από την ακτή του Ειρηνικού σχεδόν ως τη λίμνη Βαϊκάλη.

Ακόμη και μετά την υπογραφή του γερmano-σοβιετικού Συμφώνου μη επίθεσης, οι αυταπάτες περί «εξευμενισμού» του Χίτλερ δεν έπαυσαν να υφίστανται. Η Μεγάλη Βρετανία δεν είχε εξαντλήσει ακόμα τα σχέδια της, τα οποία θα δυσχέραιναν τα περιθώρια κινήσεων της Σοβιετικής Ένωσης. Ας διαβάσουμε προσεκτικά τη δήλωση του Ν. Τσάμπερλεϊν στη συνεδρίαση του Υπουργικού Συμβουλίου στις 26 Αυγούστου του 1939: «Αν η Μεγάλη Βρετανία αφήσει ανενόχλητο τον κ. Χίτλερ στη ζώνη των συμφερόντων του (ανατολική Ευρώπη), τότε και εκείνος θα αφήσει και εμάς ήσυχους». Για τους Συντηρητικούς, τα πάντα ήταν ζήτημα κόστους και σε καμία περίπτωση θέμα αρχής.

Το κύριο μέλημα του Σοβιετικού ηγέτη ήταν να αποφύγει να βρεθεί αντιμέτωπος με έναν ή δυο επιτιθέμενους ταυτόχρονα, καθυστερώντας έτσι τη στιγμή της τελικής αναμέτρησης. Στις εκκαθαρίσεις της περιόδου 1937-1938, ο Στάλιν είχε αποδεκατίσει τις ένοπλες δυνάμεις της χώρας. Ο Κόκκινος Στρατός παρουσίαζε σοβαρές ελλείψεις σε επίπεδο εξειδικευμένων διοικητών. Είχαν αποστρατευθεί οι 3 στους 5 στρατάρχες, 11 αναπληρωτές Λαϊκών Επιτρόπων Αμύνης, 75 από τα 80 μέλη του Ανώτατου Στρατιωτικού Συμβουλίου, 14 από τους 16 διοικητές του στρατού, 60 από τους 67 διοικητές σωμάτων, 136 από τους 199 διοικη-

τές μεραρχιών και 221 από τους 397 διοικητές ταξιαρχιών. Ακόμα και αν ήθελε, δε θα ήταν σε θέση να πολεμήσει –πόσο μάλλον για λογαριασμό τρίτων. Ως εκ τούτου, δεν είχε μείνει σχεδόν κανείς που θα μπορούσε να ηγηθεί του στρατεύματος. Στις αρχές του Αυγούστου, η Μόσχα προσπαθούσε ήδη να συνάψει συμφωνίες στο πνεύμα του Συμφώνου του Βερολίνου (1926), ως εναλλακτική λύση στις αντίστοιχες –ατελώς διατυπωμένες– με τη Μεγάλη Βρετανία και τη Γαλλία. Όπως φαίνεται, δε θα ήταν υπερβολή να συμπεράνουμε ότι η πολυφωνία που χαρακτήριζε τις συνομιλίες της Μόσχας αντανakλούσε, σε έναν βαθμό, την έλλειψη εμπιστοσύνης των συνομιλητών: έλλειψη εμπιστοσύνης όσον αφορά στην ειλικρίνεια των εταίρων και την ικανότητα των ηγετών των χωρών τους να καταλήξουν σε ένα ουσιαστικό πρακτικό αποτέλεσμα. Ο θόρυβος γύρω από τις διαπραγματεύσεις είχε ως στόχο να εντυπωσιάσει τη Γερμανία, τον τέταρτο ηθοποιό του «Θεάτρου του Παραλόγου», ο οποίος αν και αόρατος, ήταν πάντα παρών στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων.

Πώς θα είχαν εξελιχθεί, άραγε, τα γεγονότα, εάν ο Στάλιν είχε απορρίψει την επίμονη παράκληση του Χίτλερ να δεχτεί χωρίς αναβολή τον Ρίμπεντροπ στη Μόσχα; Η επιστολή του Φύρερ παραδόθηκε στον Μόλοτωφ από τον Σούλενμπουργκ στις 15:00 της 21ης Αυγούστου του 1939. Ο Γερμανός πρέσβης έλαβε την απάντηση του Στάλιν την ίδια ημέρα στις 17:00. Το «γιατί χρειάστηκαν περίπου 9 ώρες, για να σταλούν 14 σειρές κειμένου σε ρωσική γλώσσα στο Βερολίνο και στη συνέχεια να μεταβιβασθούν στον παραλήπτη», αυτό αποτελεί ένα μυστήριο. Μήπως, όμως, πρόκειται για σκόπιμη ενέργεια; Και αν ναι, ποιος βρίσκεται πίσω από αυτή; Στις 22 Αυγούστου το αργότερο, ο Χίτλερ είχε ήδη ενημερωθεί σχετικά με την πρόσκληση που δέχτηκε ο Γκέρινγκ να συμμετάσχει σε συνάντηση με τον Τσάμπερλεϊν και τον Χάλιφαξ. Προκειμένου να αποφευχθεί η δημοσιότητα, ανέλαβε τη διοργάνωσή της προσωπικά ο ίδιος ο Αρχηγός της βρετανικής κατασκοπείας. Στις 23 Αυγούστου, οι Βρετανοί αξιοποίησαν το «ατού» τους στο παίγνιο αυτό: πρότειναν να συγκληθεί «Σύνοδος των Τεσσάρων» σε επίπεδο ηγεσίας. Στη σύνοδο αυτή, σκόπευαν να επιλύσουν τις διαφορές τους εν τη απουσία της Πολωνίας και της ΕΣΣΔ. Η πρόταση που είχε σταλεί μέσω ανεπίσημου διαύλου επιβεβαιωνόταν από το μήνυμα του Τσάμπερλεϊν, στο οποίο ο Βρετανός πρωθυπουργός ικέτευε κυριολεκτικά τον Χίτλερ «να μην προβεί σε μη αναστρέψιμες ενέργειες». Από τις 21 Αυγούστου, στον διάδρομο απογείωσης του αερολιμένα «Τέμπελχοφ» βρισκόταν ένα «Λόκχιντ-12a» των μυστικών υπηρεσιών της Μεγάλης Βρετανίας, που επρόκειτο να μεταφέρει τον Γκέρινγκ στη μυστική συνάντηση με τον Τσάμπερλεϊν και τον Χάλιφαξ, ενώ την ίδια ώρα βρισκόταν εκεί και το προσωπικό «Γιούνκερς» του Φύρερ, που είχε παραχωρηθεί στον Ρίμπεντροπ για την πτήση του στη σοβιετική πρωτεύουσα. Άραγε, ποιο από τα δυο αεροπλάνα θα απογειωνόταν πρώτο; Και ποιος θα ήταν ο προορισμός του – το Λονδίνο ή η Μόσχα; Από αυτό θα εξαρτάτο αντίστοιχα και η διαδρομή που έμελλε να ακολουθήσει η Ευρώπη και, μαζί της, όλος ο υπόλοιπος κόσμος.

Ας μην ξεχνάμε ότι οι διαπραγματεύσεις με τον υπουργό Εξωτερικών του Ράιχ στη Μόσχα δεν είχαν ακόμα ξεκινήσει και φυσικά κανείς δεν μπορούσε να εγγραφεί ότι οι δυο πλευρές θα μπορούσαν να καταλήξουν σε συνεννόηση. Το αεροπλάνο με επιβάτη τον Ρίμπεντροπ μόλις έφτανε στο αεροδρόμιο της σοβιετικής

πρωτεύουσας – και όχι χωρίς περιπέτειες: στην περιοχή Βελίκιε Λούκι, δέχτηκε βομβαρδισμό από τη σοβιετική αεράμυνα. Τελικά από τύχη δεν καταρρίφθηκε. Θέλοντας και μη, οι κριτικοί του Συμφώνου θα πρέπει να παραδεχτούν ότι η απόφαση για την επίθεση εναντίον της Πολωνίας και ο καθορισμός της αρχικής ημερομηνίας της (26 Αυγούστου) δε λήφθηκε από το Βερολίνο μετά τη συνάντηση του Ρίμπεντροπ με τον Στάλιν και τον Μόλοτωφ, αλλά πριν την υπογραφή του Συμφώνου μη επίθεσης, με όλα του τα παραρτήματα. Οι ευρέως διαδεδομένες «ανακρίβειες» και παραλείψεις στη χρονική ακολουθία των γεγονότων δεν αναπαράγονται τυχαία, αλλά χρησιμοποιούνται εσκεμμένα, για να εξασφαλιστεί η αποδοχή της παραμορφωμένης εκδοχής των γεγονότων.

Ήταν, άραγε, η Σοβιετική Ένωση εκείνη που το 1939 επέλεξε να ακολουθήσει το «μη χείρον βέλτιστον»; Ήδη μετά τις συνομιλίες του Σταχέβιτς με τον στρατηγό Μυσέ, οι ελπίδες για μια επιτυχή κατάληξη των στρατιωτικών διαπραγματεύσεων στη Μόσχα είχαν πλέον εξανεμιστεί. Θα μπορούσε, άραγε, η παράταση της Συνθήκης του Βερολίνου του 1926 να αντικαταστήσει το «Σύμφωνο μη επίθεσης»; Θεωρητικά, ναι, αν και δεν υπάρχει τίποτα το επιλήψιμο στη νέα συνθήκη, με την οποία οι υπογράφοντες συμφωνούν ότι δε δύναται να χρησιμοποιείται βία στις μεταξύ τους σχέσεις. Η θέση της Μόσχας θα ήταν αναντίρρητα ηθικότερη εάν, στο κείμενο του Συμφώνου της 23ης Αυγούστου, προστίθετο ρήτρα η οποία θα αποδέσμευε τις δυο πλευρές από τις ειλημμένες υποχρεώσεις, σε περίπτωση που μια εξ αυτών προχωρούσε σε επιθετικές ενέργειες εναντίον τρίτης χώρας. Ωστόσο, εκείνη την εποχή, όπως άλλωστε νωρίτερα αλλά και αργότερα, υπήρχαν πολλά ανάλογα προηγούμενα, όταν τέτοιου είδους όροι παραλείπονταν, χωρίς ωστόσο αυτό να δημιουργεί παρερμηνείες, όπως για παράδειγμα μαρτυρεί η αγγλογερμανική Διακήρυξη της 30ης Σεπτεμβρίου του 1938.

Το 1917, οι αποκαλύψεις των Μπολσεβίκων σχετικά με διάφορα κρατικά μυστικά των Δυτικών Δυνάμεων προκάλεσαν σοκ σε ολόκληρο τον κόσμο, αλλά αυτό είναι θέμα που ανήκει πλέον στο παρελθόν. Τα μυστικά πρόσθετα πρωτόκολλα, οι πρόσθετες ρήτρες και επιστολές στα διεθνή σύμφωνα και συνθήκες, που αναφέρονται σε διάφορους τομείς, παραμένουν συνήθεις πρακτικές στις σχέσεις μεταξύ των κρατών. Αυτό, τουλάχιστον, μαρτυρούν τα Σύμφωνα της Πολωνίας, της Λιθουανίας και της Εσθονίας με τη Γερμανία, χωρίς να κάνουμε λόγο για τα αντίστοιχα Σύμφωνα της Ιαπωνίας ή της Ιταλίας. Εξάλλου, και η αγγλο-γαλλο-σοβιετική «Διακήρυξη περί αλληλοβοήθειας» επρόκειτο να συνοδευθεί κι εκείνη από ένα συμπληρωματικό πρωτόκολλο, το οποίο δε θα έβλεπε το φως της δημοσιότητας. Επομένως, το μυστικό πρωτόκολλο, που επισυναπτόταν στο «Σύμφωνο μη επίθεσης» ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση και στη Γερμανία δεν παραβίαζε το καθιερωμένο Διεθνές Δίκαιο ούτε από άποψη μεθοδολογίας, ούτε περιεχομένου. Όπως σημειώθηκε, σε ψήφισμα του Συνεδρίου των Λαϊκών Αντιπροσώπων της ΕΣΣΔ (Δεκέμβριος 1988), αποτελούσε «απομάκρυνση από τις αρχές που είχε χαράξει ο Λένιν στη σοβιετική εξωτερική πολιτική». Ωστόσο, η εκτίμηση αυτή είναι κάτι εντελώς διαφορετικό από την επικρατούσα διπλωματική πρακτική. Εξάλλου, ούτε και ο καθορισμός των «σφαιρών επιρροής» θα μπορούσε να χαρακτηριστεί απαραίτητα ως συνωμοσία. Τυπικά, σύμφωνα με την ακριβή ανάγνωση, θα πρέπει να ερμηνευθεί ως ο καθορισμός του ορόσημου, η παραβίαση του οποίου θα σήμαινε την

ακύρωση ολόκληρης της δέσμης των Συμφωνιών. Αν μείνουμε πιστοί στο γράμμα της συμφωνίας που εφαρμόστηκε τον Αύγουστο-Σεπτέμβριο του 1939, η απαλλαγή της Λιθουανίας, της Λετονίας και της Εσθονίας από τη γερμανική κηδεμονία δε θα έθιγε την ανεξαρτησία τους. Οι αλλαγές του 1940 δεν καλύπτονταν από τα πρωτόκολλα, διότι δεν προβλέπονταν από αυτά.

Η έννοια του πολιτικού χρόνου: η ΕΣΣΔ στον δρόμο προς την αναπόφευκτη σύγκρουση

Είναι δύσκολο να ανασυνθέσουμε με ακρίβεια τις διαπραγματεύσεις του Ρίμπεντροπ με τον Στάλιν και τον Μόλοτωφ στις 23-24 Αυγούστου. Μέχρι στιγμής, αυτό το έχει πετύχει καλύτερα από όλους ο καθηγητής Ίγκενμποργκ Φλάϊσχουερ. Ωστόσο, πολλά ζητήματα απαιτούν επιπλέον μελέτη και διερεύνηση. Η ευρέως διαδεδομένη προσέγγιση που βασίζεται στην επανεξέταση της ιστορίας σύμφωνα με την τρέχουσα κυρίαρχη πολιτική φιλοσοφία, δεν πρόκειται προφανώς να προσφέρει καλύτερο αποτέλεσμα. Στο παρελθόν, η ισοπεδωτική κριτική εναντίον των ιδεολογικών αντιπάλων αποτελούσε αυτοσκοπό. Μπορεί να πιστεύει κανείς ότι σήμερα πλέον, που δεν έχουμε τίποτε να χωρίσουμε, τα πράγματα έχουν αλλάξει. Ωστόσο, οι «δημοκρατικές» χώρες εξακολουθούν να κρατούν τα αρχεία τους επτασφράγιστα. Προφανώς τα εγκλήματα που αποτυπώνονται σε αυτά τα έγγραφα, δεν επιδέχονται άφεσης αμαρτιών, ούτε και μετά το πέρασμα πολλών δεκαετιών.

Ένας αντικειμενικός ερευνητής μπορεί να αντλήσει αρκετά συμπεράσματα από την ομιλία του Μόλοτωφ στη σύνοδο του Ανώτατου Σοβιέτ της ΕΣΣΔ, στις 31 Αυγούστου του 1939:

Η απόφαση, σχετικά με τη σύναψη του Συμφώνου μη επίθεσης ανάμεσα στην ΕΣΣΔ και τη Γερμανία ελήφθη όταν οι στρατιωτικές διαπραγματεύσεις με τη Γαλλία και την Αγγλία είχαν φτάσει πλέον σε αδιέξοδο. Εφόσον οι διαπραγματεύσεις αυτές έδειξαν ότι δεν μπορούσαμε να υπολογίζουμε στη σύναψη του Συμφώνου Αλληλοβοήθειας, δε μας έμενε παρά να αναζητήσουμε άλλους τρόπους για την εξασφάλιση της ειρήνης και την εξάλειψη της απειλής του πολέμου ανάμεσα στη Γερμανία και την ΕΣΣΔ.

Ο Μόλοτωφ διατύπωσε ως εξής την ουσία του Συμφώνου της 23ης Αυγούστου: «Η ΕΣΣΔ δεν υποχρεούται να εμπλακεί στον πόλεμο ούτε στο πλευρό της Αγγλίας κατά της Γερμανίας, ούτε στο πλευρό της Γερμανίας κατά της Αγγλίας». Στην παγκόσμια πρακτική, είναι μάλλον παράδοξο να εξηγείται η επιλογή ενός εταίρου λόγω των ελλείψεων ενός άλλου ή η δυνατότητα υλοποίησης μιας συγκεκριμένης πράξης εν σχέσει με την αποτυχία εύρεσης της βέλτιστης συμφωνίας σε διαφορετική κατεύθυνση. Στην ομιλία του Μόλοτωφ, όμως, το πρόβλημα ήταν πράγματι λεκτικό ή μήπως επρόκειτο για μια συγκαλυμμένη προειδοποίηση προς το Λονδίνο και το Παρίσι, λέγοντας ότι έπρεπε να αλλάξουν τη στάση τους, προκειμένου να αποκομίσουν ένα διαφορετικό αποτέλεσμα; Συνήθως παραβλέπεται το γεγονός

ότι η σοβιετική πλευρά, και μετά την υπογραφή του γερmano-σοβιετικού Συμφώνου, προσπάθησε να διατηρήσει τις επαφές της με το Λονδίνο και το Παρίσι. Ο Μόλοτωφ είχε δηλώσει στον Γάλλο πρεσβευτή, Ναζάρ: «Το Σύμφωνο μη επίθεσης με τη Γερμανία δεν είναι ασυμβίβαστο με μια Συμμαχία Αλληλοβοήθειας ανάμεσα στη Μεγάλη Βρετανία, τη Γαλλία και τη Σοβιετική Ένωση». Ωστόσο, τα επίσημα και ημιεπίσημα μηνύματα από τη Μόσχα, που συνιστούσαν στις «δημοκρατικές» χώρες «να μην αποκόπτουν τις γέφυρες», πέρασαν απαρατήρητα. Οι Άγγλοι και οι Γάλλοι γυρνούσαν επιδεικτικά την πλάτη στον πρώην εταίρο των διαπραγματεύσεών τους. Από την άλλη, όμως, η επιθυμία των Βρετανών συντηρητικών να επιτύχουν συμφωνία με τη ναζιστική Γερμανία έδειχνε σαφώς τη δυναμική της.

Στην έκκληση της Μεγάλης Βρετανίας να «μη διαπράξει το ανεπανόρθωτο», ο Χίτλερ απάντησε με την πρόσκληση, η οποία διαβιβάστηκε μέσω του πρέσβη Χέντερσον στις 25 Αυγούστου, να δημιουργήσουν από κοινού με το Λονδίνο ένα ενιαίο συνασπισμό, με τους εξής όρους:

- α) την επιστροφή του Ντάνζιγκ και του πολωνικού διαδρόμου στο Ράιχ,
- β) τη σύναψη μιας συμφωνίας, σχετικά με τις πρώην γερμανικές αποικίες,
- γ) την απόρριψη οιασδήποτε μεταβολής των δυτικών συνόρων της Γερμανίας,
- δ) τον περιορισμό των εξοπλισμών.

Με τη σειρά του, το Ράιχ θα δεσμευόταν να προστατεύει τη Βρετανική Αυτοκρατορία από οιαδήποτε εξωτερική επιβουλή. Τα παραπάνω αποτελούν έναν περίεργο συνδυασμό, αφενός μεν των απειλών του Βερολίνου προς την Πολωνία, οι οποίες διατυπώθηκαν στην περίοδο μεταξύ Οκτωβρίου του 1938-Ιανουαρίου του 1939, αφετέρου δε των βρετανικών απόψεων που διοχετεύονταν στον Χίτλερ μέσω του Γ. Γουίλσον κατά το διάστημα Ιουλίου-Αυγούστου του 1939. Ο Φύρερ είχε συνοψίσει τα προηγούμενα σε μια παρατήρηση: δε θα αποτελούσε σοβαρό πρόβλημα, εάν οι Βρετανοί κήρυτταν έναν «ενδεικτικό πόλεμο» χάριν γοήτρου. Στη συνέχεια, η καταϊνίδα θα καθάριζε απλώς την ατμόσφαιρα. Αρκεί, φυσικά, να είχαν συμφωνήσει εκ των προτέρων στα βασικά σημεία μιας μελλοντικής συμφιλίωσης.

Ο Χίτλερ επικοινωνήσε με τον Μουσολίνι μετά από τη συνάντησή του με τον Χέντερσον. Έμεινε ικανοποιημένος από τη συνομιλία του με τον Ντούτσε, και στις 15:02 έδωσε την εντολή για την εφαρμογή του σχεδίου Βάις. Η επίθεση στην Πολωνία επρόκειτο να ξεκινήσει τα ξημερώματα της 26ης Αυγούστου. Ωστόσο, το ένα πρόβλημα διαδεχόταν το άλλο και ο αρχικός προγραμματισμός είχε ανατραπεί. Αρχικά, η ιταλική πρεσβεία ενημέρωσε το Βερολίνο ότι η Ρώμη δεν ήταν έτοιμη να μπει στον πόλεμο. Στη συνέχεια, στις 17:30, ο Γάλλος πρεσβευτής στο Βερολίνο προειδοποίησε ότι η χώρα του θα τηρούσε τις δεσμεύσεις της απέναντι στην Πολωνία. Στις 18:00 περίπου, το BBC μετέδωσε την είδηση ότι το Σύμφωνο Συμμαχίας ανάμεσα στην Αγγλία και την Πολωνία είχε ενεργοποιηθεί. Μέχρι εκείνη τη στιγμή, όμως, ο Χίτλερ δε γνώριζε ότι η είδηση σχετικά με τη μη συμμετοχή της Ιταλίας στην επίθεση εναντίον της Πολωνίας είχε μεταφερθεί στο Λονδίνο και στο Παρίσι νωρίτερα από ότι στον ίδιο. Όπως σημείωνε στο ημερολόγιό του ο στρατηγός Χάλντερ, διοικητής του Γενικού Επιτελείου της Βέρμαχτ: «Ο Χίτλερ είναι σε σύγχυση... Οι ελπίδες ότι, μέσω των διαπραγματεύσεων με την Αγγλία, θα μπορέσουμε να επιτύχουμε την αποδοχή των απαιτήσεών μας, οι οποίες απορρίπτονται από

τους Πολωνούς, είναι ελάχιστες». Εν τω μεταξύ, ο Β. Κέιτελ έλαβε την εντολή να σταματήσει αμέσως την προέλαση των δυνάμεων εισβολής προς τα καθορισμένα από το σχέδιο Βάις σημεία και να παρουσιάσει ως «άσκηση» τις μετακινήσεις των στρατευμάτων του, που είχε ήδη ξεκινήσει.

Στις 26 Αυγούστου, ο Χίτλερ έστειλε στο Λονδίνο, μέσω του Σουηδού Ντάλερους, μια ολοκληρωμένη πρόταση για συμμαχία: οι Βρετανοί θα βοηθούσαν τη Γερμανία να επανακτήσει το Ντάνζιγκ και τον πολωνικό διάδρομο, ενώ το Ράιχ θα δεσμευόταν να μην υποστηρίξει στρατιωτικά καμία χώρα «ούτε την Ιταλία, ούτε την Ιαπωνία, ούτε τη Ρωσία», σε τυχόν εχθρικές ενέργειές τους κατά της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Παλαιότερα, ο Γ. Ουίλσον, ενεργώντας εξ ονόματος του πρωθυπουργού Τσάμπερλεϊν, είχε επιχειρήσει να δελεάσει τον Χίτλερ, χρησιμοποιώντας το ενδεχόμενο της ακύρωσης των εγγυήσεων που είχε δώσει το Λονδίνο στην Πολωνία και σε μια σειρά άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Στην προκειμένη περίπτωση, όμως, ο καγκελάριος του Ράιχ ήταν εκείνος που με τη σειρά του προσέφερε ως δέλεαρ στη Μεγάλη Βρετανία όλα όσα είχε υποσχεθεί στη Ρώμη και στο Τόκιο, καθώς επίσης και όλα όσα είχε υπογράψει στο Σύμφωνο με τη Μόσχα, του οποίου οι υπογραφές ήταν ακόμη νωπές. Τη νύχτα της 28ης Αυγούστου, ο Σουηδός διαμεσολαβητής προσκόμισε τη βρετανική απάντηση. Η αγγλική πλευρά εξέφραζε το ενδιαφέρον της να βρεθεί μια «λύση», χωρίς ωστόσο να προσδιορίζει τη μορφή ή το περιεχόμενό της. Στις 27 Αυγούστου, ο Τσάμπερλεϊν δήλωσε στους συναδέλφους του στο Υπουργικό Συμβούλιο ότι είχε εξηγήσει στον Ντάλερους: οι Πολωνοί πιθανώς να δέχονταν την παραχώρηση του Ντάνζιγκ στη Γερμανία, μολοντί ο ίδιος δεν είχε καν συμβουλευτεί προηγουμένως τους Πολωνούς επ' αυτού.

Την ίδια μέρα, στις 22:30, ο πρέσβης Χέντερσον ενημέρωσε τον Χίτλερ ότι ο Βρετανός πρωθυπουργός συμεριζόταν την επιθυμία του καγκελαρίου «να καταστήσει τη φιλία θεμέλιο των σχέσεων ανάμεσα στη Γερμανία και τη Βρετανική Αυτοκρατορία» και ότι ήταν έτοιμος να αποδεχθεί τις προτάσεις της 25ης Αυγούστου, «με ορισμένες προσθήκες, ως θέματα προς συζήτηση». Οι διαπραγματεύσεις θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν «εν τάχει» και «με ειλικρινή επιθυμία για επίτευξη συμφωνίας», υπό την προϋπόθεση ότι η Γερμανία και η Πολωνία θα διευθετούσαν ειρηνικά τις διαφορές τους. Μεταφέροντας στον Χίτλερ το μήνυμα του Τσάμπερλεϊν, ο Χέντερσον είπε: «Ο πρωθυπουργός μπορεί να εκπληρώσει τους όρους του Συμφώνου, αλλά μόνον με την προϋπόθεση ότι ο κ. Χίτλερ θα ήταν διαθέσιμος να συνεργαστεί». Ο Φύρερ άκουγε τον Χέντερσον χωρίς να δίδει ιδιαίτερη προσοχή. Λίγες ώρες πριν να δεχθεί τον Βρετανό πρέσβη, ο Χίτλερ είχε ήδη κατασταλάξει στην άποψη: η εισβολή στην Πολωνία θα έπρεπε να πραγματοποιηθεί την 1η Σεπτεμβρίου. Στη συνεδρίαση της βρετανικής κυβέρνησης στις 26 Αυγούστου, ο Χέντερσον ανέπτυξε την άποψή του: «Η πραγματική αξία των εγγυήσεών μας προς την Πολωνία έγκειται στη δυνατότητα που της δίνεται να έρθει σε συμφωνία με τη Γερμανία». Στις 30 Αυγούστου, όταν η Γερμανία είχε συγκεντρώσει 46 μεραρχίες για την επίθεση κατά της Πολωνίας, ο Χάλιφαξ υποστήριζε τη θέση ότι «αυτή η συγκέντρωση των (γερμανικών) στρατευμάτων δεν αποτελεί ισχυρό επιχείρημα για τη διακοπή των διαπραγματεύσεων με την κυβέρνηση της Γερμανίας».

Στα τέλη Ιουλίου, η Ουάσινγκτον είχε ήδη βγάλει το συμπέρασμα ότι οι προθέσεις του Τσάμπερλεϊν έκλειναν τον δρόμο για τη πραγματοποίηση μιας «Συμ-

μαχίας Ρωσίας-Αγγλίας-Γαλλίας», στην οποία ο Ρούσβελτ ήταν –όπως φαίνεται– ευνοϊκά διακείμενος, εάν εμπιστευθούμε το «προφορικό του μήνυμα» προς τους Σοβιετικούς ηγέτες (χρονολογείται στις 4 Αυγούστου και διαβιβάστηκε από τον πρέσβη των ΗΠΑ Στέινγκαρντ στον Μόλοτωφ μετά από 12 ημέρες). Οι Αμερικανοί ήταν εξίσου ενήμεροι, όπως και το Λονδίνο, σχετικά με την γερmano-σοβιετική προσέγγιση. Εν πάση περιπτώσει, ήταν οι πρώτοι που διείσδυσαν στα άδυτα των παραρτημάτων του «Συμφώνου μη επίθεσης» του Αυγούστου. Ο πρόεδρος των ΗΠΑ, αφού έλαβε όλες τις πληροφορίες σχετικά με τη διαίρεση των σφαιρών επιρροής από τον Τζ. Χέργουαρτ, συνεργάτη της πρεσβείας της Γερμανίας στη Μόσχα –πληροφορίες σχετικά με την οριοθέτηση των ζωνών ενδιαφέροντος ανάμεσα στα συμβαλλόμενα μέρη του γερmano-σοβιετικού Συμφώνου–, απευθύνθηκε με έκκλησή του στον βασιλιά της Ισπανίας (στις 23 Αυγούστου), στον Χίτλερ (στις 24 και 26 Αυγούστου) και στους Πολωνούς (στις 25 Αυγούστου). Το περιεχόμενο των εκκλήσεων αντανάκλασε το αμερικανικό πνεύμα νουθεσίας, το οποίο έναν χρόνο νωρίτερα είχε προετοιμάσει το έδαφος για τη Συνωμοσία του Μονάχου. Την 1η Σεπτεμβρίου, ο Ρούσβελτ καλούσε τον Χίτλερ να διεξάγει έναν μετριοπαθή πόλεμο, δείχνοντας έλεος στον άμαχο πληθυσμό.

Τα στοιχεία, που θα απεκάλυπταν την εντύπωση που προκάλεσαν στον Χίτλερ οι εκρήξεις αυτές της αμερικανικής διπλωματικής δραστηριότητας, δεν έχουν έρθει ακόμα στο φως. Δεν αποκλείεται, πάντως, να ενίσχυσαν την πρόθεση της ναζιστικής Γερμανίας να αντιμετωπίσει «συγκρατημένα» την Αγγλία και τη Γαλλία στην αρχική φάση του πολέμου (οδηγία № 2 του Χίτλερ, 3 Σεπτεμβρίου του 1939). Στις 2 Σεπτεμβρίου, ο Γ. Ουίλσον, με εντολή του πρωθυπουργού της Μεγάλης Βρετανίας, ενημέρωσε τη γερμανική πρεσβεία ότι το Ράιχ θα μπορούσε να εκπληρώσει τις επιδιώξεις του, εάν σταματούσε τις στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον της Πολωνίας. «Η βρετανική κυβέρνηση είναι έτοιμη (σε αυτή την περίπτωση) να ξεχάσει τα πάντα και να προχωρήσει σε διαπραγματεύσεις». Μια πολεμική σύγκρουση με τη Γερμανία δεν ήταν στα σχέδια του Τσάμπερλεϊν. Η οικονομική πίεση υποτίθεται ότι θα μπορούσε να αναγκάσει το Βερολίνο να επανέλθει στον δρόμο της διαμόρφωσης μιας «νέας Ευρώπης» που θα είχε ως πυλώνες τη Μεγάλη Βρετανία και τη Γερμανία. Στην από 5 Νοεμβρίου του 1939 επιστολή προς τον Ρούσβελτ, ο Τσάμπερλεϊν εξέφραζε τη βεβαιότητά του για το επικείμενο τέλος του πολέμου. Όχι επειδή η Γερμανία θα έχανε τον πόλεμο, αλλά επειδή οι Γερμανοί θα καταλάβαιναν τις οικονομικές επιπτώσεις του πολέμου.

Το Βερολίνο δεν υπέκυψε στις πιέσεις της Γηραιάς Αλβιώνος. Ο Χίτλερ δεν είχε ανάγκη από μια πολιτική επιτυχία, αλλά από έναν στρατιωτικό θρίαμβο. Ο «ζωτικός χώρος» κερδίζεται με το σπαθί και όχι με ελεημοσύνη. Για τον σκοπό αυτό, ο Φύρερ έπρεπε να διατηρεί ο ίδιος την απόλυτη πρωτοβουλία. Πιθανώς, η Βρετανία ανέμενε να αντιμετωπιστεί ευμενώς ως «ένα φυλετικά συγγενές έθνος». Ο Τσάμπερλεϊν και ο Χάλιφαξ δυσκολεύονταν να παραδεχτούν όχι μόνο την αποτυχία της δικής τους πολιτικής, αλλά και ολόκληρης της στρατηγικής των ηγετών της χώρας τους, από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά. Κάτω από την πίεση της Βουλής των Κοινοτήτων, ο πρωθυπουργός της Αγγλίας κήρυξε τελικά τον πόλεμο στη Γερμανία. Την ίδια μέρα, το Παρίσι προχώρησε και εκείνο στην κήρυξη του

πολέμου. Η σύγκρουση ανάμεσα στη Γερμανία και την Πολωνία άρχιζε να παίρνει διαστάσεις παγκόσμιας σύρραξης.

Όσο για τους Ιάπωνες, αυτοί έλαβαν την πρώτη επίσημη είδηση για την εκ νέου αναθέρμανση των γερμανο-σοβιετικών σχέσεων το βράδυ της 21ης Αυγούστου, σε τηλεφωνική συνομιλία του Ρίμπεντροπ με τον πρέσβη Οσίμα. Αυτό αποτελούσε ένα ισχυρό σοκ για την ηγεσία της Ιαπωνίας, η οποία είχε επενδύσει πολλά στην αλληλεγγύη της απέναντι στο Ράιχ. Και αυτό, διότι έτσι καταστρεφόταν ολόκληρο το οικοδόμημα της Αντι-Κομμουνιστικής Διεθνούς. Η πίστη του Τόκιο στη στρατηγική συμμαχία με τη Γερμανία κλονίστηκε ανεπανόρθωτα. Η κυβέρνηση του Χιρανούμα παραιτήθηκε. Στο πλαίσιο των αποφάσεων του νέου Υπουργικού Συμβουλίου, η επίθεση μεγάλης κλίμακας κατά της ΕΣΣΔ αναβλήθηκε επ' αόριστόν. Στις 16 Σεπτεμβρίου, οι Ιάπωνες ανακοίνωσαν επίσημα στη Μόσχα την παύση των εχθροπραξιών, από πλευρά τους, στην επικράτεια της Μογγολίας. Ο Ν. Στάρικωφ συσχετίζει αυτή την ημερομηνία με την ημέρα της εισόδου (17 Σεπτεμβρίου) των σοβιετικών στρατευμάτων στη δυτική Ουκρανία και τη Λευκορωσία (Стариков 2014: 294-195). Μπορούμε, πράγματι, να επικαλεστούμε επιχειρήματα για να υποστηρίξουμε αυτή την άποψη. Η Μόσχα είναι γνωστό ότι έχει αποφύγει αρκετές φορές και με διάφορα προσχήματα να αποστείλει τα στρατεύματά της στη διαχωριστική γραμμή που καθοριζόταν στο μυστικό πρωτόκολλο, όπως είχε προτείνει η Γερμανία (3, 8 και 14 Σεπτεμβρίου). Οι Σοβιετικοί εκπρόσωποι τόνιζαν ότι η εμπλοκή των δυνάμεων του Κόκκινου Στρατού είχε προκύψει από πολιτικά και όχι στρατιωτικά κίνητρα.¹³ Η δήλωση αυτή δεν ήταν καθόλου περιττή. Την κρίσιμη για τις μελλοντικές σχέσεις εβδομάδα, από τις 17 έως τις 24 Σεπτεμβρίου, ο Ρούσβελτ και ο υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ, Χαλ, είχαν καταλήξει στο εξής συμπέρασμα: η διέλευση των σοβιετικών στρατευμάτων από τα ανατολικά σύνορα της Πολωνίας, τα οποία καθορίζονταν στη Συνθήκη Ειρήνης της Ρίγας (1921), δε θα έπρεπε να θεωρηθεί ως πολεμική ενέργεια. Κατόπιν μακρόπνοων επεξεργασιών, δεν επιβλήθηκε στη Σοβιετική Ένωση εμπάργκο πώλησης όπλων και στρατιωτικού υλικού, όπως απαιτούσε η νομοθεσία περί ουδετερότητας. Από τις 5 Σεπτεμβρίου, επιβλήθηκαν αυτού του τύπου κυρώσεις στη Γερμανία (εγγράφως) και τυπικά στη Μεγάλη Βρετανία και τη Γαλλία (με αναστολή των παραγγελιών). Το Λονδίνο και το Παρίσι χρειάστηκαν λίγο χρόνο για να διατυπώσουν τη δική τους εκδοχή σχετικά με τον τρόπο που θα έπρεπε να χαρακτηρίσουν τη διέλευση του Κόκκινου Στρατού από τη συνοριακή γραμμή του 1922. Η διόρθωση της βιαστικά σχεδιασμένης γραμμής διαχωρισμού των «σφαιρών επιρροής», τους βοήθησε τελικά να βρουν μια πιο ισορροπημένη λύση σχετικά με αυτό το ζήτημα. Το νέο μυστικό πρωτόκολλο της 28ης Σεπτεμβρίου χάραξε τα σύνορα με τέτοιο τρόπο, έτσι ώστε να συμπίπτουν με τη Γραμμή Κάρζον, η οποία, δυνάμει των όσων είχαν συμφωνηθεί τον Δεκέμβριο του 1919 από το Ανώτατο Συμβούλιο της Αντάντ, προσδιόριζε τα ανατολικά σύνορα της Πολωνίας.

Έχοντας επικυρώσει το Σύμφωνο μη επίθεσης με τη Γερμανία στις 23:55 της 31ης Αυγούστου 1939, η ΕΣΣΔ απέφυγε την 1η Σεπτεμβρίου μια ολοσχερή κατα-

13 Σύμφωνα με μια εκ των διατυπώσεων αυτής της αιτιολόγησης, «η περαιτέρω προέλαση των γερμανικών στρατευμάτων μας αναγκάζει να δηλώσουμε ότι η Πολωνία βρίσκεται υπό διάλυση και, ενόψει αυτού του γεγονότος, η ΕΣΣΔ θα αναγκαστεί να σπεύσει προς βοήθεια των Ουκρανών και των Λευκορώων που απειλούνται από τους Γερμανούς». Η διατύπωση αυτή προκάλεσε τη διαμαρτυρία του Ρίμπεντροπ.

στροφή. Ωστόσο, το νέο στρατιωτικό-πολιτικό τοπίο δεν προμήνυε τίποτα το ευνοϊκό για τη Μόσχα – ούτε μεσοπρόθεσμα. Η εναπομένουσα ελευθερία ελιγμών εξανεμίστηκε πριν ακόμα παραχθούν πρακτικά ωφέληματα. Το μόνο που πραγματικά απέμενε στη Σοβιετική Ένωση ήταν η χρονική καθυστέρηση – ο ζωτικά αναγκαίος χρόνος προετοιμασίας της χώρας για τον επικείμενο πόλεμο που θα επακολουθούσε. Δεν υπήρχαν πλέον αμφιβολίες ότι το μοιραίο ήταν αναπόφευκτο.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

I. Γερμανόφωνη

Celowski B. 1958. *Das Muenchener Abkommen*. Στουτγάρδη.

Hanfstaengl E. 2011. *Hitler: The Memoir of the Nazi Insider Who Turned Against the Fuhrer*, Λονδίνο: Arcade Publishing.

Hanfstaengl E. 1994. *Hitler: The Missing Years*, Λονδίνο: Arcade Publishing.

Fleischhauer I. 1990. *Der Pakt: Hitler, Stalin und die Initiative der deutschen Diplomatie 1938–1939*, Βερολίνο: Ullstein.

Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg (συλλογικό). 1979. Βερολίνο: Deutsche Verlags-Anstalt.

II. Ρωσόφωνη

Айхольц Д. 2002. *Цели Германии в войне против СССР Об ответственности германских элит за агрессивную политику и преступления нацизма*, Μόσχα: Новая и новейшая история. №6.

Безыменский Л., Яковлев А., Фалин В., Панкрашова М., Сиполс В.Я., Ржешевский О. А. & Фляйшхауэр И. (συλλογικό). 1989. *Альтернативы 1939 года. Документы и материалы*, Μόσχα: Издательство Агентства печати Новости.

Бонвеч Б. 1998. Наступательная стратегия — наступление — нападение. Историк из Германии о дискуссии вокруг событий 1941 года, Μόσχα: Отечественная история. 1998, № 3.

Морозов С.В. 2016. *К вопросу о военно-политическом сотрудничестве Польши и Японии против СССР (1931-1935)*. Вестник Томского государственного университета, Μόσχα: Международная жизнь.

Морозов С.В. 2004. *Польско-чехословацкие отношения. 1933-1939. Что скрывалось за политикой «Равноудаленности» министра Ю. Бека*, Μόσχα: ИЗД-ВО МГУ.

Нарочницкая Н. & Фалин. В. 2009. *Партитура Второй мировой. Кто и когда начал войну?*, Μόσχα: Вече.

Стариков Н. 2014. *Кто заставил Гитлера напасть на Сталина*, Μόσχα: Питер.

Типпельскирх К. 1999. *Наступление Германии на Советский Союз, История Второй мировой войны*. – СПб.: Полигон, Μόσχα: АСТ.

Фалин В. 2000. *Второй фронт. Антигитлеровская коалиция: конфликт интересов*, Μόσχα: Центрполиграф.

Юбершер Г. (ФРГ). 1999. *22 июня 1941г. в современной историографии ФРГ. К вопросу о «превентивной войне*, Μόσχα: Новая и новейшая история, №6.

Στα ελληνικά η λέξη «κρίση» συμπεκνώνει τουλάχιστον δύο μεγάλες κατηγορίες νοημάτων. Αφενός, παραπέμπει στις έννοιες της απόφασης, της άποψης ή της γνώμης και, σε στενή συνάφεια με αυτές, στις έννοιες της κριτικής, της αξιολόγησης και της δίκης. Έτσι κάποιος/ου η «κρίση» μπορεί, παραδείγματος χάρη, να επηρεαστεί από την υπερβολική χρήση αλκοόλ· οι δικαστικοί, οι δημόσιοι υπάλληλοι αλλά και τα επιστημονικά άρθρα περνάνε από «κρίση». Αφετέρου, παραπέμπει στις καταστάσεις εκείνες, στις οποίες η αναπαραγωγή της προηγούμενης, της κανονικής ή ομαλής συνθήκης είναι δύσκολη ή αδύνατη. Έτσι, για παράδειγμα, κάνουμε λόγο για «κρίση» άσθματος όταν το αναπνευστικό σύστημα δεν λειτουργεί κανονικά ή για οικονομική «κρίση» όταν το οικονομικό σύστημα δεν αναπαράγει ομαλά τον εαυτό του.

Η πρώτη σημασία προκύπτει από το αρχαιοελληνικό ρήμα «κρίνω», το οποίο αρχικά σήμαινε «διαχωρίζω», αλλά αρκετά νωρίς (στα ομηρικά χρόνια), επίσης, «αποφασίζω». Η δεύτερη σημασία, η οποία είναι και μεταφορική, προκύπτει –σύμφωνα με τους περισσότερους λεξικογράφους– ως μεταφραστικό δάνειο ή αντιδάνειο από τα λατινικά ή τις λατινογενείς γλώσσες. Η «κρίση» έγινε *crisis* (λατ., αγγλ. & ισπ.), *crise* (γαλλ.) και *crisi* (ιταλ.) και κατόπιν «κρίση». Με αυτό τον τρόπο, ενώ τα λατινικά, οι λατινογενείς γλώσσες και τα αγγλικά έχουν δύο όρους για να αποτυπώνουν τις δύο διαφορετικές οικογένειες σημασιών (*iudicium*, *judgement*, *jugement*, *juicio*, *giudizio* για την «κρίση» και *crisis*, *crise*, *crisi* για την «κρίση»), τα ελληνικά περιορίζονται σε μία και μόνη λέξη, την *κρίση*.

Κατά ενδιαφέροντα τρόπο, ήδη από τα αρχαία ελληνικά, μπορούμε να ανιχνεύσουμε κάποιες χρήσεις της λέξης, οι οποίες συμπεκνώνουν και τις δύο σημασίες. Έτσι, η «κρίσις» μπορεί να σημαίνει το κρίσιμο σημείο μιας αρρώστιας, το σημείο όπου “αποφασίζεται” η τύχη της ζωής του ασθενούς. Επίσης, κατά ενδιαφέροντα τρόπο, η φιλοσοφία, σε ανεξάρτητους μεταξύ τους κλάδους, έχει φέρει κοντά τις δύο σημασίες, οι οποίες συμπεκνώνονται στη μία και μοναδική ελληνική λέξη. Για παράδειγμα, στη φιλοσοφία και την ιστοριογραφία της επιστήμης η κρίση σηματοδοτεί μια κατάσταση, κατά την οποία το κυρίαρχο Παράδειγμα αδυνατεί να αναπαραγάγει ομαλά την κυριαρχία του εξαιτίας μιας πλειάδας εμπειρικών ανωμαλιών. Η κατάσταση αυτή, παράλληλα, ωθεί στην όξυνση της κριτικής και στην ανάληψη μιας σειράς αποφάσεων ή αξιολογήσεων, οι οποίες δεν ήταν διαθέσιμες στο παρελθόν. Αντίστοιχα, αλλά με αρκετές διαφορές, στον χώρο της πρακτικής φιλοσοφίας, η έννοια της κρίσης σηματοδοτεί την απουσία εγκαθιδρυμένων κριτηρίων για την ανάληψη και τη νοηματοδότηση μιας πράξης – κατάσταση η οποία αναγκαία ωθεί στην κριτική και την απόφαση.

Μοιάζει, λοιπόν, η κρίση όντως «να γεννά ευκαιρίες», όχι όμως αυτές που εννοούν οι επιτήδριοι της αναπαραγωγής της υπάρχουσας κατάστασης. Η “κρίση” επισύρει ‘κρίση’. *Κρίση* λοιπόν...